

CENS DE TRADUCCIONS AL CATALÀ MEDIEVAL FINS A 1500 (TCM)
(9 de juny de 2012)

Lluís Cabré i Montserrat Ferrer (ed.)

Autors d'entrades firmades

David Barnett [DB], Lluís Cabré [LC], Stefano Maria Cingolani [SMC], Alejandro Coroleu [AC], Montserrat Ferrer [MF], Marta Marfany [MM], Josep Pujol [JP], Sílvia Teulats [ST], Maria Toldrà [MT].

Aquest Cens, publicat per primera vegada el desembre de 2009 en la forma present, es va actualitzant. Convé citar-lo precisant la data de la versió consultada i l'autor de l'entrada, quan escaigui, com en aquests exemples:

Maria Toldrà, s.v. '*Compendi historial*' (123.1.1), dins Lluís Cabré i Montserrat Ferrer (ed.), *Cens de Traduccions al Català Medieval fins a 1500* (13 de desembre de 2011), <<http://translatdb.narpan.net/>>.

Lluís Cabré i Montserrat Ferrer (ed.), *Cens de Traduccions al Català Medieval fins a 1500* (13 de desembre de 2011), s.v. 'Aristòtil' (14), <<http://translatdb.narpan.net/>>.

Per a breus referències successives, convé utilitzar l'abreviatura establerta; per exemple: TCM, 123.1.1.

* * *

TCM was first published online in December 2009, and has been updated ever since. For bibliographical reference, please quote the contents of TCM as in the following examples:

Maria Toldrà, s.v. '*Compendi historial*' (123.1.1), in Lluís Cabré and Montserrat Ferrer (eds), *Cens de Traduccions al Català Medieval fins a 1500* (13 December 2011), <<http://translatdb.narpan.net/>>.

Lluís Cabré and Montserrat Ferrer (eds), *Cens de Traduccions al Català Medieval fins a 1500* (13 December 2011), s.v. 'Aristòtil' (14), <<http://translatdb.narpan.net/>>.

For short reference, please use the acronym: e.g. TCM, 123.1.1.

Algunes precisions sobre el contingut

El Cens voldria ser complet en els següents camps: espiritualitat (amb teologia), filosofia, història i literatura, i doctrina en un sentit ampli.

Exclou els textos bíblics, científics, litúrgics i homilètics, amb algunes excepcions (pel caràcter simbòlic de l'obra, e.g. *Homilies d'Organyà*, o el seu valor en la història literària, e.g. el *Saltiri* de Joan Roís de Corella o la *Història del malvat rei Antíocus*, tots dos d'origen bíblic).

Els textos jurídics i els hagiogràfics hi figuren selectivament. Hi ha les grans compilacions jurídiques (i regles i estatuts d'ordes religiosos), però no hi ha ni els privilegis i franqueses (e.g. *Carta de franqueses de Mallorca*) ni altres compilacions d'abast local (e.g. *Costums de Perpinyà*, *Furs de Terol*). Hi ha la *Legenda aurea*, per exemple, i els relats hagiogràfics amb caràcter propi, però no les moltes vides esparses que procedeixen del nucli original de la *Legenda*.

S'enregistren les traduccions perdudes quan hi ha un document que demostra que van existir; vegeu també el Document de treball «Traduccions al Català Medieval Perdudes» (TCMP) en aquesta mateixa pàgina. No s'incorporen les dades d'un buidat sistemàtic dels inventaris medievals.

Els testimonis manuscrits o impresos s'acompanyen del número Manid, que remet a BITECA per a una descripció detallada (<http://sunsite.berkeley.edu/PhiloBiblon/phhmbi.html>), excepte quan el testimoni no s'hi recull.

Agraïments

Estem en deute amb els directors de BITECA (Vicenç Beltran i Gemma Avenoza) i del PROYECTO BOSCAN (María de la Nieves Muñiz), que ens han permès l'accés a les seves bases de dades. Hem d'agrair en especial la contribució de Stefano Maria Cingolani, sobretot per a les entrades relatives a hagiografia, historiografia i textos jurídics. Ens han facilitat informació diversa: Lola Badia (UB), David Barnett (Londres), Alan Deyermond (†), Alexander Fidora (Icrea-UAB), Margarita Freixas (UAB), Xavier Guanter (Monestir de Poblet), Anna Gudayol (Biblioteca de Catalunya), Harvey Hames (Ben-Gurion University of the Negev), Albert Lloret (University of Massachusetts, Amherst), Rafael Ramos (UdG), Xavier Renedo (UdG), Jaume Riera (Arxiu de la Corona d'Aragó), Guillermo Serés (UAB), Barry Taylor (British Library) i Jaume Torró (UdG). Agraïm a Marcel Ortín (UPF) l'ajuda en el disseny del cens.

Abreviatures

Barcelona

ACA = Arxiu de la Corona d'Aragó

ACB = Arxiu Capítular de la S. E. Catedral Basílica de Barcelona

AHCB = Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona

BC = Biblioteca de Catalunya

BU = Biblioteca Universitària de Barcelona (BUB)

RABLB = Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona

Ciutat del Vaticà

BAV = Biblioteca Apostolica Vaticana

Londres

BL = British Library

Madrid

BNE = Biblioteca Nacional de España

RAH = Real Academia de la Historia

París

BnF = Bibliothèque nationale de France

Salamanca

BU = Biblioteca Universitaria de Salamanca

Saragossa

BU = Biblioteca Universitaria de Zaragoza

València

BU = Biblioteca Universitària de València

BITECA = Philobiblon. Bibliografia de textos catalans antics.

http://bancroft.berkeley.edu/philobiblon/index_es.html

BETA = Philobiblon. Bibliografía española de textos antiguos.

http://bancroft.berkeley.edu/philobiblon/index_es.html

CENS DE TRADUCCIONS AL CATALÀ MEDIEVAL FINS A 1500 (TCM)

(9 de juny de 2012)

OBRES ANÒNIMES

0.1. *AMI ET AMILE* (s. XIII) / *VITA AMICI ET AMELII CARISSIMORUM* (s. XII)

- Llatí > francès? > català (versió 0.1.1)

Francès > català (versió 0.1.2)

- Hi ha dues tradicions majors de la llegenda. L'hagiogràfica arrenca de la *Vita Amici et Amelii carissimorum* (s. XII); a aquesta tradició pertany 0.1.1, potser a partir d'una versió francesa (Aramon 1934: 19). La tradició novel·lesca o secular es documenta en una epístola llatina de Raoul de Tourtier (mort el 1114) i pren la seva forma més completa en la cançó de gesta *Ami et Amile* (ca. 1200). La versió 0.1.2 conté elements de les dues tradicions, i els dos fragments conservats porten detalls exclusius d'aquesta versió catalana (Sánchez Martí 1999: 374, corregint la bibliografia anterior); per això s'ha suggerit que 0.1.2 podria ser «una versió única eminentment catalana» (Sánchez Martí 1999: 380-381). En aquest cas, no s'hauria de considerar una traducció.

0.1.1. *Història d'Amic i Melis*, versió 1 (anònim, s. XIV^{2/2})

- Aquesta versió va ser incorporada al *Llibre de les nobleses dels reis*, compilat per un cert Francesc a mitjan segle XV (Coll i Alentorn 1928: 343-344). S'ha suggerit, però, que el model d'alguns materials (incloent-hi la *Història d'Amic i Melis*) de Francesc ha de ser de la segona meitat del segle XIV (Cingolani 2008: 20-21).

MS. Barcelona, BC 487, ff. 81v-89, s. XV^{1/2} (Manid 1027). | ED. MOD. Aramon (1934: 121-144). | BIBL. Coll i Alentorn (1928: 314-346; pàgines per a la datació 343-344), Soberanas (1984).

0.1.2. *Història d'Amic i Melis*, versió 2 (anònim, s. XIV, fragments)

MSS. Barcelona, BC 8, f. 188v, 1420-1430 (Manid 1206); Barcelona, BC 2546, ff. 1-2v, ca. 1400 (Manid 2250). | ED. MOD. Soberanas (1984, edita el ms. BC 2546), Sánchez Martí (1999: 381-382, edita el ms. BC 8). | BIBL. Soberanas (1984), Mussons (1994), Sánchez Martí (1999), Alberni (2002), Alberni dins Ferrari (2006: 49-53 i 71-72).

- + Aquest relat també es troba a l'*Alphabetum narrationum* (→ 15.1). | BIBL. Ysern (2004: I, 191-194).

0.2. *ARS BENE MORIENDI* (posterior a 1418)

- Llatí > català > castellà? (versió 0.2.1)

Llatí > català (versió 0.2.2)

Llatí > castellà > català (versió 0.2.3)

- Al Concili de Constança (1414-1418), Jean Gerson va compondre *La Science de bien mourir*, traduït després amb el títol *De scientia mortis*. Aquesta versió llatina és la base de l'*Ars bene moriendi*. Ara, aquest títol de fet fa referència a dues obres prou diferents: l'anomenada versió llarga (CP), conservada en forma manuscrita amb el títol *Tractatus artis bene moriendi*, i l'anomenada versió curta (QS), habitualment difosa en impressions amb el títol *Ars moriendi* i corresponent sobretot a la segona part del *Tractatus*; aquesta versió impresa es concentra en les cinc temptacions del diable, les cinc inspiracions de l'àngel i l'escena de la bona mort, il·lustrades respectivament amb onze xilografies. Tradicionalment es considera CP anterior a QS (Gago 1999: 28-34); recentment s'ha proposat el contrari (González Rolán *et al.* 2008).

0.2.1. *Tractat de l'art de ben morir*, versió 1 (anònim, s. XV)

- Traducció literal d'un text llatí anònim, que coincidiria amb el text llatí d'un manuscrit que hi ha a Vic (Episcopal, ms. 147) (Fàbrega 1955: 81-82). Correspon a la versió llarga, el *Tractatus*. Un manuscrit castellà, que inclou una versió d'Isaac de Nínive copiada a Sant Cugat el 1484 (→ 65.1.1) i una de les *Meditacions* de sant Bernat (→ 22.4.1), porta una versió castellana del *Tractatus* amb catalanismes, segons Gómez Moreno (BETA Manid 3650).

MSS. Barcelona, BU 2, ff. 70v-96v, s. XV^{2/2} (Fàbrega 1955: 82) (Manid 1340); Barcelona, BU 148, ff. 64-88v, s. XVI (Manid 2040). | ED. MOD. Ø | BIBL. Fàbrega (1955), Gago (1999: 31-34).

0.2.2. *Tractat de l'art de ben morir*, versió 2 / *Art de ben morir* (anònim, abans de 1458)

- Adaptació més extensa sobre el mateix original llatí que 0.2.1 (Fàbrega 1955: 85-86). MSS. Barcelona, ACA, Ripoll 159, ff. 50-78v, s. XV (Duran 1998-2008: III, 221-222) (Manid 1337); Barcelona, BC 1777, ff. 2-89, 1458 (Manid 1338); Barcelona, BU 80, ff. 52-83v, s. XV^{ex} (Duran 1998-2008: II.1, 91) (Manid 1341); Barcelona, BU 239, ff. 55v-57v, Roma 1709-1724 (Manid 1934); Girona, Catedral 56, ff. 4r-v + XXXXV-LXXXIV, s. XV^{ex} (Duran 1998-2008: IV, 33) (Manid 2215); Ciutat del Vaticà, BAV, Lat. 4801, ff. CXIII-CXLIII, s. XV (Manid 2025). | ED. MOD. Ø | BIBL. Fàbrega (1955), Gago (1999: 31-34).

0.2.3. *Art de bé morir ab lo Breu confessionari* (anònim, ca. 1493)

▪ L'*Art de bé morir* és traducció d'un text llatí imprès per primera vegada a Colònia cap a 1450 (Fàbrega 1955: 94). Correspon a la versió curta o *Ars moriendi*. L'incunable català de Saragossa correspon a la primera època de Pau Hurus, ca. 1493, segons Bohigas (1951: 75-78). La versió castellana (Saragossa, Pau Hurus & Juan Planck, 1479-1484, BETA Manid 2998) n'és la font (González Rolán *et al.* 2008). L'edició catalana de 1507 atribueix l'obra a Eiximenis. Segons Gago (1999: 43-44), el *Breu confessionari* és traducció de dos opuscles d'Andrés Díaz de Escobar (OP i després OSB, ca. 1366 – ca. 1440), *Lumen confessorum* i *Modus confitendi*; el text català conté cinc capítols (ff. 27-29 de l'incunable, ed. Gago 1999: 147-151) omesos en l'edició castellana.

IMPR. Saragossa, [Pau] Hurus, ca. 1493 (Fàbrega 1955: 92) (Manid 1342): Barcelona, BC 11-VI-41 (3), ff. 2-31; Barcelona, Gabriel Pou, 1507 (Manid 2016): Girona, Seminari 11-VI-43, ff. 1-16. | ED. MOD. González Rolán *et al.* (2008). | BIBL. Bohigas (1951), Fàbrega (1955), Gago (1999: 31-34).

0.3. *BESTIARIO TOSCANO* (s. XIII^{ex})

- Itàlia > català

0.3.1. *Llibre de natura de bèsties i d'aucells i de llur significació / Llibre apellat spill d'exemples de naturaleses d'alguns animals, concordats amb moltes sentències de la Sagrada Escriptura* (ms. B) (s. XIV^{1/2})

▪ El manuscrit B (BC 87) afegeix ampliacions en la moralització dels animals si es compara amb la versió representada pel manuscrit A (Barcelona, BU 75) i en modernitza la llengua (Panunzio 1963-1964: I, 22-23).

MSS. Barcelona, BC 87, ff. 1-84, s. XV^{4/4}-XVI^{1/2} (Manid 1354); Barcelona, BC 310, ff. 98-122v, s. XIV^{ex}, fragmentari (Manid 1950); Barcelona, BU 75, ff. 156-175, s. XV (Manid 1199); Saragossa, Capitular 1292 (ms. perdut), ff. 150-185, s. XV (Manid 1176); Vic, Episcopal 228, ff. 5-9v, ca. 1354 (Gudiol & Junyent 1934: 218), fragmentari (Manid 1058); Vic, Episcopal 229, ff. 1-3, s. XV, fragmentari (Manid 1059). | ED. MOD. Panunzio (1963-1964). | BIBL. Alòs-Moner (1924a), Martín (1996).

0.4. *BESTIARI NO IDENTIFICAT*

- ? > català

0.4.1. *Bestiari* (anònim, abans de 1425, fragment)

▪ No conté moralitzacions; només alguns dels animals provenen del *Bestiario toscano* (Panunzio 1963-1964: I, 18, 28-29). Sembla procedent d'una enciclopèdia. Coll i Alentorn (1971-1972/1991: 354) ha suggerit la seva relació amb un bestiar en occità, tal vegada depenent de Vicent de Beauvais.

MS. Barcelona, BU 82, ff. 88v-90, 03-XII-1425 (Manid 1122). | ED. MOD. Panunzio (1963-1964: II, 115-119). | BIBL. Alòs-Moner (1924a), Coll i Alentorn (1971-1972/1991).

0.5. *COLLATIO ALEXANDRI MAGNI CUM DINDIMO REGE BRAGMANORUM DE PHILOSOPHIA PER LITTERAS FACTA* (s. V o VI) [MF]

• Grec? > llatí > català

• Aquesta correspondència té un origen remot: l'episodi del debat entre Alexandre i els bramans, transmès en grec i llatí en múltiples formes, entre les quals l'anomenat *Commonitorium Palladii* atribuït a Palladi, bisbe d'Helenòpolis (s. IV-V). La *Collatio* s'inspira en un fragment del *Commonitorium* on el rei Dindimus promet escriure a Alexandre (Ross 1963: 30-32). L'intercanvi consta de cinc cartes. A part d'aquesta versió, que es troba independentment o a vegades afegida a l'*Epitome* de Juli Valeri, n'hi ha dues més; una d'aquestes (*Collatio* III) es troba interpolada a la *Historia de preliis* (→ 80.1).

0.5.1. *Lletres d'Alexandre el Gran al rei Dídimos* (Jaume Domènec OP, 1384)

▪ La traducció catalana procedeix de la versió llatina abreujada inclosa en el *Speculum historiale* de Vicent de Beauvais, que afegeix al principi una carta més a les cinc de la *Collatio* (Ivars 1928: 157). Aquesta carta afegida és tramesa pels bramans a Alexandre en el text de Beauvais, però en la traducció catalana és tramesa pel rei Díndimus, segons la rúbrica del manuscrit (Ivars 1928: 161). Ivars va datar aquest text a mitjan s. XV sense saber que era un extret del *Compendi historial* de Jaume Domènec (→ 123.1.1).

MS. Madrid, BNE 7811, ff. 465v-469, s. XV^{4/4}-XVI^{1/2} / s. XVIⁱⁿ (Villar 1995: 155) (Manid 1565). | ED. MOD. Ivars (1928; pàgina per a la datació 159). | BIBL. Riquer (1934: 93), Rubió i Balaguer (1984 [1951]: 369).

0.5.2. *Lletres d'Alexandre a Dídamos rei dels bramans*

▪ Correspon a la *Collatio* III, interpolada a la *Historia de preliis* (→ 80.1). És als ff. 146-160v del manuscrit 1560 de la BC; el resum corresponent es troba al manuscrit 1872 de la BC, ff. XVIII [=12] – XXI [=14] (falta el resum de l'última carta perquè s'ha

perdut el foli XXII). | ED. MOD. Vela (1973). | BIBL. Rubió i Balaguer (1984 [1951]: 369).

0.6. *CHRONICON SICULUM* (1327-1347)

- Llatí > català
- Conegut com a obra d'un Anònim Palermità.

0.6.1. *Crònica de Sicília / Llibre de les conquestes de l'illa de Sicília* (Guillem Nicolau, abans de 1381)

▪ El rei Pere III demana el 23 de maig de 1375 un exemplar de les «Cròniques dels reis de Sicília» que era en poder de Jaume Conesa (Rubio i Lluç 1908-1921: I, 263), i el 3 de gener de 1381 ordena pagar a Guillem Nicolau per la feina de «tresladar les cròniques de Aragon e de Sicília» (Rubio i Lluç 1908-1921: I, 288): la primera obra devia ser una versió llatina de la *Crònica general* (→ 97.1); la segona, molt probablement el *Chronicon Siculum*. És ben possible, doncs, que la traducció fos anterior a aquesta data.

MSS. Barcelona, BC 987, ff. 1-112, s. XV^{1/2} (Garrido 2001: 96-97) (Manid 1352); Madrid, BNE 2084, ff. 1-12 + 1-123, començat el 30-I-1413 (Garrido 2001: 98-99) (Manid 1353); Roma, Biblioteca Nazionale 1183, ff. 1-120, s. XIV^{ex}-XVⁱⁿ (Garrido 2001: 99-102) (Manid 2405); València, BU 212, ff. 1-5v, fragment, s. XV^{med} (BITECA) / s. XV^{ex} (Garrido 2001: 102-104) (Manid 1114) | ED. MOD. Ø | BIBL. Massó (1906: 576-577), Escartí (1993: 32), Garrido (1998), Garrido (2001), Garrido (2003a).

0.7. *DANCUS REX* (s. XII-XIII)

- Llatí > català
- Obra apòcrifa.

0.7.1. *Llibre de falconeria del rei Dancus / Llibre del rei Dancus* (anònim, s. XIV)

MS. Madrid, Biblioteca Francisco Zabálburu, Vitrina (*olim* 0-4), ff. 1-5v, s. XIV (Manid 2254). | ED. MOD. Garcia Sampere (1999: 35-51). | BIBL. Fradejas (1990: 38), Fradejas (1993), Fradejas (1998: 15-17), Garcia Sampere (1999: 21-24).

0.8. *DANSE MACABRE* (s. XIV – abans de 1424/1425) [MM]

- Francès > català

0.8.1. *Dansa de la mort e d'aquelles persones qui mal llur grat aquella ballen e dansen* (anònim, abans de 1480)

▪ El text català és una versió fidel de la *Danse macabre* pintada originàriament als frescos del cementiri dels Innocents de París entre 1424 i 1425 (Riquer 1964: III, 370-372 i 522). Pere Miquel Carbonell va copiar aquesta versió catalana, i el 1497 hi va afegir diverses cobles amb personatges «de la real casa»; encara n’hi va afegir d’altres Gaspar Nadal al segle XVI. La versió catalana influí en la *Representació de la mort*, peça dramàtica de mitjan s. XVI (Romeu 1995: 39). El manuscrit és autògraf: Pere Miquel Carbonell atribueix la *Dansa* a «un sant home doctor e canceller de París [...] apellat Joannes Climacus sive Climages», és a dir, Nicolau de Clamanges, rector a la Universitat de París el 1393 (M. de Bofarull 1865: 264 i 296); Carbonell el va confondre amb Jean Gerson, suposat autor de la dansa francesa (Maria Toldrà, dins Duran 1998-2008: III, 201).

MS. Barcelona, ACA, Miscel·lània 26, ff. 140-152v, 1497 (Manid 1418). | ED. MOD. M. de Bofarull (1865: 267-317), M. Aguiló ([1910]). | BIBL. Whyte (1931), Riquer (1964: III, 370-372), Parramon (1992: 89), Romeu (1995: 17-45).

0.9. *DE AVIBUS NOBILIBUS / EPISTOLA AQUILAE SYMACHI ET THEODOTIONIS AD PTOLOMEUM REGEM AEGYPTI DE AVIBUS NOBILIBUS* (s. XII-XIII)

• Llatí > català

• Es considera anònima; s’havia atribuït a Teodorico Borgognoni di Lucca (Teodoric de Celvia) (Sarton 1931; Font i Sagué 1908).

0.9.1. *Llibre del nodriment i de la cura dels ocells los quals se pertanyen a caça / Pràctica dels ocells* (ms. P) / *Epístola a Ptolomeu emperador d’Egipte* (ms. M) (anònim, s. XIV, abans de 1338)

▪ S’ha considerat que els dos manuscrits M (Madrid, Zabálburu) i P (París) representen dues traduccions independents (Piccat 1997: 351; Cifuentes 2006: 152). El text de M, en tot cas, sembla correspondre a un estadi textual més antic i menys corrupte (Piccat 1997: 352).

MSS. Madrid, Biblioteca Francisco Zabálburu, Vitrina (*olim* 0-4), ff. 12-15, s. XIV^{2/2} (Cifuentes 2006: 152) / s. XV (catàleg), acèfal i fragmentari (Manid 2254); París, BnF Esp. 212, ff. 109v-112, s. XIV^{2/2} (Bohigas 1985: 101), s. XIV^{1/4} (Cifuentes 2006: 425) / s. XV^{1/2} (Lupis & Panunzio 1987: 16) (Manid 1086). | IMPR: París, Sebastià Cramoisy & Nicolau Rigaltius, 1612, incorporada al *Ierakosofion. Rei accipitariae scriptores*: Barcelona, BC 15-V-72, ff. 183-200 de la segona part. | ED. MOD. F[araudo] (1910), Griera (1912-1913), García Ballester (1975), Lupis & Panunzio (1987: 33-40), Piccat

(1997: edita el ms. M). | BIBL. Lupis & Panunzio (1987), Piccat (1997), Cifuentes (2006: 152, 425; pàgina per a la datació: 152).

0.10. *DEMANDES AMOUREUSES* (s. XIV)

- Francès > català

0.10.1. *Demandes d'amor* (anònim, ca. 1400)

▪ Versió d'un recull de demandes amoroses en francès. Aquest gènere de preguntes i respostes es troba en col·leccions diverses. La forma més pròxima a la catalana és l'anomenada *Chastel d'amours*. Cantavella (2000) estudia el gènere i edita el text català cercant en cada cas la demanda francesa corresponent.

MS. Carpentràs, Inguimbertine, ms. 381, ff. 24-26, s. XIV^{ex}-XV^{1/3} (Manid 1089). | ED. MOD. Pagès (1927-1928), Cantavella (2000).

0.11. *DODICI AVVERTIMENTI* (ca. 1300)

- Italià > català

0.11.1. *Consell de bones doctrines que una reina de França donà a una filla sua que fonc muller del rei d'Anglaterra* (anònim, s. XIV)

▪ Adaptació d'un text que circulava arreu d'Europa. Segons Hentsch (1903/1975), el model és la versió italiana *Dodici avvertimenti*. El *Consell* està copiat juntament amb una *Lletra de càstic e bons nodriments* escrita per Alfons d'Aragó, marquès de Villena, per a la seva filla Joana, els capítols matrimonials de la qual són de 1387 (Cabrè 1993: 19 n. 32, i 37).

MS. Barcelona, RABLB, 3-I-7 (ms. perdut, reproducció fotogràfica a la biblioteca), ff. 37-38, s. XV^{1/2} (BITECA) / s. XVⁱⁿ (anotació de Pere Bohigas al catàleg) (Manid 1943). | ED. MOD. A. de Bofarull (1868: 584-591), Serra (1928), Cantavella (1991). | BIBL. Hentsch (1903/1975: 119-121 i 189-191).

0.12. *DU ROI QUI VOULT FERRE ARDOIR LE FILZ DE SON SENESCHAL*

- Francès > català

0.12.1. *Lo fill del senescal d'Egipte*, versió 1 (anònim, s. XV, fragment)

▪ Es tracta d'una versió literal del text francès que «adés deixa entreveure les rimes de l'original» (Aramon 1934: 22); és incompleta perquè falten fulls al final. Segons Morel-Fatio, el manuscrit BnF Fr. 12471 és més proper al català que l'editat el 1823 (Aramon 1934: 178).

MS. París, BnF Esp. 154, ff. 62v-68v (63-68v, segons Aramon 1934: 24), s. XV^{ex} (Aramon 1934: 24) (Manid 1294). | ED. MOD. Morel-Fatio (1876), *Lo fill del Seneschal* (1906), Miquel i Planas (1908-1916: I), Aramon (1934: 145-167).

0.12.2. *Lo fill del seneschal d'Egipte*, versió 2 (anònim, s. XV, fragment)

MS. Barcelona, BC 109, f. 1r-v, s. XV (Manid 1048). | ED. MOD. Miquel i Planas (1908-1916: I, 8-9 en nota al peu). | BIBL. Aramon (1934: 22).

+ En altres casos de narracions d'origen folclòric, com *La filla del rei d'Hongria* o *La comtessa fidel*, no es pot parlar pròpiament de traducció. Per a les versions catalanes d'aquestes narracions, vegeu Aramon (1934) i Orazi (1994), (1999) i (2000).

0.13. [EPISTULA] DE COELI MISSA (s. VI?) [SMC]

- Llatí > català

- Epístola de Jesús que l'arcàngel Miquel hauria dipositat damunt la tomba de sant Pere. El text té una amplíssima tradició en totes les llengües europees i en moltes d'orientals. Es discuteix si és d'origen franc o hispànic (Daniel de Molins de Rei 1931: 55, Brunel 1950). En terres catalanes ja és conegut des del segle X (Daniel de Molins de Rei 1931: 60).

0.13.1. *Epístola caiguda del cel* (anònim, s. XIV?)

- Versió en vers, conservada en dues redaccions molt diferents. Aramon (1929) no assegura si el text en vers era originàriament en català o en una altra llengua romànica.

MSS. Barcelona, BC 451, ff. 88v-95v, s. XV^{med} (Manid 1141); Barcelona, BC 732, ff. 2-11, s. XIV (Aramon 1929: 282) / s. XV (BITECA) (Manid 1142). | ED. MOD. Aramon (1929), Brunel (1950).

0.13.2. *Epístola caiguda del cel / Epístola de Nostre Senyor Déus qui primerament venc del cel en Jerusalem sobre l'altar de sant Pere* (anònim, s. XIV)

- Versió en prosa. L'únic testimoni d'una versió occitana ve d'una zona propera a Catalunya (vall de la Nesta, Bigorra); aquesta versió és molt pròxima a la castellana (Brunel 1950), però no té res a veure amb la catalana. Aquestes relacions mereixen estudi. Els testimonis catalans porten versions independents.

MSS. Barcelona, BU 151, ff. 255-263, 1486 (Manid 1033); Barcelona, BC 1504, ff. 82v-85v, s. XV^{med} (Manid 1107); Barcelona, Col·legi de Sant Ignasi (Sarrià), ff. 5-28v, s. XV (Manid 2280); Marsella, Bibliothèque de l'Alcazar 1095, ff. 88-98, s. XIV (Brunel 1934: 7) (Manid 1679); París, BnF Esp. 486, ff. 307-309v, s. XIV^{2/2} (Manid 1140). | IMPR.

Tolosa, [Enric Mayer], 1486 (Manid 2017): Barcelona, BC Bon 10-V-11, ff. 50v-53. | ED. MOD. Lieutaud (1879), Daniel de Molins de Rei (1931). | BIBL. Aramon (1929), Brunel (1934), Brunel (1950).

+ Segons Martorell (1927: 239-240), al convent dels franciscans de Balaguer es conservava un manuscrit (signatura C,23) que contenia un text amb la rúbrica «Aquesta és la pístola de nostre senyor Déus, qui primerament vench del cel en Jherusalem de sobre l'altar de sant Pere escrita en taules de marbre». Aquest manuscrit va ser a Vic, i va desaparèixer durant la guerra civil (Bohigas 1955: 362).

0.14. EPISTULA LENTULI AD ROMANOS DE CHRISTO JESU / EPISTULA LENTULI DE STATURA CHRISTI (s. XIII^{ex}-XIV^{im}) [MF]

- Llatí > castellà? > català
- Carta apòcrifa atribuïda a Publi Lèntul, suposat governador de Judea abans de Ponç Pilat (→ 0.15). Conté un retrat de Crist, incorporat a la *Vita Christi* del Cartoixà (→ 84.1). En altres testimonis es troba adreçada a l'emperador Tiberi.

0.14.1. *Lletra de Publius Lentulus als senadors de Roma* (anònim, 1496-1524?)

▪ La traducció catalana està integrada en un volum que conté la *Llegenda aurea* (→ 70.1) i el *Monotessaron* de Jean Gerson (→ 71.1), junt amb la *Lletra de Ponç Pilat a l'emperador Tiberi* (→ 0.15). Idèntic contingut es troba en l'incunable que conté una versió castellana de l'*Epistula Lentuli* (Burgos, Frederic de Basilea, ca. 1493). Això, i la proximitat textual, fa pensar que el text català procedeix del castellà; aquest se cenyeix al llatí, mentre que el català amplifica retòricament amb recurs al *Primer del Cartoixà* obra de Corella (→ 84.1.1) (Ferrer 2010a). La *Lletra*, doncs, es dataria entre 1496 i 1524. López i Casas (1998: 368) creu que en la versió castellana de 1493 hi ha algun catalanisme (ie. «clencha»), i per això creu que aquesta versió i el text català deriven d'un estadi anterior de la traducció catalana. El terme *clencha* ja es documenta en castellà el 1494 (CORDE s.v.).

IMPR. Barcelona, Carles Amorós, 26-II-1524 (Manid 2087): Barcelona, BU, B-58/2/12, ff. [a-x]; Barcelona, Carles Amorós, 01-IX-1547 (Manid 2088): Barcelona, BC 10-VI-17, ff. 14-15; Barcelona, Jaume Cendrath, 1576 (Manid 2089): Madrid, BNE R-12104, ff. 9r-v prel. | ED. MOD. López Casas (1998). | BIBL. Bizzarri & Sainz de la Maza (1994), Ferrer (2010a).

0.15. EPISTULA QUAM MISIT PONTIUS PILATUS TIBERIO (s. VIII/IX) [MF]

- Llatí (> català (a) ?) > castellà > català (b)
- Correspondència apòcrifa, afegida en època medieval al corpus d'apòcrifs del Nou Testament que prenen la figura de Pilat com a testimoni de la veritat cristiana (*Acta Pilati* i més tard *Evangelium Nicodemi* → 0.17). L'epístola afirma la veritat de la Resurrecció. Correspon a l'anomenada *Tercera carta de Pilat a Tiberi*, que al seu torn deriva de la *Primera carta* o *Anafora*, produïda en un ambient bizantí als segles VIII-IX; el manuscrit més antic, però, és del s. X (López Casas 1999: 303-304, amb bibliografia).

0.15.1. *Lletra de Ponç Pilat a l'emperador Tiberi sobre la mort e resurrecció de Jesucrist* (anònim, abans de 1524)

- El text llatí es va imprimir per primera vegada amb el Cartoixà (Colònia, 1474). La versió més antiga (a), més breu i propera al text llatí, es troba testimoniada només per un manuscrit del s. XVIII (BC 325), copiat d'un «llibre que demostra ésser molt vell» (f. 2v), que porta el *Gamaliel* (→ 0.20.1) i a continuació la *Lletra de Ponç Pilat*. Aquesta versió és pràcticament idèntica a la castellana (ed. López Casas 1999: 305) impresa a Burgos el 1493 per Frederic de Basilea; no s'ha determinat si aquesta traducció catalana depèn de la castellana o viceversa. Sembla clar, en canvi, que la versió impresa el 1524 (b) deriva de l'incunable de Burgos: com hem vist a propòsit de la *Lletra de Publius Lentulus* (→ 0.14), el contingut del volum és el mateix. La versió de 1524 és una amplificació amb coincidències textuais amb la *Lletra a Publius Lentulus* (Ferrer 2010a: 58-59).

MS. Barcelona, BC 325, ff. 48v-49, s. XVIII (Izquierdo 1994: 45; López Casas 1999: 310-311) / s. XVII (BITECA) (Manid 1966). | IMPR: Barcelona, Carles Amorós, 26-II-1524 (Manid 2087): Barcelona, BU, B-58/2/12, ff. [a-x]; Barcelona, Carles Amorós, 01-IX-1547 (Manid 2088): Barcelona, BC 10-VI-17, ff. 15r-v; Barcelona, Jaume Cendrath, 1576 (Manid 2089): Madrid, BNE R-12104, ff. 10r-v prel. | ED. MOD. López Casas (1999).

0.16. *EPISTOLA PRESBITERI JOHANNIS* (1155-1180) [LC & MF]

- Llatí > francès > català > hebreu? (versió 0.16.1)
Llatí > francès > occità > català (versió 0.16.2)
- Obra apòcrifa. Se'n conserven diverses versions; les dues més famoses són adreçades al Papa i a l'emperador Frederic. Un inventari de 1404-1406 enregistra un llibre en pergami «apellat Preste Johan» (Madurell 1974: 32, doc. 22.4).

0.16.1. *Lletra del Preste Joan al papa i al rei de França* (anònim, s. XIV?, fragment)

▪ La tradició francesa inclou una redacció llarga (P1) i una de breu (P2), que depèn de la llarga però afegeix unes interpolacions molt característiques. La versió catalana depèn d'aquestes interpolacions de P2, però també porta elements propis de P1 (Cornagliotti 1997). És una versió adreçada al Papa i al rei de França. La versió catalana (no, però, en l'estadi conservat) podria ser l'origen de l'hebrea impresa a Constantinoble el 1519 (Bartolucci & Bellini 2000).

MS. Nova York, Pierpont Morgan, Ms. B.32, ff. 1v-6v, 27-II-1461 (Manid 2722). | ED. MOD. Cornagliotti (1997). | BIBL. Bartolucci (1996), Bartolucci & Bellini (2000).

0.16.2. *Lletra del Preste Joan a l'emperador de Roma* (anònim, abans de 1383, fragment)

▪ Versió adreçada a Frederic, emperador de Roma. Es troba copiada en els fulls anteriors a l'inici (f. 12) del manual del notari Jaume Despont de 1383. La còpia s'atura a mitja cara de foli, i a mitja frase, quan el text tracta «de la província en la qual habiten los gegants» que hi ha després del desert de la Mitja Índia. Bayerri no va identificar el text. En parla Popeaga (2000), que no coneix la versió 0.16.1. Segons Brunel (1935: 51), el manuscrit BnF Fr. 6115 (s. XV) és català; Gosman el considera un manuscrit occità (1982: 92-95). Aquest manuscrit porta una versió sencera de la carta del Preste Joan adreçada a l'emperador (ed. Suchier 1883: 341-386), en occità catalanitzat, i es caracteritza per ocupar una «position isolée dans la tradition en langue vulgaire», per l'ordre i un petit pròleg afegit (Gosman 1982: 93). A jutjar per aquest pròleg i l'inici de l'obra, es tracta del mateix text que la versió catalana 0.16.2; s'hauria d'analitzar críticament, però és molt probable que la tradició occitana sigui anterior.

MS. Tortosa, Arxiu Comarcal del Baix Ebre, Protocols, Jaume Despont 1383, ff. 1-10. | ED. MOD. Bayerri (1926).

0.17. *EVANGELIUM NICODEMI* (traducció llatina ca. 424)

• Llatí > català

• L'*Evangelium* recull episodis apòcrifs del Nou Testament possiblement originats en grec: judici de Crist davant Pilat i crucifixió; esdeveniments de la resurrecció i l'ascensió, i la història de Josep d'Arimatea; descens de Crist als inferns. També es coneix amb el títol d'*Acta Pilati*.

0.17.1. *Evangelii de Nicodemus* (anònim, s. XIV)

▪ Inclòs dins *De les edats entrò a la generació de Jesucrist e d'alguns miracles que féu en sa infantesa* (anònim, s. XIV-XV).

MS. París, BnF Esp. 486, ff. 219-290, s. XIV^{2/2} (Manid 1140). | ED. MOD. Ø | BIBL. Avenoza (2005).

+ Vegeu també *Gamaliel* → 0.20. L'*Evangelium Nicodemi* influeix en la versió en vers que porta l'incipit «E la mira car tot era ensems», i és present en el *Gènesi*, una crònica universal que porta la secció «De l'escrit de Nicodemus» (ed. Suchier 1883: 398-461). Aquesta secció correspon als capítols 12-27 de l'*Evangelium*, i es conserva també separada al ms. París, BnF, Esp. 205, ff. 199v-205; per a un resum dels testimonis, vegeu Izquierdo (1994: 39-40). A més a més, l'*Evangelium* és una font d'altres passatges del *Gènesi*. | BIBL. Izquierdo (1994).

0.18. *FACETUS MORIBUS ET VITA* (anterior a 1170: Dronke 1976: 130; potser entre 1130 i 1140: Dronke 1979: 230)

• Llatí > català

• En l'últim díptic de l'obra, l'autor es refereix a ell mateix com a Aurigena (Dronke 1976: 128).

0.18.1. *Facet / Llibre de cortesia* (anònim, s. XIV^{ex})

▪ La traducció catalana segueix el text llatí fins al v. 1579 (en té 1743), amb llibertat.

MS. Carpentras, Inguimbertine, ms. 381, ff. 74-93, s. XIV^{ex}-XV^{1/3} (Manid 1089). | ED. MOD. Morel-Fatio (1886; porta el text llatí en apèndix), Faraudo (1912), Ziino (1995; edita els versos 664-827, 939-1071 i 827-853), Ziino (2000). | BIBL. Mussafia & Lévy (1887), Riquer (1964: II: 43-50), Cantavella (1998).

0.19. *FIORE DI VIRTÙ* (s. XIV^m) [LC & MF]

• Italià > català > castellà? (versió 0.19.1)

Italià > català > castellà (versió 0.19.2)

• L'obra s'havia atribuït a Cherubino da Spoleto. Molts manuscrits l'atribueixen a Tomaso Gozzadini, monjo benedictí, però es discuteix si es tracta o no del notari homònim (*DBI* s.v.).

0.19.1. *Flor de virtuts* (anònim, s. XIV-XV)

▪ Aquesta traducció catalana és molt compendiada i omet molts fragments. La traducció castellana (dins el *Cancionero de Juan Fernández de Íxar*) sembla la mateixa

versió, però el text castellà conté elements que falten al manuscrit BC 2012. Riera (1989a: 703) la considera traducció del català.

MS. Barcelona, BC 2012, ff. 1-17v, s. XV^{2/2} (Manid 1842). | ED. MOD. Ø | BIBL. Gudayol (2006), Wittlin (2007).

0.19.2. *Flors de virtuts i de costums* (Francesc de Santcliment, 1489)

▪ Un dels models del traductor havia de ser molt semblant a l'incunable italià imprès a Messina ca. 1484-1485 (Cornagliotti 1975: 31-33). N'hi ha una traducció castellana anònima, impresa per primera vegada a Saragossa (Joan Hurus, [1490-1491]) i reeditada fins ben entrat el segle XVI (Cornagliotti 1975: 14-18; Muñiz, 2004: 91).

IMPR. Lleida, Enric Botel, 15-II-1489 (Manid 1355); Madrid, BNE I-1280², ff. 114-162v; Lleida?, Enric Botel?, 1490 (Manid 1918) (Rubió i Balaguer, 1984 [1951]: 382); Barcelona, BC 11-VI-41 (2), ff. 1-47; Barcelona, Diego de Gumiel, 03-I-1495 (Manid 1356); Londres, BL, IA.52554, ff. 1-51v; Girona, Diego de Gumiel, 09-XI-1497 (Manid 1357); Nova York, Pierpont Morgan, ChL 1748, ff. 1-54; València, Jordi Costilla?, 1502 (Manid 2073); Girona, Seminari, S/187 (3), ff. a iii-v. | ED. MOD. Cornagliotti (1975). | BIBL. Casella (1920), Neugaard (1971), Wittlin (2007).

0.20. GAMALIEL (s. XIV)

• Occità > català > castellà

Occità > català > llatí

• El *Gamaliel* és un relat sobre la passió de Crist narrat per Gamaliel, que en aquesta ficció és l'oncle de Nicodem; a banda aquesta tradició, la font principal és l'*Evangelium Nicodemi* (□ 0.17) a través del text occità *Sens e razos d'una escriptura* (→ 0.43). Hi ha versions de l'obra en francès, occità i català; sembla que la més antiga és l'occitana.

0.20.1. *Llibre de Gamaliel* (anònim, abans de 1405)

▪ El text català està relacionat amb els manuscrits occitans i no amb els francesos (Izquierdo 1994: 46). Del català, es va traduir al castellà (1522) i al llatí (1529) per Juan de Molina, que en l'edició del 1522 afirma que havia fet publicar el llibre en català el 1517. El *Llibre de Gamaliel* forma part del conjunt d'obres que van ser atribuïdes al fals sant Pere Pasqual (Riera 1986, Izquierdo 1997: 355).

MSS. Barcelona, BC 325, ff. 17-49v, s. XVIII (Izquierdo 1994: 45) / s. XVII (BITECA) (Manid 1966): és còpia de l'incunable de 1493 (Izquierdo 1994: 45, n. 32); Ciutat del Vaticà, BAV, Reg. 2056, ff. 74-98v, 1454 (Manid 2057); El Escorial, L.II.12, ff. 84-103, s. XVIII^{2/2} (Manid 1787). | IMPR. Barcelona, Joan Rosembach, 1493; Barcelona,

BC 6-III-26, ff. 1-88, hi falten alguns folis (Manid 1791) (n'hi ha un exemplar més complet a la Casa del Libro de San Juan de Puerto Rico; Mérida 2005: 185-190); Barcelona, Carles Amorós, ca. 1510 (Manid 2059): Madrid, Museo Lázaro R.16.11, Inv. 15668, ff. 6-42v (Norton 1978: 72); Barcelona, Joan Luschnner, 1502 (Manid 1962): Ripoll, Lambert Mata R.25 (López Casas 1999: 312). | ED. MOD. Armengol (1905-1908: I). | BIBL. Izquierdo (1994: 45-48; pàgina per a la datació: 45, n. 30), Mérida (2005: 185-190).

0.21. *GESTA COMITUM BARCINONENSIVM ET REGVM ARAGONIAE* (1180/1184-1270)

[SMC]

- Llatí > català
- L'original llatí de la traducció correspon a la segona versió del text (1268), ampliada respecte a la versió primitiva amb la inclusió dels reis d'Aragó. Aquest original llatí no s'ha conservat; n'hi havia d'haver dos exemplars: un a Ripoll (molt possiblement una còpia de treball) i un a Barcelona, sobre el qual es va fer la traducció, possiblement a Sant Cugat (Cingolani 2008, en premsa a i b). Tant el títol llatí com el català són moderns.

0.21.1. *Crònica dels comtes de Barcelona i dels reis d'Aragó* (anònim, 1268-1269)

MSS. Barcelona, Advocats M-2, ff. 238-261v, s. XV^{1/2} (Manid 1014); Barcelona, ACA, Miscel·lània 41, s. XVIII (Manid 1978) (còpia de BU 759); Barcelona, AHCB, 1G-9 (antic L-9), ff. 22-27v, 1346 (*Llibre Verd* 2004: 35-39) (Manid 1019); Barcelona, AHCB, 1G-10 (antic L-10), ff. 26v-33v, 1346 (*Llibre Verd* 2004: 40-51, ed. facsímil) (Manid 1020); Barcelona, BC 485, ff. 291-294v, s. XIV^{4/4}, caps. [I]-[XVII,1] (Manid 1007); Barcelona, BC 943, ff. 4-13v, s. XIV^{med} (BITECA) / XIV^{2/2} (Cingolani), caps. [I]-[XXII]; Barcelona, BU 759 (antic 21-2-17), ff. 9-18, després de 1393 – 1420 (BITECA) / XIV^{2/2} (Cingolani), caps. [I]-[XXII], (Manid 1277); El Escorial O.I.12, ff. 1-9v, 1323-1400 (BITECA) / s. XIV (Cingolani), caps. [XVIII,10]-[XXIV] (Manid 1018); Madrid, BNE 647 (antic G-130), ff. 3-13, s. XIV^{4/4} (BITECA) / XIV^{2/2} (Cingolani), caps. [I]-[XXII] (Manid 1440); Madrid, BNE 13208, ff. 198-205v, 1778 (Manid 2091): còpia del ms. d'El Escorial. | ED. MOD. Barrau & Massó (1925: 119-144), Cingolani (2008b). | BIBL. Massó (1906: 493), Barrau & Massó (1925: LVIII-LXXIII), Coll i Alentorn (1951-1952/1991: 54-61), Hauf (1993a), Badia (1995), Garrido (2003b), Cingolani (2007: 26-31, 75-79).

0.22. *GESTA KAROLI MAGNI AD CARCASSONAM ET NARBONAM* (abans de 1205 – després de 1229) [SMC]

- Llatí > occità > català

- Obra apòcrifa. Escrita a Santa Maria de La Grassa (Aude) per a la comunitat d'aquest monestir. Fingeix ser una traducció llatina, feta per Guillelmus Paduanus, del relat que havia compost Filomena, *magistrum ystorie* de Carlemany (Heitzmann 1999: xxxvii-xl). Dels vuit manuscrits llatins, cinc copien el text juntament amb la *Historia Karoli Magni* (→ 0.25) (Heitzmann 1999: cx-cxv). N'hi ha una versió occitana, transmesa per dos manuscrits provinents de la Narbonense (Brunel 1935: n. 14 i 163, ed. Schneegans 1898).

0.22.1. *Filomena* (anònim, s. XIV)

- Traducció inclosa dins el *Llibre de les nobleses dels reis* de Francesc. Tradueix la versió occitana. Al manuscrit català, el *Filomena* està col·locat enmig de la *Història de Carlemany* (→ 0.25.1) per presentar el conjunt dels fets en ordre cronològic; això fa pensar que les dues traduccions van arribar a Francesc de manera independent, tot i que en la tradició llatina hi ha cinc manuscrits que porten les dues obres (*Gesta Karoli Magni* i *Historia Karoli Magni*). La versió llatina es devia conèixer aviat a Catalunya: per la relació estreta amb el monestir de La Grassa, i per la possible influència en la llegenda d'Otger Cataló a mitjan segle XIII i en la versió de la conquesta de Barcelona del *Llibre dels reis* (Cingolani 2008a: 21-38). Martí l'Humà posseïa un exemplar dels *Gesta Karoli Magni*.

MS. Barcelona, BC 487, ff. 26v-62v, s. XV^{1/2} (Manid 1027). | ED. MOD. Ø | BIBL. Coll i Alentorn (1928/1991: 328-329), Cingolani (2008a: 21-38).

0.22bis. *GODEFROI DE BOUILLON* (s. XI)

0.22bis.1. *Godofré de Bolló* (anònim, abans de 1410) □ TCMP 0.3.

0.23. *GUILLELMUS FALCONARIUS* (s. XII-XIII)

- Llatí > català

- Atribuït a Guillelmus Falconarius, suposat falconer de Roger II de Sicília.

0.23.1. *Llibre del mestre falconer* (anònim, s. XIV)

MS. Madrid, Biblioteca Francisco Zabálburu, Vitrina (*olim* 0-4), ff. 5v-8, s. XIV (Llera 2005: 109) (Manid 2254). | ED. MOD. Garcia Sempere (1999: 55-66). | BIBL. Garcia Sempere (1999: 21-24).

0.24. *HISTORIA APOLLONII REGIS TYRI* (s. III) [SMC]

- Llatí > francès? > català
- L'enorme difusió de la *Historia Apollonii* es caracteritza per la gran variació textual, tant si l'obra es troba aïllada (Tsitskili 1981) com inserida als *Gesta Romanorum* (Singer 1895: 71-105). Tracta la tradició hispànica de l'obra Puig i Oliver (2001); s'hi ha d'afegir el fragment de la versió dels *Gesta Romanorum* conservat al manuscrit 588 de la Biblioteca Universitària de Barcelona, ff. 1-6 (s. XIII).

0.24.1. *Història d'Apol·loni* (anònim, s. XIV^{ex}-XV^{1/2}, fragment)

- Segons Puig i Oliver, el text català no s'ha fet sobre «algun tipus homogeni de versió»; més aviat sembla «una elaboració o adaptació a partir de diversos estrats de la tradició» (2001: 488 i 499). També podria ser que depengués d'un model no identificat, ja que tant la tradició llatina com la de traduccions franceses demanen encara estudi (Woledge 1975: 21-22); el text català presenta lliçons característiques de la versió inclosa als *Gesta Romanorum*.

MS. Sevilla, Colombina 5-5-26, ff. 96-99v, s. XIV^{ex}-XV^{1/2} (Manid 2346). | ED. MOD. Puig i Oliver (2001: 505-510). | BIBL. Puig i Oliver (2001: 483-484 i 486-499).

0.25. *HISTORIA KAROLI MAGNI ET ROTHOLANDI* (anònim, ca. 1140) [SMC]

- Llatí > català
- Obra apòcrifa. En època medieval es creia que el text era obra de Turpí, arquebisbe de Reims i company de Carlemany.

0.25.1. *Història de Carlemany* (anònim, s. XIV-XV^{1/2})

- Traducció inclosa al *Llibre de les nobleses dels reis* de Francesc (s. XV^{med}), àmplia compilació històrica que incorpora el *Llibre dels reis* (Cingolani 2008a), el *Filomena* (→ 0.22.1), l'*Amic i Melis* (→ 0.1.1) i la *Crònica* de Desclot (Coll i Alentorn 1928/1991: 314-346, Cingolani 2008a: 12-21). L'atribució de la traducció a Francesc és dubtosa: sembla que Francesc només compilava, i un inventari de 1375 registra un *Carles Manyes* en pergamí que podria correspondre a la traducció catalana (Cingolani 1990-1991: 68). La versió catalana conservada es vincula amb la branca textual llatina de la qual formen part el *Liber Calixtinus* i el manuscrit Ripoll 99 de l'ACA, copiat el 1173 per Arnau de Mons, però no en depèn directament (Riquer 1960: 24); és independent de la versió occitana (Schultz 1890).

MS: Barcelona, BC 487, ff. 20-26v i 62v-81, s. XV^{med} (Manid 1027). | ED. MOD: Riquer (1960). | BIBL: Coll i Alentorn (1928/1991: 327-328), Jaspert (2007: 91-96).

0.26. *HISTORIA SEPTEM SAPIENTUM* / [LES SEPT SAGES DE ROME] (s. VIII, àrab; s. XII, francès/llatí)

- Àrab > francès > occità > català
- L'origen d'aquest relat és el *Sindibād*, text àrab amb remotes fonts possiblement de l'Índia o de Pèrsia. En arribar a Europa, la matèria es va occidentalitzar: l'espai de la narració va esdevenir Roma i s'hi van introduir personatges de la tradició clàssica i medieval (Giannetti 1996: 24). S'ha suposat que la primera etapa de la difusió occidental del *Sindibād* (potser produïda a través de Bizanci o per la via de la Península Ibèrica) va tenir caràcter oral. La *Historia septem sapientum* (títol que mantenim a l'entrada perquè s'ha utilitzat tradicionalment) és, de fet, una versió en prosa llatina de ca. 1330 i no pas la font de tota la tradició occidental; aquesta font primera no està documentada. Els textos més antics conservats són en llatí (*Dolopathos*, ca. 1184-1185) i en francès (s. XII^{med}). Vegeu els quadres sinòptics reproduïts a Giannetti (1996: 23, 29-30).

0.26.1. *Llibre dels set savis de Roma* (anònim, s. XIV)

- Traducció en vers. Segons Giannetti (1996: 32), deriva d'una versió francesa en prosa (s. XIIIⁱⁿ, *Roman des sept sages*, designat amb la sigla L en la complexa transmissió del *Sindibād*); la traducció 0.26.1 amplifica o compendia lliurement (1996: 32-38). La llengua dels manuscrits presenta molts trets occitans, de manera que es fa difícil dir quina llengua hi domina. Giannetti conclou que aquest text híbrid procedeix de L probablement a través d'un «poema elaborato en provenzale schietto» perdut (1996: 38). Posteriorment a Giannetti, Martín (2005) afegí un nou testimoni (BnF, Esp. 46); aquest manuscrit, però, no conté la versió catalana del *Llibre dels set savis*.

MSS. Barcelona, BC 109, 16-19v, s. XIII^{ex}-XIVⁱⁿ (Giannetti 1996: 39-40) / s. XIV^{2/2} (BITECA) (Manid 2574); Carpentràs, Inguimbertine, ms. 381, ff. 176-207, s. XVⁱⁿ (Giannetti 1996: 40) (Manid 1089). | ED. MOD. Mussafia (1876, edita el ms. de Carpentràs), Janer (1907, a partir de l'edició de 1876), Sansone (1963: edita el fragment de BC 109) Giannetti (1996). | BIBL. Martín (2005), Bollo-Panadero (2006).

0.26.2. *Romans del marquès e dels set savis de Roma* (anònim, abans de 1391, perduda)

- Hi havia una traducció diferent a 0.26.1, a jutjar per l'incipit documentat en un inventari de 1391 (Hernando 1995: 570, doc. 395, ítem 26).

0.27. *HOMILIES DE TORTOSA V* (s. XII) [SMC]

- Occità > català

0.27.1. *Homilies d'Organyà IV* (anònim, s. XII^{ex}-XIIIⁱⁿ)

- Només es conserva el text de sis de les vuit homilies que contenia el manuscrit BC 289. Les fonts bàsiques de les *Homilies d'Organyà* són les homilies de sant Gregori i alguns homiliaris carolingis, com el de Luculentius i el de Liverani, l'homiliari (I), conservat entre d'altres als manuscrits Tortosa 106 i ACA Ripoll 130, i l'homiliari (A). Només l'homilia IV és traducció, amb modificacions i adaptacions, de l'homilia V de les *Homilies de Tortosa*, en occità, contingudes al manuscrit 106 de Tortosa. És molt possible que aquest manuscrit sigui la font directa de l'homiliari d'Organyà (Soberanas *et al.* 2001: 227-322).

MS. Barcelona, BC 289, ff. 1v-8v, s. XII^{ex} (BITECA) / s. XIII (no posterior a 1204) (Soberanas *et al.* 2001: 18) (Manid 1170). | ED. FACSÍMIL Bruguera & Corominas (1989). | ED. MOD. Soberanas *et al.* (2001). | BIBL. Miret i Sans (1904), Molho (1961), Corominas (1964), Zink (1976), Moran (1982), Bruguera (1985), Bruguera (1987), Marquès (1994-1995), Sánchez (2000).

0.28. *IUDICII SIGNUM* (s. V) [LC & MF]

- Llatí > català

0.28.1. *Cant de la Sibil·la* / «*Al jorn del judici*» (anònim, s. XIII)

- Adaptació del *Iudicium signum* en les estrofes 1 a 9 de la versió A (ACB, Const. Sin.) editada per Baucells (1981); les cobles restants tenen altres fonts. És possible que hi hagi una versió occitana intermèdia. La versió més antiga del *Cant de la Sibil·la* en català sembla ser del segle XIII (ms. de Sant Andreu del Torn: ed. Constans i ed. Donovan). El manuscrit BC 1494 porta la mateixa versió, integrada dins la representació de *Lo fet de la Sibil·la e de l'emperador Cèsar*, del qual n'existeix un fragment del segle XV amb un text diferent (Barcelona, BU 101, ed. Massot 1962: 87). Les versions A i B que edita Baucells (1981) també corresponen a la mateixa versió del manuscrit de Sant Andreu del Torn. És una versió diferent la del còdex de la Catedral de Girona (ed. M. de Bofarull 1875), més pròxima a les versions impreses del segle XV (corresponents a la versió C editada per Baucells). Potser correspon a una tercera versió el fragment publicat per Massot (1962: 85-86), copiat pel seu avi

d'un llibre antic del convent de la Concepció de Palma de Mallorca. I és possible que n'hi hagi d'altres. Molt sovint es troben els textos barrejant cobles.

MSS. Alguer, Archivio Storico Diocesano, sense signatura, ff. 2-3v, abans de 1820 (Manid 2767); Barcelona, ACB, Cod. 184b, fragment núm. 3, ff. 2v-5, s. XV^{1/2} (Manid 1073); Barcelona, ACB, Cod. Constitutiones Sinodales, f. 75, ca. 1415 (Manid 2414); Barcelona, BC Música M. 1967, ff. 151v i 159v. s. XVI? (Manid 2698), fragment (només conté el refrany); Barcelona, BC 1494, ff. 21v-26, s. XVIⁱⁿ (Romeu 2000: 139) (Manid 1075); Barcelona, BU 101, f. 1, s. XV, fragment (Massot 1962: 86-87); Barcelona, Orfeo, ms. 7 (Manid 2699); Girona, Catedral 69 (Carbonell), f. 267, s. XV^{ex}-XVIⁱⁿ (Manid 1076); Girona, Catedral 133, f. 183v, s. XV^{2/2} (Manid 2147); Madrid, BNE 62, f. 218v, s., XVⁱⁿ-XV^{2/3} (Manid 1474); Marsella, L'Alcazar 1095, f. 23 i f. 241-242 (dues versions), s. XIV-XV (Manid 1679); Palma de Mallorca, Arxiu Capitular s/n, ff. 84v-86v, s. XV (Manid 1921); París, BnF, Fr. 14973, ff. 26-27, s. XV (Manid 2168); Sant Andreu del Torn, Parròquia, 289, f. [1], s. XIII (Constans, 1948) / s. XIV (BITECA), ms. actualment perdut (Manid 1072); Vic, Episcopal 208, 7bis-9v, s. XV^{3/3} (Manid 2227); ms. perdut de 1599-1600 editat per Aguiló (1901-1902), amb una versió diferent a les altres. | IMPR: Lió, 1547 (Manid 1917): Barcelona, BC B-18/5/34/2961, f. 186; Lió, Corneli de Septemgrangis, 1548 (Manid 2219): Barcelona, BC 10-II-18, ff. 180v-181; Lió, Corneli de Septemgrangis, 1550 (Manid 2092): Barcelona, BC 10-III-9, f. 215v; València, Francesc Díaz Romano, 04-IV-1533 (Manid 2689): València, Biblioteca Valenciana XVI/176, f. 256; s.l., 1568 (Manid 1914): biblioteca desconeguda; Barcelona, Claudi Bornat, 1569 (Manid 1186): Barcelona, Arxiu Catedral 2-III-2, ff. 283v [sic=285] - 286; Barcelona, Duran Salvanyach, 04-IX-1527 (Manid 2347): Sevilla, Colombina 119-2-15 (2), ff. [b v - b vj]; Saragossa, Jordi Coci, 1536 (Manid 2635): La Seu d'Urgell, Capitular, Imprès 144, ff. 172v - 172 [sic=173]; Lió?, 1551? (Manid 2636): Solsona, Arxiu Capitular; Barcelona, Claudi Bornat, 1568 (Manid 2691): Barcelona, BC 10-III-36, f. 258v. | ED. MOD. M. de Bofarull (1875: 61-64 i 102-108), Lieutaud (1879-1880), E. Aguiló (1901-1902), Constans (1948), Sanchis Guarner (1956), Donovan (1958: 197-199), Massot (1962: 57 i 80-87), Baucells (1981), Gómez Muntané (1997). | BIBL. Bohigas (1982), Quirante (1995).

+ Per a la glossa al *Cant de la Sibil la* atribuïda a Antoni Canals, vegeu Requesens (2002).

0.29. *LANCELOT PROPRE* (1215-1230)

- Francès > català
- Es presenta falsament com a obra de Walter Map. La primera notícia relativa a un *Lancelot* a Catalunya és del 15-XI-1303 (Hernando 1995: I, 42).

0.29.1. *Lançalot del Llac* (anònim, abans de 1362, fragments)

- La primera notícia segura de la traducció al català és del 14-II-1362 (Cingolani 1990-1991: 76-77). Bohigas (1961b: 284) considera que la traducció és anterior al 1339, però no n'hi ha certesa.

MSS. Campos de Mallorca, Arxiu Parroquial, 1 f., s. XIV^{ex} (Manid 1174); Mataró, F. Cruzate, ff. 85-86v, s. XIV^{med} (Manid 1175). | ED. MOD. Rubió i Lluch & Obrador (1903), Bohigas (1962-1967: edita el fragment de Mataró). | BIBL. Bohigas (1961b).

0.30. *LIBER IUDICUM* (s. VII-VIII) [SMC]

- Llatí > català
- El codi legal dels gots es troba amb diferents títols: *Lex Visigothorum*, *Liber iudiciorum* (noms més antics) i *Liber iudicum* (habitual a Catalunya); també es documenta *Lex Gotorum* (en català *Lig dels gots*); modernament de vegades s'anomena erròniament *Forum iudicum* (potser a partir de *Fuero juzgo*). A Catalunya en circulava també una revisió enllestida pel jutge Bonsom (ca. 1010-1011) i titulada *Liber iudicum popularis* (Alturo *et al.* 2003).
- Sembla que els fragments catalans no tradueixen la versió de Bonsom sinó la recensió ervigiana del *Liber iudicum*. Segurament les dues versions catalanes no eren completes; es tradueixen les parts més utilitzades del corpus.

0.30.1. Versió 1 del *Liber iudicum* / *Llig dels gots* (anònim, s. XII, ca. 1140: Mundó 1984, fragment)

- Conté els articles lib. II, 5, 12, 14 i 15.

MS. Montserrat 1109, f. 1, 1170-1190 (Mundó 1984) (Manid 1343). | ED. MOD. Mundó (1984). | BIBL. Mundó (1960), Riquer (1964: I, 203), Mundó (1984), Mundó (1997: 21), Kosto (2001a: 290).

0.30.2. Versió 2 del *Liber Iudicum* (anònim, s. XII^{1/2}, fragment)

- Conté els articles lib. IV, 2, 15-17.

MS. La Seu d'Urgell, Capitular, 187-1, f. 1, 1101-1120 (Alturo 2003: 107) / ca. 1150 – abans de 1173 (Baraut & Moran 2000: 14-15, que creuen que procedeix del bisbat d'Urgell, possiblement del Pallars) (Manid 1942). | ED. MOD. Baraut & Moran (2000).

0.31. *LIBER MACABEORUM*

- Llatí > català

0.31.1. *Història del malvat rei Antíocus* (anònim, s. XV)

- Traducció de fragments bíblics (1Ma 1, 2Ma 5, 2Ma 6, 2Ma 7 i 2Ma 9). Fonts desconegudes al principi i al final del text.

MS. Barcelona, *olim* Església de Santa Maria del Mar (ms. perdut des de 1936), ff. 121-128, s. XV. | ED. MOD. Codina (1916), Riera (1981b).

0.32. *LIBER PROVERBIORUM SALOMONIS*

- Llatí > català

0.32.1. *Paraules del rei Salomó* (anònim, s. XIV)

- Hipòtesis d'atribució a Alfons II o III, i a Ramon Llull (Riera 2003-2004: 155-156). El text correspon a *Liber proverborum Salomonis*, 1-6 (ms. 353) i 1-3,26 (ms. 921).

MSS. Madrid, BNE 921, ff. 28-29, 1385 (Manid 1383); París, BnF, Esp. 353, ff. 228-231, s. XIV^{4/4}, fragment (Riera 2003-2004: 146) (Manid 1139). | ED. MOD. Bohigas (1985: 160, edita el ms. Esp. 353), Riera (2003-2004: 157-169). | BIBL. Bohigas (1985: 95-96), Taylor (1993: 210-211), Riera (2003-2004).

0.32.2. *Proverbis de Salomó* (anònim, s. XIV?)

- Tradueix *Liber proverborum Salomonis* 1,1-22.

MS. París, BnF, Esp. 3, ff. 286-300v, s. XV^{med} (Manid 2745). | ED. MOD. (fragment): Bohigas (1985: 159-160). | BIBL. Bohigas (1985: 95-96).

0.33. *LIBER PSALMORUM*

- Llatí > català

0.33.1. *Saltiri* (Romeu Sabruquera, 1285-1295)

- Copiat després de la *Biblia rimada e en romans*. Conté fins al salm 113,10. La traducció de Sabruquera influeix en la traducció de quaranta-quatre salms inclosa al *Llibre d'hores* (s. XIV^{med}, ed. Colom 1960) i en una revisió anònima de la primera meitat del s. XV (BC 2057). Segons Puig i Tàrrach (2001: 124), la versió de la Bíblia valenciana (dita de Bonifaci Ferrer o de Portaceli) té en compte la versió de Sabruquera. Per a la datació, vegeu Coll (1947).

MSS. París, BnF, Esp. 5, ff. 315-363, data 08-VIII-1471 (a partir del salm 35) (Manid 1060); París, BnF, Fr. 2433, ff. 1-187v, s. XV^{1/2} (Manid 1263); Sevilla, Colombina 7-7-6, ff. 202-228v, s. XIV^{med} (Manid 1065); Ciutat del Vaticà, BAV, Reg. Lat. 19, ff. 1-78,

s. XV^{med} (Manid 2397). | ED. MOD. (fragment): Miret i Sans (1909a: salms 1, 2, 26 i 38 del ms. de la Colombina, i salms 97-100 del ms. BnF, Fr. 2433). | BIBL. Bohigas (1967), Puig i Tàrrsch (2001: 121-134).

0.33.2. *Saltiri arromançat* (Joan Roís de Corella, 1490)

▪ Segons Puig i Tàrrsch (2001: 129), en qüestions d'exegesi parteix del *Saltiri* català editat el 1478 a València. BITECA identifica el manuscrit 106 de la Catedral de València (Manid 1439) com a traducció de Corella a partir d'una nota del segle XIX (f. 1), però segons Nicolau d'Olwer aquest manuscrit s'associa a BnF, Fr. 2434 (cf. Puig i Tàrrsch 2001: 132); segons Wittlin (1991/1995a: 40), també transmet alguns salms procedents de Corella.

IMPR. Venècia, Joan Hamman, 30-IV-1490 (Manid 1262): Barcelona, BC Esp 8 8au, ff. 1-15v + 1-137v. N'hi ha una còpia manuscrita de 1822: València, BU 664 (Manid 2152). | ED. MOD. Viader (1928), López & Ribes (1985). | BIBL. Coll (1947), Bohigas (1967), Perarnau (1983, 1998a), López & Ribes (1985: 5-33), Wittlin (1991/1995a: 19-47), Puig i Tàrrsch (2001: 127-129).

+ Vegeu també *Comentari als set salms penitencials* d'Innocenci III → 64.1, i *Expositio in psalmo 118* de Nicolau de Lira → 90.1.

+ [LC & MF] El manuscrit 1031 de la Biblioteca de Catalunya conté l'obra *Flor dels salms* (ff. 156-169v), una traducció lliure d'una antologia de salms escrita a sol·licitud d'una dama anònima (→ 64.1.1 +); també hi ha una traducció dels set salms penitencials al manuscrit XII de la Biblioteca Lambert Mata de Ripoll (amb el text llatí) i al manuscrit Esp. 541 de la BnF (Duran 1998-2008: IV, 268-269). Per a d'altres, vegeu Reinhart & Santiago-Otero (1986: 36-38), Perarnau (1978: 73-95) i Puig i Tàrrsch (2001).

0.34. *LIBRO DE LOS BUENOS PROVERBIOS* (abans de 1280)

• Àrab > castellà > català

• És traducció del *Kitāb adab al-falāsifa* de Hunayn Ibn Ishāq (s. IX).

0.34.1. *Llibre de doctrina* / *Llibre de saviesa* de Jaume d'Aragó (s. XIII^{2/2} – 1323)

▪ Les dues fonts principals del *Llibre de doctrina* són la *Poridad de las poridades* (traducció castellana de la versió curta del *Sirr-al-'asrār*) i el *Libro de los buenos proverbios*. Per a l'autor i la data del *Llibre de doctrina* → 14.4.1. Del *Libro de los buenos proverbios*, n'extreu els capítols 3 a 12 amb algunes omissions (ho sistematitza Walsh 1976: 361-362).

MSS. Madrid, BNE 921, ff. 31-40, 1385 (Manid 1383); El Escorial M.I.29, ff. 1-15, s. XIV^{ex}-XVⁱⁿ (Sola-Solé 1977: 11) / s. XV^{1/2} (BITECA) (Manid 1441). | ED. MOD.

Llabrés (1908), Castro (1946), Sola-Solé (1977), Garrido (2009, ressenyat a Tremps 2010). | BIBL. Kasten (1934), Walsh (1976), Riera (1981b), Taylor (1985).

+ L'obra de Hunayn Ibn Ishāq és una de les fonts del compendi de «libres aràbichs» en català conegut com *Llibre de paraules e dits de savis e filòsofs* (1291-1298), obra de Jafudà Bonsenyor feta per ordre de Jaume II (ed. Llabrés 1889). El compendi està traduït al castellà dins del *Cancionero de Juan Fernández de Híjar* (Riera 1989a:705). També hi ha un compendi dit en castellà *Libro de dichos de sabios e filósofos e de otros enxeñplos de doctrinas muy buenas*, traduït del català per Jacob Zadique per a Lorenço Xuárez de Figueroa, mestre de Santiago, a Uclés (Escorial b.II.19, f. 127). Altres exemplars: Escorial b.IV.10, RAE 155, Salamanca BU 1865. Riera (1989a: 703) identifica l'original català amb el testimoni at a l'inventari de la reina Maria de Castella (Toledo 1961: 48, ítem 8), però l'incipit no coincideix. El compendi de Jacob Zadique, a jutjar pel principi, potser deriva del de Jafudà.

0.35. *LIVRE DE SYDRAC LE PHILOSOPHE / LIVRE DE LA FONTAINE DE TOUTES SCIENCES* (anònim, 1268-1280 o ca. 1291)

- Francès > català
- Obra apòcrifa.
- Sembla que la redacció més antiga de l'obra és la francesa, i que, per tant, no deriva d'un original hebreu traduït al llatí. En el pròleg, l'autor fingeix que el rei Boctus va fer escriure les ensenyances que Sidrac li havia donat, i que el llibre va passar per diverses mans i va ser traduït a diverses llengües fins arribar al francès (Minervini 1982: X-XVIII).

0.35.1. *Llibre de Sidrac lo fillosof / Sidrac lo fillosof, fontana de ciència* (anònim, s. XIV^{1/2})

- Tradueix la versió francesa breu (Minervini 1982: XXXV).

MSS. Barcelona, BC 1031, ff. 109-139, anterior a 1457, fragmentari: només conté les primeres 88 preguntes (Manid 1056); Oxford, Bodleian Library, Canon ital. 147, ff. 1-82, s. XIV^{1/2} (Manid 1193). | ED. MOD. Minervini (1982). | BIBL. Cifuentes (2006: 177).

0.36. *LIVRES D'AMORETES* (s. XIV)

- Francès > català
- Ha estat considerat una adaptació del *Minnebüchlein* (Roy 2006), obra atribuïda a Heinrich Seuse o Suso (1295/1297-1366) i d'autoria molt discutida.

0.36.1. *Llibre d'amorettes* (anònim, s. XIV^{ex})

▪ Aquest llibre apareix copiat després del *Llibre de floretes* i el *Llibre de virtuts* en tots dos manuscrits. És una obra independent, encara que BITECA enregistra les tres obres com si fossin tres parts del *Llibre de virtuts* (vegeu la nota a Manid 1335).

MSS. Barcelona, *olim* Arxiu Palau Requesens III (ms. perdut des de 1936, reproducció fotogràfica a la BC dels dos primers folis), ff. 117v-?, s. XV^{1/3} (Romeu 1980: 258) (Manid 1335); Madrid, BNE 6291, ff. 211-220v (BITECA) / 100-110v (Romeu 1980), s. XIV^{2/2} (BITECA) / s. XIV^{ex}-XVⁱⁿ (Romeu 1980: 258) (Manid 1913). | ED. MOD. Albareda (1930: edita el ms. del Palau Requesens), Romeu (1980: edita la traducció dels *refrains*). | BIBL. Casanovas (1906: 12-14), Riquer (1964: III, 385), Bohigas (1931).

+ El *Llibre de floretes*, independent dels altres dos, es troba descrit a l'inventari d'Elionor de Ripoll (1429): «altre libre apellat *De la Verge Maria*, sobre lo nom 'de Benedicta Tu', apellat *Floretes*» (Garcia-Oliver 1998: 270). Al manuscrit 6291 de la Biblioteca Nacional de Madrid porta la rúbrica «Comensa lo *Libre de floretes* que parla de Nostra Dona sancta Maria» (f. 172). És possible que sigui una traducció.

0.37. *NAVIGATIO SANCTI BRANDANI* (s. VIII^{2/2})

• Llatí > català

• Es conserven testimonis de la divulgació a Catalunya de sant Brandà: hi ha una *Vita sancti Brandani* a Tarragona, Biblioteca Pública, Santes Creus manuscrit 141, ff. 76v-89v; el manuscrit BC 854, f. 133, conté una *Oratio de sent Brandà*.

0.37.1. *Viatge de sant Brandà*, versió 1 (anònim, s. XIII-XIVⁱⁿ)

▪ És la versió catalana llarga. Segons Burrell (2002: 249) és molt similar a la versió occitana (2002: 231-247). La versió occitana es troba en un manuscrit de la *Legenda aurea* (BnF, Fr. 9759, ff. 210-213v), com passa també amb les catalanes (0.37.1 i 0.37.2). El manuscrit de la versió occitana va ser copiat a Catalunya segons Clovis Brunel (1935: 52), però segons Geneviève Brunel (1976: 244-248) hauria estat copiat a l'Alt Lenguadoc a partir d'un model català. El text del *Viatge* és molt proper al text llatí contingut als manuscrits BnF, Lat. 755 i Roma, Vallicelliana manuscrit 7 (Wahlund 1902).

MS. El Escorial N.III.5, ff. 223v-226, s. XIII-XIVⁱⁿ (Manid 1897). | ED. MOD. Ø | BIBL. Clovis Brunel (1935), Geneviève Brunel (1976), Burrell (2002).

0.37.2. *Viatge de sant Brandà*, versió 2 (anònim, s. XIV)

▪ És la versió curta. Es troba en un manuscrit de la *Legenda aurea*. Conté particularitats pròpies d'aquesta versió catalana en el tractament d'alguns episodis (Burrell 2002: 248-251).

MS. Vic, Episcopal 174, ff. 512v-522, s. XIV (BITECA) / s. XV^{1/2} (Brunel 1976: 241) (Manid 1901) | ED. MOD. Rebull (1976: 808-814), Burrell (2002). | BIBL. Brunel (1976), Burrell (2002: 249-251).

0.38. *PARIS ET VIENNE / HISTOIRE DU TRES VAILLANT CHEVALIER PARIS ET DE LA BELLE VIENNE* (s. XIV) [LC & JP]

• Francès > català (versió 0.38.1)

Francès > italià? > català (versió 0.38.2)

Francès > italià? > català > castellà (versió 0.38.3)

• El text més antic conservat sencer en francès és la refosa iniciada el 1432 pel marsellès Pierre de La Cépède, que afirma que va traduir el text d'un llibre en «langaige prouvensal», al seu torn extret d'un altre «en langaige cathalain». La crítica ha considerat que aquestes afirmacions responen a un lloc comú de la ficció, i que l'origen de la llegenda és francès, tot i que abans de la refosa n'existien versions ja en altres llengües, una de segura en català (0.38.1). Resumeix la qüestió Cátedra (1986: 19-29, 43-44), que considera l'anomenada «forma breu» de la llegenda «italiana, si no de natura, sí d'adopció» (1986: 57).

0.38.1. *París e Viana* (anònim, abans de 1417, perduda)

▪ Està documentada en l'inventari d'Alfons el Magnànim de 1417 i en un altre inventari de 1423 (Cátedra 1986: 29-31); l'incipit és una mica diferent del de 0.38.2, i l'èplicit és singular. En no haver-hi text, no es pot saber si és traducció directa del francès o no.

0.38.2. *Història de les amors e vida del cavaller París e de Viana, filla del delfí de França* (anònim, 1495)

▪ Representa la «forma breu» de la història; potser ja n'existia un imprès anterior a l'incunable de 1495; procedeix d'una versió italiana probablement impresa (Cátedra 1986: 32-34).

IMPR. Girona, Diego de Gumiel, 05-VI-1495 (Manid 1219): Copenhagen, Biblioteca Reial, Inc. 3044, ff. [a j]-[d iiij]; Barcelona, Diego de Gumiel, 1497 (Cátedra 1986: 32) / ca. 1497 (García Craviotto 1989-1990) (Manid 1220): Barcelona, BC 10-V-38, ff. 1-28v. | ED. FACSIMIL Cátedra & Prats (1986: 113-169, de l'exemplar de 1495; el text

dels folis que hi falten està reproduït a les pàgines 93-95 d'acord amb Miquel i Planas). | ED. MOD. Kaltenbacher (1904: 647-670), A. Aguiló (1904), Miquel i Planas (1908-1916: II, fasc. 1 [1909]). | BIBL. Galmés (1970: 23-44), Cátedra & Prats (1986; pàgines per a la datació 29-30), Babbi (1991: 129-133), Ferrando (2007).

0.38.3. *Història dels amors de París i Viana* (anònim, abans de 1524, perduda)

▪ Seria la font de la *Historia de los amores de Paris y de Viana* (Burgos, Alonso de Melgar, 1524) segons Galmés (1970: 31-32) i Cátedra (1986: 34), i també en dependria el fragment en aljamià àrab del segle XVI, que segurament és només un altre testimoni d'aquesta versió castellana (Cátedra 1986: 34). Aquesta versió també representa la «forma breu», però és més extensa que 0.38.2, i s'ha suggerit que la font catalana perduda podria dependre de l'italià (Cátedra 1986: 34).

0.38bis. *PARTENOPEU DE BLOIS* (s. XII)

0.38bis.1. *Canòniques troianes* (anònim, abans de 1410) → TCMP 0.6.1.

0.39. *PORIDAD DE LAS PORIDADES* → 14.4.1.

0.40. *PROFECÍAS DE MERLÍN CERCA DE LA CIUDAD DE LONDRES* (1369-1377)

- Castellà > català
- Forma part del recull de profecies diverses sobre Espanya afegides al final del *Baladro del sabio Merlín*, imprès a Burgos el 1498 (Joan de Burgos) i a Sevilla el 1535 (s.n.). El recull inclou unes profecies que Merlí féu a la cort del rei Artur, les que féu mentre estava en una font prop de Londres, la *Visión de Alfonso X en la ciudad de Sevilla* (→ 0.51) i unes profecies que Merlí va dir al mestre Antonio (les quals imiten les *Profecies de Merlin* franceses, en què Merlí parla a mestre Antoine sobre el futur de l'Església i algunes nacions, entre les quals Espanya). Bohigas creu que les profecies de Merlí a Londres han de ser posteriors a la mort de Pere el Cruel el 1369, i anteriors a 1377 perquè l'infant Pere d'Aragó possiblement les coneixia quan va escriure l'exposició a la visió *Cedrus alta libani* (→ 0.52.1) (1928-1932: 264; 1941b: 389; Pou i Martí 1930: 530-535); aquestes profecies, però, es refereixen a fets esdevinguts des del regnat d'Alfons X fins al d'Enric II de Trastàmara, alguns potser de 1377 mateix. Altres profecies del recull castellà pronostiquen fets esdevinguts durant la primera meitat del segle XV (Tarrés 1943: 24). El *Baladro del sabio Merlín* explica la vida i les aventures de Merlí recreant el *Merlin* de Robert de Boron i altres materials artúrics del

cicle de la Post-Vulgata (vegeu Catedra & Rodríguez Velasco 2000: 54-55, que daten el *Baladro* entre 1468 i 1470).

0.40.1. *Profecies de Merlí* (anònim, s. XIV^{4/4}-XVⁱⁿ)

▪ L'únic manuscrit de la traducció catalana, anterior als testimonis conservats del text castellà, inclou només les profecies que Merlí féu prop de Londres mentre es rentava la cara i les mans en una font. Es refereixen a Alfons X i els seus descendents fins a l'extinció de la dinastia i l'arribada dels Trastàmara a Castella (Bohigas 1941b: 385-386). El final del text català no coincideix amb el castellà (Bohigas 1941b: 398, n. 7). El manuscrit 271 recull profecies diverses, en llatí i en català, i conté també la traducció de la *Visión de Alfonso X* (→ 0.51), copiada just abans de les *Profecies de Merlí*. El rei Martí I tenia a la seva biblioteca un volum en francès amb les *Prophecies de Merlin* i la *Estoire de Merlin* (Tarré 1943: 152, n. 41). Per a altres traduccions de profecies al català, vegeu les entrades 0.52 i 75, i Bohigas (1920-1922), completat a Bohigas (1928-1932).

MS. Barcelona, BC 271, ff. 148v-151v, s. XVⁱⁿ (Manid 1255). | ED. MOD. Bohigas (1928-1932), Bohigas (1941b). | BIBL. Tarré (1943).

0.41. *QUESTE DU SAINT GRAAL* (1225-1230)

- Francès > català
- Es presenta falsament com a obra de Walter Map.

0.41.1. *Estòria del sant Grasal* (anònim, abans de 1380)

▪ Original francès pròxim al manuscrit BnF, Fr. 343 (Adroher 2006: 82-85).

MS. Milà, Ambrosiana, I.79 Sup, ff. 1-130v, 16-v-1380 (Manid 1240). | ED. MOD. Crescini (1907), Martines (1993), Adroher (2004). | BIBL. Rubió i Lluch (1903), Brummer (1989), Martines (1994), Contreras (2004), Contreras (2005), Adroher (2006).

0.42. *REVELATIONES B. ELISABETH* (s. XII-XIII)

- Llatí > català
- Encara que se sol atribuir des d'antic a santa Elisabet d'Hongria (†1231), sembla que farien referència a santa Elisabet de Schönau (OSB, †1164) (Oliger 1924: 44-50).

0.42.1. *Revelacions de santa Elisabet* (anònim, s. XIV^{ex}-XVⁱⁿ)

▪ Incorpora un fragment final extret de les *Revelationes* de santa Àngela de Foligno (→ 10.1), que ja porten alguns manuscrits llatins (Assisi, Biblioteca Municipale 656 i

Oxford, Bodleian Library, Canonici 525), i un capítol inicial extret del *Libellus de dictis quattuor ancillarum s. Elisabeth*, que només du la traducció catalana (Oliger 1924: 42-43, 1926: 343). El manuscrit prové d'una cartoixa prop de València (Oliger 1924: 40).

MS. Ciutat del Vaticà, BAV, Rossiniano 3, ff. 122-136v, s. XV (Manid 2405), s. XIV (Dean 1937). | ED MOD. Oliger (1926). | BIBL. Oliger (1924), Dean (1937: 71), Jaspert (2009: 298).

0.43. *SENS E RAZOS D'UNA ESCRIPTURA* (s. XIIIes)

• Occità > català

0.43.1. «*Barons, escoltats un petit*» (anònim, s. XIV-XV)

▪ Només porta la segona part del poema, que tracta la vida de l'Anticrist, la tradició llatina de la qual va començar amb l'obra *De ortu et tempore Antichristi*, d'Adso Dervensis (s. X), o Adso de Montier-en-Der.

MS. Barcelona, BC 451, ff. 73v-88v, s. XVⁱⁿ (Izquierdo 1994: 21) / s. XV^{med} (BITECA) (Manid 1141). | ED. MOD. Ø | BIBL. Izquierdo (1994), Izquierdo (1997).

[*SEPT SAGES DE ROME*] → 0.26.

SIRR-AL-‘ASRĀR → 14.4.

0.44. *STATUS HISPANIE* (1268)

• Llatí > català

▪ Epítom de la *Historia de rebus Hispanie* de Rodrigo Jiménez de Rada, potser confegit a Sant Cugat (Quer 2008: 50). Podria haver-se dut a terme al mateix ambient on s'estaven traduint els *Gesta Comitum*, ja que influeix en la versió catalana d'aquest text (→ 0.21.1; Cingolani 2008: 52-54; Cingolani 2009a).

0.44.1. *Crònica d'Espanya* (anònim, 1337 / 1268-1282) [SMC]

▪ Tradueix la branca β del text llatí (Quer 2000). Quer (2008: 125) la data el 1337. Atès que la *Crònica* és font del *Llibre dels reis* (1277-1282), Cingolani proposa datar-la entre 1268 i 1282 (2007: 28 i 2008a: 13-21), i suggereix que podria ser del mateix 1268, si la *Crònica d'Espanya* va ser coneguda per Bernat Desclot i si va ser la *Crònica d'Espanya* (i no el *Status Hispanie*) el text font dels *Gesta Comitum* en català (Cingolani 2009a).

MS. París, BnF, Esp. 13, ff. 68v-80, s. XV (anterior a 1431 fins al f. 99) (Manid 1431).
| ED. MOD. Quer (2008: 140-163). | BIBL. Massó (1906: 498-501), Coll i Alentorn (1928: 523-524), Coll i Alentorn (1967), Badia (1995), Badia (1997), Quer (2000), Cingolani (2007), Cingolani (2008a), Quer (2008), Cingolani (2009a), Cingolani (2009b), Cingolani (2010).

0.44.2. *Estament d'Espanya*, versió 1 (anònim, 1433-1438)

- Tradueix la branca γ del text llatí (Quer 2000).

MS. Barcelona, BC 6, ff. 1-49, s. XV^{4/4} (Manid 1613). | ED MOD. Quer (2000: 587-621), Quer (2008: 181-204). | BIBL. Massó (1906: 498-501), Coll i Alentorn (1928/1991: 106-107 i 201), Coll i Alentorn (1967: 197-198), Badia (1995), Badia (1997), Quer (2000), Quer (2008).

0.44.3. *Estament d'Espanya*, versió 2 (anònim, 1428-1455/1478)

- També tradueix la branca γ del text llatí (Quer 2000). És integrat a la crònica dita *Dietari del capellà d'Alfons el Magnànim* (1428-1455/1478) atribuïda a Melcior Miralles.

MSS. València, BU 160, ff. 1-60, 18-VII-1742 (Manid 1999), còpia del ms. Corpus Christi; València, Col·legi del Corpus Christi, Biblioteca Sant Joan de Ribera V-24, ff. 1-18v, s. XV^{ex} (Manid 2532). | ED. FACSIMIL València, 2001 (del ms. Corpus Christi i de l'ed. Sanchis Sivera). | ED. MOD. Sanchis Sivera (1932), Cabanes (1991), Quer (2000: 623-664). | BIBL. Massó (1906: 498-501), Coll i Alentorn (1928/1991: 106-107 i 201), Coll i Alentorn (1967: 197-198), Badia (1995), Badia (1997), Quer (2000), Cingolani (2007), Cingolani (2008a), Quer (2008), Cingolani (2009b), Cingolani (2009), Cingolani (2010).

+ Vegeu també 45.1.2.

0.45. *SUMMA CONCORDIAE VETERIS ET NOVI TESTAMENTI* (1351-1355)

- Llatí > català
- Text anònim de tradició joaquimita que ha estat atribuït a un autor català, sobretot perquè és catalana la tradició manuscrita del text; Perarnau (1991) no ho creu així. Reeves (2000: 223) parla d'un franciscà català que escriuria ca. 1368-1370; Lee, Reeves & Silano (1989: 157-159) daten l'obra entre 1351 i 1355.

0.45.1. *Summa sobre les concòrdies del Nou i del Vell Testament* (anònim, s. XIV^{2/2}-XV)

- Extracte corresponent a les distincions IX-X.

MS. Carpentràs, Inguimbertine, ms. 336, ff. 76v-116v, s. XV^{4/4}-XVI^{in?} (Manid 2261). | ED. MOD. Ø | BIBL. Bohigas (1920-1922: 27-28), Lee & Reeves & Silano (1989), Perarnau (1993: 47-48), Rodríguez Barral (2003: 75-79, 479-486).

0.46. *TESTAMENT DE JESUCRIST* → Entrada suprimida.

[No hi ha indicis que es tracti d'una traducció. Aquesta obreta devota es conserva en dos incunables (Tolosa, [Enric Mayer], 1486; Càller, Salvador de Bolonya, 01-x-1493), al primer en una versió més llarga (Wittlin 1998b: 452; ed. M. Aguiló 1923: 183). Per a l'incunable de Càller, vegeu 60.1.1. A diferència d'altres apòcrifs que pretenen transmetre la doctrina de Crist ressuscitat (com ara el *Testamentum Domini* siríac o l'*Epístola dels apòstols*), aquest reporta la voluntat de Crist quan «los Iuheus lo volian crucificar»: una llista de manaments que va seguint les parts de la passió fins a les paraules de Crist a la creu.]

0.47. *TRISTAN EN PROSE* (1230-1240)

• Francès > català

0.47.1. *Tristany / Tristany en prosa / Tristany de Leonís* (anònim, s. XIV, fragments)

▪ El fragment d'Andorra correspon als capítols 56-57, 60, 58, 63 i 71a segons Löseth (1891); el de Cervera correspon als capítols 20-22; i el de Barcelona, als capítols 22-27 i 34-38. La primera notícia d'un Tristany és del 17-v-1315, però no és possible establir amb seguretat el primer esment en català als inventaris ni, doncs, la data de la traducció (Cingolani 1990-1991: 85-90). Martí de Barcelona (1990-1991: 232) considera que l'esment a un «romanç de Tristayn» en un inventari de 1331 ja és la traducció catalana.

MSS. Andorra, Arxiu de les Set Claus, ms 1 (a), ff. 32-35v, s. XIV^{2/2} (Aramon 1969: 325) / s. XV (BITECA) (Manid 2416); Barcelona, BC [per catalogar]; Cervera, Arxiu Històric B-343, ff. 1-4v, s. XIV^{ex} (Duran 1917: 284) / s. XV^{ex} (BITECA) (Manid 2175). | ED. MOD. Duran (1917: transcriu el ms. de Cervera), Aramon (1969: edita el ms. d'Andorra), Santanach (en premsa). | BIBL. Soriano (2000), Santanach (2002), Santanach (2003), Santanach (2010).

0.48. *USATICI BARCHINONE* (ca. 1251) [SMC]

• Llatí > català

• La datació dels *Usatici* és controvertida. Hi ha un cert consens que un nucli primitiu d'*usatici* va ser promulgat per Ramon Berenguer I (d'acord amb l'*us.* 3). La configuració gairebé completa del codi és ja del temps de Ramon Berenguer IV. Amb posterioritat s'hi van afegir altres articles fins a la redacció definitiva i oficial de 1413.

0.48.1. *Usatges de Barcelona* (anònim, s. XIII)

▪ Els manuscrits corresponen a diferents traduccions; encara no s'ha establert una classificació definitiva. Possiblement la traducció més antiga és la del manuscrit ACA, caixa Legislación, 1, del s. XIII^{ex}. Una versió diferent és la del manuscrit El Escorial Z.III.14, i també ho és el fragment BC 2546, 2 (catàleg de la BC). Són també versions diferents la del manuscrit de Vic i la del manuscrit Barcelona, Advocats M-2 (Bastardas 1984: 25). Finalment hi ha el text oficial de 1413 traduït per Jaume Callís i Bonanat Pere (ACA, Manuscritos Generalitat 3, s. XV); vegeu més avall +.

MSS. Barcelona, ACA, Cancelleria, caixa Legislación 1, ff. 26-37v, s. XIII^{ex} (Manid 1279); Barcelona, ACA, Còdexs casa reial 8, ff. 148v-182v, 1339-1340 (Manid 1285); Barcelona, Advocats M-1, ff. 1-23v, ca. 1400 (BITECA) / s. XIVⁱⁿ (Cingolani) (Manid 2075); Barcelona, Advocats M-2, ff. 2 i 6-22v, s. XV^{1/2} (Manid 1014); Barcelona, BC 1216, ff. 35-46v, s. XIV^{ex}-XV^{1/2} (Manid 1022); Barcelona, BC 2546, 2, s. XIV, fragment (Manid 1810); El Escorial O.I.12, ff. 12-34, s. XIV (posterior a 1323) (Manid 1018); El Escorial Z.III.14, ff. 7-23v, s. XIII-XIV (Rovira 1933, Bastardas 1977) / s. XIV^{1/3} (BITECA) / ca. 1315 (Gimeno Blay 1994: 42) (Manid 1006); Madrid, RAH, 9-11-2-28, ff. 57-80v, s. XV (Manid 1928) (extraviat abans de 1910-12); Palerm, Biblioteca Comunale [no hem pogut comprovar la signatura]; Palma de Mallorca, Arxiu del Regne 1 (*Llibre dels reis*), ff. 176-202v, 10 x 1334-1339; Palma de Mallorca, Arxiu del Regne 3, ff. 174-192, s. XV (Manid 2368); Palma de Mallorca, Arxiu del Regne 6, ff. 129-155v, ca. 1330-1360 (Manid 1281); Palma de Mallorca, Arxiu del Regne 8, ff. 95-116, ca. 1340-1450 (Manid 2297); Palma de Mallorca, Arxiu del Regne 17, ff. 3-12v, s. XIV (Manid 2367); Palma de Mallorca, Col. Família Pueyo 8, 1291 (Manid 1234) (els propietaris no permeten consultar el manuscrit); Palma de Mallorca, Bibl. Família Safortesa, Còdex Burgues-Safortesa, s. XIV^{ex} (Manid 2361); Vic, Episcopal 157, ff. 3-18v, s. XIII^{2/2} (Manid 1005). | ED. MOD. Gudíol (1907, versió de Vic); Rovira (1933: 51-57, versió Escorial Z.III.14); Bastardas (1984, versió ACA, Caja Legislación 1). | BIBL. Abadal & Rubió i Balaguer (1910), Brocà (1913-1914), Brocà (1918-1926: I, 184-191), Valls (1925), Ficker (1926), Valls (1934), Mor (1957-1958), Abadal (1972:

67-75), Bastardas (1977), Bonnasie (1979-1981: 162-177), Udina i Martorell & Udina i Abelló (1985-1986), Font i Rius (1988), Pons i Guri (1993-1994), Kosto (2001b).

+ En alguns manuscrits el text dels *Usatges* es barreja amb comentaris i dona lloc a les *Constitucions de Catalunya*, i el mateix s'esdevé amb les impressions, des de l'incunable de 1495. | MSS. Barcelona, ACA, Manuscritos Generalitat 3, s. xv; Barcelona, Arxiu Catedral, s. xv^{1/2}; Madrid, BNE 10185, 1432-1443 (cf. Schiff 1905: 419-420); Tortosa, Arxiu Municipal, codi 11 (còdex B), ff. 1-242, s. xv^{ex} (el text és anterior a 1456: Massip 1984). | IMPR. Barcelona, Pere Miquel i Diego de Gumiel, 20-II-1495, ff. I-CXCV. | ED. FACSIMIL. Font i Rius (1988, de l'incunable de 1495). | ED. MOD. Abadal & Valls (1913, edita el ms. Generalitat 3); Rovira (1933: 207-276).

0.49. *VENGEANCE NOSTRE SEIGNEUR* (s. XII)

- Llatí > francès > català (versió 0.49.1)

- Llatí > francès > català > castellà > portuguès (versió 0.49.2)

- Llatí > francès > català > castellà (versió 0.49.3)

- Aquest text èpic compila diverses fonts llatines, en particular *Cura sanitatis Tiberii*, *Gesta Pilati* i *Vindicta salvatoris*, obra que en època clàssica ja portava els principals elements del text francès.

0.49.1. *Destrució de Jerusalem*, versió 1 (anònim, s. XIV-XV)

- Molt similar a la versió occitana del manuscrit BnF, Fr. 25415 (Hook 2000: 18).

MS. Barcelona, ACA, Ripoll 155, ff. 36v-71v, s. xv (Hook 2000: 19) / s. XIV^{ex} (Aramon 1934: 23) (Manid 1133). | ED. MOD. P. de Bofarull (1857: XIII, 9-52). | BIBL. Miquel i Planas (1910b), Hook (2000).

0.49.2. *Destrució de Jerusalem*, versió 2 / *La venjança que féu de la mort de Jesucrist Vespasià e Titus son fill* (anònim, abans de 1422: Batlle i Prats 1968-1969: 237)

- Similar a 0.49.1, però amb diferències narratives. L'episodi del somni de l'emperador Vespasià sobre el misteri de l'encarnació de Crist, absent en les altres versions, procedeix de l'*Estoire del saint Graal* (Hook 2000: 6, n. 12). Versió traduïda al castellà, i del castellà al portuguès. Hernando (1989) creu que els manuscrits BC 710 i ACA 155 (→ 0.49.1) contenen una traducció diferent de la del text de BC 991.

MSS. Barcelona, BC 710, ff. 46v-113, s. xv (Hook 2000: 22) (Manid 1789); Barcelona, BC 991, ff. 157-176v, 15-II-1500 (BITECA: colofó) / s. xv^{ex}-xviⁱⁿ (Hook 2000: 28) (Manid 1790); París, BnF, Esp. 509, 3 ff., s. xv (Hook 2000: 32) / s. xv^{1/2} (BITECA), fragment (Manid 1132). | ED. MOD. Bohigas (1985: 149, 244-247, edita el ms. de

París), Hernando (1989: 32-102, edita els mss. BC 710 i 991), Hook (2000: 145-195, es basa en el ms. BC 710). | BIBL. Hernando (1989: 5-31), Hook (2000).

0.49.3. *Destrució de Jerusalem*, versió 3 (anònim, 1490)

▪ Circula amb un corpus de sis obretes conegudes com a *Històries i contemplacions* i amb el *Llibre de Gamaliel* (→ 0.20.1; Izquierdo 1997: 355). Es distingeix de les versions anteriors en detalls narratius (Hook 2000: 34-38). Va ser traduïda al castellà per Juan de Molina el 1522 (Hook 2000: 75; Pérez Priego 1981: 36).

MSS. Barcelona, BC 325, ff. 50-88v, s. XVII (BITECA) / s. XVIII (Hook 2000: 38) (Manid 1966). | IMPR: s.l., 10-X-1490: cap exemplar conservat (Hook 2000: 40); Barcelona, Pere Miquel, 1493 (Manid 1791): Barcelona, BC 6-III-26, ff. 195-264 (n'hi ha un exemplar més complet a la Casa del Libro de San Juan de Puerto Rico; Mérida 2005: 185-190); Barcelona, Carles Amorós, ca. 1510 (Manid 2059): Madrid, Museo Lázaro R.16.11, Inv. 15668 (Manid 2059); Barcelona, Carles Amorós, ca. 1512?: cap exemplar conservat, sembla una reedició de l'edició perduda de 1490 (Hook 2000: 43); València, 1517: cap exemplar conservat (Hook 2000: 44). | ED. MOD. Miquel i Planas (1910b). | BIBL. Hook (2000).

0.50. *VISIO SANCTI PAULI* (s. VIII)

• Llatí > castellà > català

0.50.1. *Revelació del benaventurat apòstol sant Pau* (Bernardí Vallmanya, 1495)

▪ Tradueix la versió castellana (Sevilla, Meinhard Ungut Aleman & Estanislao Polono, 1494).

IMPR. València, Pere Hagembach & Lleonard Hutz, 03-VIII-1495 (Manid 1314): París, BnF, Mitterrand, Rés. D. 9598, ff. a²- i vii v (falten 3 folis: el final del cap. 17, tot el cap. 18 i part del 19). | ED. MOD. Ø | BIBL. Alminyana (1989), Wittlin (1989a).

0.51. *VISIÓN DE ALFONSO X EN LA CIUDAD DE SEVILLA* (posterior a 1369)

• Castellà > català

• Se'n conserven dos manuscrits, un del segle XV (Madrid, BNE 431, ff. 172v-174v; Bohigas 1941: 390) i un del XVI (Madrid, BNE 751, ff. 95-96v; BETA manid 4298). L'obra també va ser incorporada enmig de les profecies de Merlí que s'afegiren al final del *Baladro del sabio Merlin* (Burgos, Juan de Burgos, 1498, i Sevilla, s.n., 1535; → 0.40), i en una crònica sobre el regnat d'Alfons X de Castella (Funes 1994). La *Visión* relata l'aparició a Alfons X d'un àngel que li anuncia la revolta del seu primogènit

com a càstig diví a la seva blasfèmia, i l'arribada de la dinastia Trastàmara (1369). Per a la data, vegeu Bohigas (1941b: 385 i 389).

0.51.1. *Visió d'Alfons X* (anònim, s. XIV-XVⁱⁿ)

▪ Copiada just abans de la traducció de les *Profecies de Merlí*, que també tracten d'Alfons X i el canvi de dinastia a Castella (→ 0.40.1, també per al manuscrit).

MS. Barcelona, BC 271, ff. 147-148v, s. XVⁱⁿ (Manid 1255). | ED. MOD. Bohigas (1928-1932: 264-266). | BIBL. Bohigas (1941b).

0.52. *VISIO TRIPOLITANA* (1348) [LC & MF]

• Llatí > català

0.52.1. *Visió a Trípoli* (anònim, finals dels anys 50 del s. XIV)

▪ Versió de la profecia *Cedrus alta libani* (ca. 1240) per a l'any 1347; d'aquesta versió se'n conserven nou còpies en llatí i la traducció catalana (Lerner 1983: 226-232). L'infant Pere d'Aragó en va fer una exposició política (1377). La versió catalana interpola un fragment de la profecia *Ve mundo in centum annis*.

MS. Carpentràs, Inguimbertine, ms. 336, ff. 75v-76v, s. XV^{ex}-XVIⁱⁿ (Manid 2261). | ED. MOD. Lerner (1983: 231-232). | BIBL. Bohigas (1920-1922: 30), Pou i Martí (1996 [1930]: 531-534), Lerner (1983: 114-123 i 226-232; per a la datació de l'obra original: 116; per a la datació de la traducció: 122), Perarnau (1993: 47).

0.53. *VISIO TNUGDALI* (ca. 1149) [MF & JP]

• Llatí > català

• L'original és obra d'un desconegut Frater Marcus. Una redacció més breu es va incorporar al *Chronicon* d'Hélinand de Froidmont i al *Speculum historiale* de Vicent de Beauvais. Posteriorment es troba també al *Speculum morale*. (Per a les versions en castellà i portuguès, vegeu Walsh & Thompson (1985) i Lewis (1997): no s'han relacionat amb les catalanes.)

0.53.1. *Història de Gaudal* (anònim, s. XIV?)

▪ El text data la visió el 1248 (i no el 1149), tal com ho fa una versió occitana, conservada en un manuscrit del segle XV (Torí, Fr. 4.22.K), en la qual el personatge té un nom molt similar, Godalh (Miquel i Planas 1914a: 274-275). No sabem si aquest manuscrit occità es conserva, ni si ha estat estudiada la seva relació amb el català; abans de 1918, el bibliotecari de la Biblioteca Nazionale de Torí va afirmar que segurament s'havia destruït en un foc de 1904 (Seymour 1918). El manuscrit de

Munic conté una llacuna important entre els folis 112 i 113; per a una seqüència del contingut comparada amb les versions 0.53.2 i 0.53.3, vegeu Miquel i Planas (1914a: 275-285).

MS. Munic, Bayerische Staatsbibliothek, Hisp. 66, ff. 102-114v, s. XV (Miquel i Planas 1914a: 269) / s. XIV^{2/2} (Perarnau 1982) (Manid 1685). | ED. MOD. Baist (1880: 318-329), Miquel i Planas (1914a: 71-94). | BIBL. Miquel i Planas (1914a: 268-287), Lewis (1997).

0.53.2. *Visió de Tundal* [*Visió del monestir de Clares Valls*] (anònim, s. XIV?)

▪ Tradueix la versió del *Speculum historiale* (XXVII, caps. 88-104). *Visió de Tundal* és el títol de l'èplicit. L'altre títol es troba en la rúbrica inicial (f. 69v) procedent d'un error per lectura ràpida d'aquest fragment: «En lan de nostre Senyor MCXLIX, lo qual fo lo segon an que Coltat rey de Roma passa en Jherusalem, e fo lo quart an que Eugeni fo papa, en lo qual an aquell torna a Roma de les partides de França, en lo qual an encara Sent Malechias mori en lo monestir de Clareuals, vista fo aquesta visio» (Miquel i Planas 1914a: 47 i 273).

MS. El Escorial M.II.3, ff. 69v-89v, s. XV^{1/3} (Manid 1131). | ED. MOD. Miquel i Planas (1914a: 35-69). | BIBL. Miquel i Planas (1914a: 268-287), Lewis (1997).

0.53.3. *Història del cavaller Tuglat* (anònim, s. XIV?)

▪ És la versió que s'aparta més de les fonts conegudes (Lewis 1997: 88), la que omet més passatges de la llegenda (Miquel i Planas 1914a: 274).

MS. Barcelona, ACA, Sant Cugat 83, ff. 89v-114, s. XIV^{ex} (Aramon 1934: 23) / s. XV (BITECA) (Manid 1154). | ED. MOD. P. de Bofarull (1857: XIII, 81-105), Miquel i Planas (1914a: 95-118). | BIBL. Miquel i Planas (1914a: 268-287), Lewis (1997).

0.54. *VITA ALEXI* (s. XI)

• Llatí > occità? > català

• Hi ha una còpia de la *Vita sancti Alexi confessoris* al manuscrit Barcelona, ACA, Sant Cugat 90, ff. 126v-133, s. XI.

0.54.1. *Vida de sant Alexi* (Frare Tusson, s. XIV)

▪ És un altre testimoni de la mateixa versió de la *Vida* continguda al manuscrit París, BnF, Fr. 1745, s. XIII^{ex}-XIVⁱⁿ, copiat a la diòcesi d'Agde (ms. P). El manuscrit català (ms. B) conté amplificacions (i de vegades un text més correcte) respecte a P i presenta el nom de l'autor de la versió: *ffrayre Tusson* (v. 88). B i P deriven d'un

original comú, que podria ser occità o català; alguns elements lingüístics apunten a la segona opció (Cingolani 1990: 83-84).

MS. Barcelona, BC 309, ff. 37-43v, s. XIV^{ex}-XVⁱⁿ (Manid 1579). | ED. MOD. Cingolani (1990).

0.55. *VITA BEATE MARGARITE VIRGINIS ET AMICA DEI* (s. IX)

- Llatí > català
- Existeix una versió francesa de la *Vita* des de 1135.

0.55.1. *Vida de santa Margarita* (anònim, s. XIII^{ex})

▪ Adaptació en vers de la *Vita* llatina. Frank va suposar que hi havia una versió catalana de finals del segle XIII de la qual derivarien un text llenguadocià (mss. T i S) i, d'altra banda, els dos testimonis catalans (mss. B i M). Segons Cingolani (1990: 99), hi ha dues versions occitanes: una difosa localment a Avinyó (ms. F), i la representada pels manuscrits T, S i A, que hauria arribat a Catalunya (mss. B i M). Frank (1949-1950: 94) afirma que M és català. El manuscrit de Barcelona porta el text corresponent als versos 21-190 del manuscrit de Madrid, però amb omissions i llacunes (Frank) o «notevoli rimaneggiamenti» (Cingolani). Posteriorment ha aparegut un altre fragment (ms. P), copiat a Mallorca ca. 1284 (Cerdà 2008).

MSS. Barcelona, ACB, Cod. 178, Fragments de còdexs 1, núm. 6, ff. 1-6v, s. XIV (Frank 1951: 13), ms. B (Manid 1303); Madrid, *olim* Marqués del Castrillo (ms. perdut), s. XIV (Frank 1951: 14 i 18), ms. M (Manid 1302); Palma de Mallorca, Arxiu del Regne de Mallorca, ms. 1105, ff. 10v i 11v, ca. 1284, fragment, ms. P (Manid 2883). | ED. MOD. Jeanroy (1899: edita els mss. M i T), Castañeda (1928: edita el ms. M, amb errors, i en dóna reproduccions), Frank (1949-1950: edita el ms. B), Cerdà (2008: edita el ms. P). | BIBL. Frank (1949-1950), Frank (1951), Cingolani (1990).

0.56. *VITAE PATRUM* (ca. 400) [DB]

- Grec > llatí > català
- Les *Vitae patrum* són una gran col·lecció de textos escrits originalment en grec, que inclou els *Verba seniorum* (llibres III-VII).

0.56.1. *Vides dels sants pares* (anònim, s. XIV)

▪ Tradueix les *Vitae patrum* atribuïdes a l'arxidiaca Timoteu d'Alexandria. La versió llatina s'atribueix a Rufí d'Aquileia (*PL*, 21: 378-462). Tenia un exemplar d'aquesta traducció Elionor de Ripoll (1429) (Garcia-Oliver 1998: 270).

MS. Montserrat 810, ff. vii-viii + 1-61, s. XIV^{4/4} (Batlle 1962) / s. XVⁱⁿ (A. Olivar 1977: 199-201) (Manid 1309). | ED. MOD. Batlle (1986). | BIBL. Batlle (1962).

+ Trobar històries preses de les *Vitae Patrum* és habitual en les col·leccions d'*exempla*. Així, en el *Recull d'exemples i miracles* (→ 15.1.1), setanta-vuit de les peces esmenten els *Dits* o *Vides dels sant pares* com a font (Ysern Lagarda 2004: I, 40). La col·lecció de miracles marians del manuscrit 6 de l'Arxiu Capítular de Barcelona en conté una dotzena procedent de la *Legenda aurea* (però diferents dels editats a Maneikis & Neugaard 1977 → 70.1.1) i un parell de les *Vitae patrum*, un dels quals (miracle 62, ff. 48v-49v) explica una anècdota que també està recollida al manuscrit de Montserrat, però en una versió diferent (Barnett 2010: 57-59).

0.56.2. *Col·lacions dels sants pares / Apotegmes dels Verba seniorum* (anònim, s. XIV)

▪ Tradueix la versió llatina dels *Verba seniorum* atribuïda a Pelagi Diaca (Pelagi VI) i Joan Subdiaca (*Vitae patrum* III-VII, ca. 560; *PL*, 73), una compilació d'apotegmes extrets de Pelagi, Pseudo Rufí, Sulspici Sever i Joan Cassià (Batlle 1976: 58). El pròleg és traducció del pròleg als *Verba seniorum* III (*PL*, 73: 739-740), atribuït a Rufí. L'incipit del text de la traducció correspon a *Verba seniorum* III (*PL*, 73: 739). El manuscrit de Londres és una selecció de 29 sentències.

MSS. Londres, BL, Add. 16433, ff. 106-113v, s. XIV^{med} (Batlle 1988: 9) / s. XIV^{ex} (BITECA) / s. XV (catàleg BL) (Manid 2408); Montserrat 810, ff. 108v-300, s. XIV^{4/4} (Batlle 1962) / s. XVⁱⁿ (A. Olivar 1977: 199-201) (Manid 1309). | ED. MOD. Batlle (1986: edita el ms. de Montserrat). | BIBL. Batlle (1962), Batlle (1988).

0.56.3. *Col·lacions dels sants pares / Apotegmes dels Verba seniorum* (anònim, abans de 1458)

▪ Tradueix, com 0.56.2 i 0.56.4, la versió llatina dels *Verba seniorum* atribuïda a Pelagi Diaca i Joan Subdiaca. El pròleg és traducció del pròleg als *Verba seniorum* III (*PL*, 73: 739-740), atribuït a Rufí. L'inventari de llibres de Maria de Castella (1458) registra el primer testimoni segur de la traducció (Toledano 1961: 49-50, ítem 13). Elionor de Ripoll també tenia unes *Col·lacions dels sants pares*, però no consta íncipit i no es pot precisar si és aquesta traducció o 0.56.2 (1429) (Garcia-Oliver 1998: 270).

MS. Madrid, BNE 10265, ff. I-II + 1-77, s. XV^{2/4} – 1458 (Manid 1090). | ED. MOD. Ø | BIBL. Batlle (1976).

0.56.4. *Llibre dels sants pares / Apotegmes dels Verba seniorum* (anònim, s. XIV- XVⁱⁿ)

▪ Tradueix, com 0.56.2 i 0.56.3, els *Verba seniorum* atribuïts a Pelagi Diaca i Joan Subdiaca. El pròleg és traducció del pròleg a *Verba seniorum* III (*PL*, 73: 739-740),

atribuït a Rufí. L'incipit del text de la traducció correspon a *Verba seniorum* V (PL, 73: 858, *libellus secundus*, 3).

MS. Barcelona, ACA, Sant Cugat 59, ff. 1-95v, s. XIV^{3/3}-XVⁱⁿ (Batlle 1976: 56) (Manid 1181). | ED. MOD. Ø | BIBL. Batlle (1976).

0.56.5. *Col·lecció dels dotze pares ermitans* (anònim, abans de 1438)

▪ Tradueix la versió llatina dels *Verba seniorum* atribuïda a Pascasi [*Vitae patrum* VII, cap. 44; PL, 73: 1060-1062] (ca. 560).

MS. Barcelona, BU 559, ff. 1-5v, 1438 (Manid 1301). | ED. MOD. Vives (1961), Rebull (1979).

ALTRES MSS. Barcelona, BC 263, f. 48v, s. XIV^{1/2} (Manid 1853): es tracta d'una sentència abreujada del text de Pelagi (Batlle 1980: 33); Tarragona, Biblioteca Pública, Santes Creus 49, ff. 135v-137, s. XIV^{ex}-XV^{1/2} (Manid 1150): editat a Ysern Lagarda (1999); Vic, Episcopal 174, ff. 1-2v + II- DLCCCVI v, s. XIV (Massó 1902: 240-243) / s. XV^{1/2} (Brunel 1976: 241-244; Batlle 1962: 297) (Manid 1901). Aquest darrer manuscrit és una compilació de vides de sants (extretes de la *Legenda aurea* i altres) que incorpora fragments dels apotegmes dels *Verba seniorum*.

+ A la principal col·lecció d'aquesta hagiografia primitiva (Montserrat, ms. 810), també hi ha traducció catalana de la *Vita Pauli monachi* (ff. i-vii, ed. Batlle 1962) i de la *Vita sancti Antonii* (ff. 66-101), obra en grec de sant Atanasi (post. 356) traduïda al llatí per Evagri bisbe d'Antioquia (ca. 375). De la versió de la vida de sant Antoni, se'n conserven també dos fragments en un bifoli (ACB, fragment 7, s. XIV^{med}; ed. Alturo 1989, que considera la traducció poc anterior a la còpia del bifoli).

AUTORS

1. Sant AGUSTÍ

1.1. *De civitate Dei* (413-426) → 118.1

• A banda el text inclòs dins el comentari de Tomàs Waleys (→ 118.1), un inventari de 1423 enregistra un florilegi de l'obra: «Les Flors de Sant Agustí sobre la Ciutat de Déu» (Madurell 1974: 48, doc. 54.2); és bastant probable que fos en llatí.

1.2. *Soliloquia animae ad Deum* (1215 – s. XIII^{ex})

- Llatí > català
- No es considera obra de sant Agustí.

1.2.1. *Soliloqui* (anònim, abans de 1417)

MS. Bologna, Biblioteca comunale dell'Archiginnasio A-275, ff. 1-31, 01-IV-1417 (Manid 1773). | ED. MOD. (fragments): Bertini (1936: 241-248). | BIBL. Bertini (1936: 233-248).

1.3. *Speculum peccatoris* (s. XIIⁱⁿ)

- Llatí > català
- No es considera obra de sant Agustí.

1.3.1. *Espill del pecador* (anònim, s. XIV^{ex}-XVⁱⁿ, abans de 1417)

MSS. Barcelona, BC 41, ff. 25v-38 (Casanova 2003), s. XV^{1/2} (Manid 1099); Barcelona, BU 148, ff. 88v-62 [89v-103], s. XVI (Manid 2040); Bolonya, Biblioteca comunale dell'Archiginnasio A-275, ff. 31-39, 01-IV-1417 (Manid 1773). | ED. MOD. Bertini (1936: 250-263, edita el ms. de Bolonya), Casanova (2003: 90-107). | BIBL. Bertini (1936), Casanova (2003).

1.3.2. *Mirall del pecador* (anònim, s. XIV^{ex})

MSS. Collbató, Joan Rogent, ff. 1-21, s. XIV^{ex} (Manid 2041); Montserrat 1, f. 136r-v, s. XIV (Manid 1057). | ED. MOD. Albareda (1917: 221-225, edita el ms. de Montserrat), Griera (1955: edita el ms. de Collbató), Casanova (2003: 107-117). | BIBL. Casanova (2003).

+ El manuscrit 1 (BB-SL-109) del Monestir de Santa Maria la Real de Mallorca conté una còpia del segle XVI de la *Regla de Sant Agustí a les monges i religioses sues* (ff. 24-36v), que és una traducció del text llatí de la regla femenina de l'orde, coneguda com a *Regularis informatio* i que inclou l'epístola 211 (o 109) de Sant Agustí, escrita cap a l'any 423 (PL, XXXIII: 958-965). El manuscrit conté una primera part (ff. 1-23), del segle XIV, amb les constitucions que el bisbe de Mallorca va dictar per a les monges agustines del monestir de Santa Margarida (ed. Munar 1964). Aquestes constitucions es basen en el *Liber Consuetudinum* i en les constitucions per a les monges de Sant Sixt (Roma) de sant Domènec; el bisbe de Mallorca podria ser Ramon de Corsavino, i hauria fet fer les constitucions cap a 1320 (Munar 1964: 5, 9-10). Per al manuscrit de Mallorca, vegeu Bohigas (1944: 85). Per a la regla de l'orde de sant Agustí, vegeu Verheijen (1967). Vegeu també → 88 +.

+ *Epistola ad Cyrilum de visione transitus Hieronymi* → 40.1.

+ El manuscrit 75 de la Biblioteca Universitària de Barcelona, ff. 100-110v (Manid 1199), conté un *Llibre dels sermons de sant Agustí*, amb un contingut no identificat.

2. AITÓ DE GORIGOS

2.1. *La Fleur des histoires de la terre d'Orient* (1307)

- Francès > català > aragonès

2.1.1. *Flor de les històries / De les batalles dels tartres* (anònim, abans de 1393)

- La versió catalana conserva els llibres 1-3. La versió aragonesa (anterior a 1393) es conserva completa, i té errors comuns amb la catalana; segons Cacho (1997: 152) les dues derivarien d'un arquetip català perdut.

MS. Barcelona, BC 490, ff. 84v-96v, posterior a 1458 (Manid 1236). | ED. MOD. Hauf (1989b). | BIBL. Cacho (1997: 150-156).

3. ALAIN CHARTIER

3.1. *La Belle Dame sans mercy* (1424) [MM]

- Francès > català

3.1.1. *Requesta d'amor de Madama sens merci / La bella Dama sens mercè* (Francesc Oliver, 1424-1457)

MSS. Barcelona, Ateneu I, ff. 102-118v, s. XV (Manid 1325); Barcelona, BC 10, ff. 10v-23, abans de 1462 (Beltran 2000) / s. XV^{ex}-XVIⁱⁿ (BITECA; Torró 2009: 30) (Manid 1323): còpia de BnF, Esp. 225; Montserrat 992, ff. 103-104, 1464-1475 (Martí 1997) (Manid 1330); París, BnF, Esp. 225, ff. 165-177, 1459-1462 (Beltran 2000) / 1459 (Avril *et al.* 1982) / s. XV^{4/4}-XVIⁱⁿ (posterior a 1461) (Torró 2009: 30) (Manid 1322); Saragossa, BU 210, ff. 274-290, 1470-1500 (Beltran 2000) / 1461-1466 (Torró 2010: 380) (Manid 1320). | ED. MOD. Pagès (1936), Riquer (1983), Marfany (2008). | BIBL. Bassegoda (2005), Marfany (2007), Marfany (2010).

4. Sant ALBERT EL GRAN

4.1. *Novem Puncta / Les Neuf paroles*

- Llatí (o francès?) > català
- No es considera obra de sant Albert.
- És un text mòbil, que recull diverses sentències: en alemany, normalment de 6 a 15 o 19; en francès, 9; i en llatí, 9 o en un cas 10. Els manuscrits francesos són els més antics (finals del s. XIII); els llatins són del segle XV (Auer 1952; Meyer 2004: 127-

129). El manuscrit francès BL Arundel 288 comença: «Ci comensennt les IX paroles que mestre Auuers arce(veque) de Cologne dyst en un sermon, qui fist a gens de religion»; dos manuscrits llatins, en canvi, porten la rúbrica: «Infrascripta revelata fuerunt per os Christi Alberto magistro episcopo celebranti» (Auer 1952: 99). La rúbrica del ms. Ripoll 224 (i la de l'edició de València) s'assemblen aparentment a la francesa (*paroles, sermon*), però ja incorporen la referència a la revelació pròpia del text llatí: «Aquestes són les IX paraules qui foren revellades a sent Albert, archabisbe de la ciutat de Calònia, les quals paraules ell dix e ressità en un sermó» (f. 9). La rúbrica del ms. BC 1494 porta una precisió (que sant Albert estava celebrant la missa) que només es troba en el text llatí: «Sant Asbert arcabisba de Cicilia [sic] era molt deuot hom. E un jorn mentra deia missa e tania lo cors precios de Jesucrist en les mans per rebre'l, dix aquestes paraules» (Moliné 1913: 426-427).

4.1.1. *Les nou paraules de sant Albert*, versió 1 (anònim, s. XIV, fragment)

- El text és acèfal i no permet relacionar-lo amb les rúbriques d'altres versions. Comparat amb el text llatí editat (Auer 1952: 99-100), se n'aparta molt i tendeix a barrejar sentències diverses. No es divideix amb el terme «paraula» sinó amb ordinals («Quintament», «Sextament»).

MS. Tarragona, Biblioteca Pública, Santes Creus 46, f. 453, s. XV^{2/2} (Manid 1756) | ED. MOD. Wittlin (1990: 326-328).

4.1.2. *Les nou paraules de sant Albert*, versió 2 (anònim, s. XIV)

- El manuscrit BC 1494 conté 8 paraules. El manuscrit Ripoll 224 conté 9 paraules. Són molt més pròxims al text llatí editat (Auer 1952: 99-100) i, a pesar de les diferències entre l'un i l'altre pels canvis d'ordre i la barreja de motius, pertanyen a una mateixa versió. No hem vist l'edició de València, però la rúbrica sembla una amplificació de la del manuscrit Ripoll 224.

MSS. Barcelona, ACA, Ripoll 224, f. 9-12, s. XIV (BITECA) / s. XIV-XV (catàleg) (Manid 1180); Barcelona, BC 1494, f. 63 (Moliné i Brasés 1913: 426), s. XVIⁱⁿ (Romeu 2000: 139) (Manid 1075): actualment hi falta el plec on hi havia copiades *Les nou paraules* que va editar Moliné i Brasés. | IMPR. València, Cristòfor Kaufmann ?, ca. 1515 (Manid 2568): València, Universitària, CF/4 13, f. [6]v. | ED. MOD. Moliné i Brasés (1913: 426-428). | BIBL. Wittlin (1990: 326-328).

5. ALBERTÀ DE BRESCIA

- 5.1. *De amore et dilectione Dei et proximi et aliarum rerum et de forma vitae* (1238)
- Llatí > català
 - Per a la difusió de les obres d'Albertà de Brescia en totes les llengües vernacles i en llatí, vegeu Angus Graham, «Albertano of Brescia, resource site», que completa i revisa Graham (2000a/b): <<http://freespace.virgin.net/angus.graham/Albertano.htm>>.
- 5.1.1. *Llibre de l'amor e de la caritat* (anònim, s. XIV, fragment)
- La còpia s'interromp al capítol 5 del segon llibre (Sansone 1965: 19, n. 15). A la biblioteca de Pere March (1413) hi havia un llibre amb el títol «de dilecció e caritat de Déu» (Chiner 1997b: 157).
- MS. París, BnF, Esp. 353, ff. 217v-228, s. XIV^{4/4} (Riera 2003-2004: 146) (Manid 1139).
| ED. MOD. Ø | BIBL. Graham (2000).
- 5.2. *Liber consolationis et consilii* (1246)
- Llatí > català
 - Per a la difusió de les obres d'Albertà de Brescia en totes les llengües vernacles i en llatí, vegeu Angus Graham, «Albertano of Brescia, resource site», que completa i revisa Graham (2000a/b): <<http://freespace.virgin.net/angus.graham/Albertano.htm>>.
- 5.2.1. *Llibre de consolació e de consell* (anònim, s. XIV)
- És traducció directa del llatí, no del francès ni de l'italià (Sansone 1965: 18-19). El manuscrit de París (P) és millor, però ocasionalment el de Barcelona (B) porta bones lliçons que fan suposar la consulta del llatí (Sansone 1965: 22-24); també es poden explicar suposant un arquetip més complet. Graham (i BITECA) considera que el manuscrit 80 de la Biblioteca Universitària de Barcelona (ff. 6-38v) també porta un fragment del *Llibre de consolació*, però en realitat es tracta d'una obra diferent, *Tractat fet de providència sobre consell*, de la qual se'n conserven dues còpies més, BC 2012 i Arxiu Capítular de Girona ms. 56 (Gudayol 2006: 335-336 i 341-344).
- MSS. París, BnF, Esp. 353, ff. 193-217v, s. XIV^{4/4} (Riera 2003-2004: 146); Barcelona, BC 14, ff. 13v-39v, s. XV (Manid 1384). | ED. MOD. Sansone (1965, edita P corregit amb B). | BIBL. Graham (2000), Valero (2007).
- 5.3. *Ars loquendi et tacendi* (1245)
- Llatí > català
 - Per a un cens de manuscrits llatins, vegeu Navone (1998) i Graham (2000b); vegeu <<http://freespace.virgin.net/angus.graham/Albertano.htm>>, que revisa Graham (2000a), per a les llengües vernacles. Descriu el manuscrit català de l'Acadèmia de Bones Lletres Valero (2007).

5.3.1. *Llibre de doctrina e ben parlar / Doctrina d'Albertà que demostra ensenyar parlar e callar en cascuna manera* (anònim, s. XIV)

MS. Barcelona, RRABLB, 3-I-8, ff. 1-12v, s. XIV (Manid 2217). | ED. MOD. A. de Bofarull (1868: 591-613), Bulbena (1901). | BIBL. Navone (1998), Graham (2000), Valero (2007).

5.3.2. *Doctrina d'Albertà que demostra ensenyar parlar e callar en cascuna manera* (anònim, s. XIV)

▪ No hem vist aquest text: íncipit i èxPLICIT són diferents de 5.3.1 (que té el mateix Textid a BITECA). Diu Valero (2007: 13): «La consulta del texto de la Biblioteca March [...] me ha desengañado de su proximidad con el ms. 3-I-8 de la BRABLB».

MS. Palma de Mallorca, Biblioteca March, 87-V3-9, ff. 215v-220v, s. XIV (Manid 1387). | BIBL. Morras (1993: 27, n. 26), Valero (2007).

→ Vegeu també 27.1.5: versió abreujada a través del *Tresor* de Brunetto Latini.

ALEXANDRE → 0.5.

6. ALFONS X DE CASTELLA

6.1. *Libro de las partidas* (1256-1265)

• Castellà > català

6.1.1. *Partides* (Mateu Adrià i altres, abans de 1365)

▪ Tradueix la primera i la segona *Partidas*.

MSS. *Primera partida*: El Escorial M.I.2, ff. 1-236v, s. XIV^{2/2} (Abadal 1912: 25) / s. XIV^{ex}-XV^{1/4} (BITECA) (Manid 1045). *Segona partida*: Barcelona, BC 942, ff. 10-148, s. XIV (Manid 1041). | ED. MOD. Ø | BIBL. Abadal (1912), Bohigas (1947-1948), Iglesia (1987).

6.1.2. *Tractat de cavalleria de Pere III* (1383)

▪ Tradueix el títol 21, i algunes lleis dels títols 5, 9 i 20 de la segona *Partida*. Bohigas (1947: 211-213; 1947-1948) creu que va tenir present la versió testimoniada pel ms. BC 942 (→ 6.1.1).

MS. Barcelona, ACA, Cancelleria Reg. 1529/I, ff. 17-39, s. XIV (Manid 1797); Barcelona, BC 729, vol. 7, ff. 161 i ss., que és una còpia incompleta del s. XVIII de Jaume Pasqual (Manid 2090). | ED. MOD. P. de Bofarull (1850: 21-65), Bohigas (1947: 97-154). | BIBL. Bosch (1936), Bohigas (1947: VI, 28-30).

6.1.3. *Les set partides* [*Partidas* II, 18], *Costumes d'Espanya* (anònim, s. XIV-XV)

▪ Versió pròxima a 6.1.1, però hi ha variants de redacció i el text sembla més complet i revisat.

MSS. Barcelona, BC 15, ff. 1-22v (1-2 + I-XXV), s. XV^{2/2} (Abadal 1912: 16) (Manid 1042); València, BU 869, ff. 191-209v, s. XV^{1/2} (Manid 1044). | ED. MOD. Ø | BIBL. Abadal (1912).

ALTRES MSS. El Escorial Y.III.4, ff. 53-96, s. XV^{ex} (Abadal 1912: 27) / s. XV (BITECA), (Manid 1043): fragments de les *Partidas* II i VII. | BIBL. Abadal (1912).

+ Vegeu també *Visión de Alfonso X* → 0.51.

7. ALFONSO DE LA TORRE

7.1. *Visión deleitable* (ca. 1440)

• Castellà > català

7.1.1. *Visión deleitable* (Francesc Prats, abans de 1484)

▪ El manuscrit de Ripoll, pel paper, sembla anterior a 1470 (Avenoza 1999: 278), i no és ni còpia ni model de l'incunable (García 2002: 189).

MSS. El Escorial O-II-21, ff. 13-84, s. XVI^{1/3} (Manid 2345): ms. fragmentari (comença al capítol I.10.39), és còpia de l'edició de 1484; Ripoll, Lambert Mata XX, ff. 1-114, s. XV^{2/2} (Avenoza 1999: 276) (Manid 2342). | IMPR. Barcelona, Mateu Vendrell, 17-IV-1484 (Manid 1869): BC 9-VII-17, ff. 1-66v. | ED. FACSIMIL Torre (1911: facs. de l'incunable de 1484). | ED. MOD. Ø | BIBL. Avenoza (1999), Alvar & Megías (2002: 128-133), Cifuentes (2006: 181-182), García (2002).

8. AMBROGIO TRAVERSARI

8.1. *Vitae philosophorum*, traducció llatina de Diògenes Laerci → 124.1.1.

ANDRÉS DÍAZ DE ESCOBAR □ 0.2.3.

9. ANDREU EL CAPELLÀ

9.1. *De amore* (1180-1190)

• Llatí > català

• El *De amore*, també citat a l'edat mitjana com *Liber Galteri de amore*, va ser llegit al segle XIII com un tractat moral contra la *cupiditas* amorosa, i només als segles XIV-XV va adquirir les característiques d'un tractat d'amor cortès (Karnein 1978, 1981 i 1985).

S'ha suggerit que el nom de l'autor és un pseudònim i que l'obra es va compondre no gaires anys abans de 1238 (Dronke 1994: 55).

9.1.1. *Regles d'amor* (anònim, s. XIV)

▪ Traducció atribuïda a Domènec Mascó, a partir de les notes d'un erudit del segle XVIII (Ortiz 1782: 39); segons Pagès (1930: xii-xiii) i Cantavella (2004: 54-55), Mascó podria ser el promotor o possessor de l'obra. Pagès data la traducció entre 1387 i 1389 (1930: xiv-xvi), ja que accepta que està vinculada a Carroça de Vilaragut, partint també de les notes d'Ortiz. S'ha datat el manuscrit al segle XIV^{ex}-XVⁱⁿ per judici paleogràfic (Gimeno Blay 1992, que accepta la datació de Pagès). L'antiga confusió entre aquesta obra i una peça dramàtica ja ha estat superada (Cantavella 2004).

MS. Madrid, Palacio II-3096 (I), ff. 50-101, s. XIV^{ex}-XVⁱⁿ (Gimeno Blay 1992: 176, 179) (Manid 1757). | ED. MOD. Julià (1926), Pagès (1930). | BIBL. Carreras (1926), Viera (1987), Gimeno Blay (1992), Cantavella (2004), Cantavella (2007).

10. ÀNGELA DE FOLIGNO

10.1. *Vita beatissime Angele de Fulginio / Liber qui dicitur Angela de Fulginio* (s. XIII^{ex}-XIVⁱⁿ)

- Llatí > català
- La primera redacció de l'obra (perduda) és d'un autor anomenat fra Arnau. La segona la va fer un autor anònim probablement durant la segona meitat del s. XIV a partir de la primera redacció.

10.1.1. *Vida de santa Angelina* (anònim, s. XIV-XVⁱⁿ)

- Tradueix la segona redacció de l'obra original.

MS. Barcelona, BU 559, ff. 134-152v, Barcelona 25-VI-1438 (Manid 1301). | ED. MOD. Vives (1965). | BIBL. Casas (2003-2004).

10.1.2. *Llibre de les revelacions de santa Àngela de Fulgino* (anònim, s. XIV-XVⁱⁿ) [LC & MF]

- Tradueix, com l'anterior, la segona redacció de l'obra original. El colofó del manuscrit 473 de la BC diu «Fonch comensat de trelladar lo present libre per fra Johan Genover e no podent lo acabar enpetxat per infirmitat, après lo reverend pare ffrare Benet Santjohan, prior, lo manà continuar e acabar a fra F[...] qui era hostaler, lo qual cuytadament lo acabà per quant lo de qui era lo original lo cuytave de cobrar e per la ocupació del ofici en què era posat no s'i pogué axí mirar com tan excel lent obre requeria». El nom del segon copista està raspat i només es llegeix una F inicial,

però es tractava de l'hostaler de Sant Jeroni de la Murtra el 1489. Segons Elizondo (1910: 241-242), podria tractar-se de Pere Benejam, que havia copiat els manuscrits 581 i 670 de la Biblioteca de Catalunya (Duran 1998-2008: I, 192-193). Segons Casas (2003-2004: 470), el manuscrit 2019 de la BC i el de Vic «formarien un mateix volum».

MSS. Barcelona, BC 473, ff. 8-93, 09-XII-1489 (Manid 1149); Barcelona, BC 2019, ff. 1-76v, s. XIV^{2/2}-XVⁱⁿ (catàleg BC) / s. XV^{1/4} (BITECA), capítols 2-44 (Manid 1571); Vic, Episcopal 175, ff. 1-8v + 90-96v, s. XV, fragments (Manid 1572). | ED. MOD. Ø | BIBL. Elizondo (1910), Casas (2003-2004).

11. Sant ANSELM

11.1. *Admonitio morienti* (abans de 1109) [SCM]

- Llatí > català

- Es troba entre les obres de sant Anselm (*PL*, 158: 685-688), però l'atribució és molt dubtosa; la defensa Akerboom (2003: 214-215), ja que hi ha un manuscrit contemporani al sant. És un text a la base de la tradició de les *Artes moriendi* (Reinis 2007: 17-22; Colón 1960: 30). → 0.2.

11.1.1. *Amonestament de sant Anselm / Recomanació de sant Anselm* (anònim, s. XIV?)

- Colón (1960) edita dues versions diferents; la redacció de BC 647 s'acosta a la dels manuscrits BC 854, BNE 11559 i Montserrat 1112, però les amplificacions varien en cada cas.

MSS. Barcelona, BC 647, f. 92v, s. XV (Manid 2277); Barcelona, BC 854, ff. 94v-96, s. XV, fragment (Manid 1268); Madrid, BNE 11559, ff. 129-130v, s. XVⁱⁿ – 1458 (Manid 1668): va pertànyer al Marqués de Santillana (Schiff 1905: 385); Montserrat 1112, ff. 17-22, s. XV (Manid 1741); Castelló, Societat Castellonenca de Cultura (*olim* Morella, Arxiu Arxiprestal), s. XIV^{med} (els fulls sobrers, on és copiat l'*Amonestament*, són del s. XV). | ED. MOD. Colón (1960: 179-180, versió de Morella, i 185-187, versió de BC 647). | BIBL. Colón (1960: 29-31).

+ El manuscrit El Escorial H.II.16, f. 208v, 7-v-1409 (Manid 1483) no porta l'*Admonitio*, sinó un text que podria estar inspirat en la *Meditatio* VI de sant Anselm (*PL*, 158: 736-740).

11.2. *Liber meditationum et orationum* → TCMP 2.1.1.

12. ANTONÍ DE FLORÈNCIA

12.1. *Chronicon*, XXIII.14 [*De beata Katherina de Senis*] (1440-1459)

- Llatí > català
- Antoní de Florència es basà en la *Legenda maior* de Ramon de Càpua (→ 107).

12.1.1. *Vida de santa Caterina de Sena* (Miquel Peres, 1499)

- Traducció realitzada a instàncies de Bernat Fenollar per a les monges del convent de Santa Caterina de València, segons el pròleg. Peres afegeix al final de la traducció deu miracles traduïts de la *Legenda maior* de Ramon de Càpua (→ 107.1.3). Per a la reducció de l'original i la «valenciana prosa», vegeu Wittlin (1998a).

IMPR. València, Cristòfor Kaufmann, 11-v-1499 (Manid 1390): València, BU CF3/2, ff. a i – e 10. | ED. FACSIMIL Peres (1998). | ED. MOD. Arronis (2007). | BIBL. Ferrando (1983: 198, 671), Wittlin (1998a), Casas (2007: 99-100).

12.2. *Chronicon*, III [fragment: vida de Vicent Ferrer] (1440-1459)

12.2.1. *Vida de sant Vicent Ferrer* (Miquel Peres, 1510)

IMPR. València, Joan Jofré, 1510 (Manid 2701): València, BU CF/4 21, ff. 171-196v. | ED. MOD. Ø | BIBL. Ferrando (1983: 198), Ferrando (1993), Wittlin (1995c).

13. ANTONIO BECCADELLI (EL PANORMITA)

13.1. *De dictis et factis Alphonsi regis Aragonum* (ca. 1455)

- Llatí > català
- Traduïda al castellà per primera vegada per Juan de Molina (València, Joan Jofré, 1527); per a la difusió, vegeu Duran (1990: 12-15).

13.1.1. *Llibre dels fets e dits del gran rei Alfonso* (Jordi de Centelles, 1481-1496)

- Inclou exemples originals del traductor (IV.34-35).

MS. Barcelona, BC 1715, ff. 2-50v, s. XV^{ex} (Duran 1990: 30) (Manid 1367). | ED. MOD. Duran (1990).

14. ARISTÒTIL

14.1. *Economica* (s. IV aC, grec; anterior a 1443, llatí)

- Grec > llatí > català
- No es considera obra d'Aristòtil.

14.1.1. *Econòmica* (Martí de Viciana, 1477-1492)

- Traducció catalana feta a partir de la versió llatina de Leonardo Bruni d'Arezzo, *Comentarium in librum primum aeconomicorum Aristotelis* (abans de 1443). L'obra de Viciana inclou comentaris de Bruni i també glosses escolàstiques que s'han considerat obra

del traductor (Ferrando 1982: 18-19), però que demanen investigació. La dedicatòria a la seva dona («Lletra a Damiata») conté fragments que depenen del pròleg llatí de Bruni (Martínez 2009: 49). La rúbrica fa referència a Viciano com a governador de València, càrrec que ocupà entre 1477 i 1492. Per a la biografia del traductor, vegeu també Ferrando (2002).

MS. El Escorial, d.III.2, ff. 91-115, s. XV^{ex}-XVIⁱⁿ (Manid 2064). | ED. MOD. Ferrando (1982). | BIBL. Riera (1987b).

14.2. *Ethica ad Nicomachum* (s. IV aC, grec; s. XIII, llatí)

• Grec > llatí > català > aragonès > castellà

14.2.1. *Ètiques* (anònim, abans de 1467)

▪ Possible traducció d'un compendi escolàstic amb una *ordinatio*, segons Pagden (1975: 299) i Russell & Pagden (1974: 139-143), a la manera de l'*Expositio super decem libros Ethicorum* de Walter Burley. Per a Cuenca (2009: 39), l'autor del compendi coneixia la tradició dominicana de comentari de l'*Ètica*. El 1467 Nuño de Guzmán castellanitzà una versió aragonesa del compendi pròxima al text català (Lawrance 1989). El text fa referència a un setge de València que tingué lloc «ara ha cent anys» durant la guerra entre Aragó i Castella; com que els dos setges coneguts són de 1363 i 1364, Cuenca dedueix que el compendi va ser escrit vers 1463 o 1464 (2009: 24-26). Suggereix també que es podria tractar d'una obra escolar feta a partir de lliçons d'un mestre d'ètica que coneixia la jurisprudència de la Corona d'Aragó, però sense negar la possibilitat que hi hagi la traducció d'una font llatina (2009: 23-24, 28, 34); considera, finalment, que la comparació amb els testimonis hispànics no permet decidir si el text català procedeix de l'aragonès o viceversa (2009: 35).

MS. Barcelona, BC 296, ff. 1-132v, s. XV^{3/3} (Duran 1998-2008: I, 173) (Manid 1359). | ED. MOD. Cuenca (2009: 89-294). | BIBL. Russell & Pagden (1974), Pagden (1975), Lawrance (1982), Lawrance (1989: 18-19).

+ El *Livre dou tresor* de Brunetto Latini (→ 27.1) contenia un resum de l'*Ètica* aristotèlica a partir del compendi de Hernann Alemanus. Per a les traduccions catalanes, vegeu 27.1.1 i 27.1.3.

14.3. *Liber de pomo* / *Liber de morte Aristotelis* (1250-1254)

• Àrab > hebreu > llatí > català

• No es considera d'Aristòtil.

• El *Liber de pomo* és una versió de l'opuscle hebreu *Séfer ha-Tappuah* d'Abraham ben Samuel ibn Hasday (pas del segle XII al XIII), que al seu torn tradueix, amb

interpolacions, el text àrab anònim *Kitab-al-Tuffaha* (segles IX o X). La versió llatina es presenta amb un pròleg de Manfred príncep de Taranto, que diu que l'ha traduïda de l'hebreu.

14.3.1. *La mort d'Aristòtil / Paraules d'Aristòtil a la seva mort* (anònim, s. XV^{med})

- El pròleg de Manfred i el primer paràgraf manquen tant en el text català com en diversos manuscrits llatins (Riera 1981a: 16).

MS. Madrid, BNE 1474, ff. 105-112v, s. XV^{ex} (Riera 1981a: 14) / s. XV^{med} (BITECA) (Manid 1028). | ED. MOD. Riera (1981a).

14.4. *Secretum secretorum* (s. XIII)

- Àrab > castellà > català (versió 14.4.1)
 - Àrab > llatí > català (versió 14.4.2)
 - Àrab > llatí > català > napolità (versió 14.4.3)
 - Àrab > llatí > català > aragonès (versió 14.4.3)
- Es presenta falsament com uns ensenyaments d'Aristòtil a Alexandre. El *Secretum* (font de 14.4.2 i 14.4.3) és traducció de la versió llarga del *Sirr-al-'asrār* (s. X), la qual procedeix d'una compilació àrab (s. IX) amb fonts gregues i siríaqes. Del *Sirr-al-'asrār*, també n'hi ha una versió curta, que fou traduïda al llatí, a l'hebreu i al castellà (*Poridat de las poridades*, font de 14.4.1).

14.4.1. *Llibre de doctrina / Llibre de saviesa* de Jaume d'Aragó (s. XIII^{2/2} – 1323)

- Aquesta versió, incorporada al *Llibre de doctrina*, és traducció de la *Poridat de las poridades* (abans de 1260), que al seu torn tradueix la versió curta del *Sirr-al-'asrār* (SS/A); al *Llibre de doctrina*, però, falten fragments del text castellà i el lapidari (tractat vuitè), i alguns tractats estan desordenats. El *Llibre de doctrina* s'ha atribuït a Jaume I i a Jaume II, i fins i tot s'ha dubtat que sigui obra de cap rei (Riera 1981b); el pròleg diu «e jo, rei En Jacme d'Aragó» (ms. de Madrid) i «jo, rei En Jacme» (ms. d'El Escorial). El darrer editor l'ha presentat com a obra de Jaume I (Garrido 2009: 29-42); ho seria si es pogués identificar l'obra amb un *Liber regis Jacobi* que reclama Jaume II el 1319 (Rubió i Lluç 1908-1921: II, 36). Les prediccions d'eclipsis dels anys 1290-1295 que hi ha al manuscrit de Madrid poden ser independents de l'obra (Riera 1981b: 112). Es poden considerar un terme *ante quem* del manuscrit (i doncs del *Llibre de doctrina*); Riquer les considera un terme *post quem* (1964: II, 125). A la cambra reial de Jaume II n'hi havia un exemplar el 1323 (Martínez Ferrando 1953-1954: í. 41; Zamuner 2005: 68).

MSS. Madrid, BNE 921, ff. 31-40, 1385 (Manid 1383); El Escorial M.I.29, ff. 1-15, s. XIV^{ex}-XVⁱⁿ (Sola-Solé 1977: 11) / s. XV^{1/2} (BITECA) (Manid 1441). | ED. MOD. Llabrés (1908), Castro (1946), Kasten (1957: 80-93, fragment corresponent a la *Poridad*), Sola-Solé (1977), Garrido (2009). | BIBL. Kasten (1934), Riquer (1964: II, 125), Riera (1981b), Wittlin (1984b), Cifuentes (2006: 430-433).

14.4.2. *Llibre del secret dels secrets* (anònim, abans de 1322?)

▪ Aquesta versió i la següent (14.4.3) tradueixen el text llatí del *Secretum secretorum* obra de Felip de Trípoli, que al seu torn tradueix la versió llarga del *Sirr-al-'asrār* (SS/B). Un inventari de 1322 diu: «Comença lo libre que és appellat *Secret dels secrets*» (Madurell i Marimon 1974: 23); no és del tot segur que es refereixi a 14.4.2.

MSS. Barcelona, *olim* Arxiu comunitat Santa Maria del Mar (ms. perdut, reproducció fotogràfica a la BC), ff. 56-122v, s. XV (Manid 2063); Madrid, BNE 921, ff. 1-27, 1385 (Manid 1383); Oxford, Bodleian Library, Can. It. 147, ff. 82v-108, s. XIV^{1/2} (Manid 1193). | ED. MOD. Ø | BIBL. Zamuner (2005: 66-91), Cifuentes (2006: 430-433).

14.4.3. *Llibre de regiment de senyors / Secret dels secrets* (anònim, s. XV^{3/4}?)

▪ També tradueix la versió llarga del *Sirr-al-'asrār* (SS/B). S'ha suggerit que es va originar a la Itàlia meridional al tercer quart del s. XV (Zamuner 2006: 244-245). És font, precisament, d'una traducció napolitana adreçada a Ferran II de Nàpols, el *Libro di reggimento di signoria* (ms. BnF, It. 447), de 1479 i obra de Cola de Jenaro (Franzese 1994). Segons Riera (1989a: 701), la versió aragonesa (ms. El Escorial Z.I.2) derivaria d'aquesta versió catalana, però segons Geijerstam (1989) no és així; la qüestió mereix estudi (Zamuner 2005: 63, n. 123; Cifuentes 2006: 430-433).

MS. Madrid, BNE 1474, ff. 1-55, s. XV^{med} (Manid 1028). | ED. MOD. Ø | BIBL. Franzese (1994), Zamuner (2005), Zamuner (2006).

+ Sembla que va existir almenys una altra versió catalana del *Secretum* també derivada de la versió de Felip de Trípoli a jutjar per un inventari de 1464 (Zamuner 2005: 71).

+ [MF] En la *Historia de preliis Alexandri Magni* de Lleó de Nàpols (→ 80.1), hi ha interpolada una carta apòcrifa d'Aristòtil a Alexandre, que no s'ha de confondre amb l'*Epistola Alexandri Magni ad Aristotelem magistrum suum de situ et mirabilibus Indiae*. Només se'n conserva el resum (BC 1872, f. 27).

Fra ARNAU = 10.

15. ARNAU DE LIEJA

15.1. *Alphabetum narrationum* (1297-1308)

- Llatí > català

15.1.1. *Recull d'exemples i miracles ordenats per alfabet* (anònim, s. XIV-XV)

MS. Barcelona, BU 89, ff. 1-291v, s. XVⁱⁿ (Riera 1987a: 204) / s. XV^{med} (Miquel Rosell 1958: I, 104-105) (Manid 1247). | ED. MOD. M. Aguiló (1881), Ysern (2004).

15bis. SANT ATANASI → 0.56 +

16. BARAÇAN [BRISON]

16.1. *Oikonomikos* (s. I)

- Grec > àrab > llatí > català
- El text català ha estat identificat recentment (Riera 2012). També existeix una versió hebrea de l'àrab, i sembla que la font del llatí va ser una versió en àrab més reduïda que la conservada. La corrupció del nom en català es documenta també en manuscrits en hebreu.

16.1.1. *Breviari de regiment d'alberg* (anònim, s. XIV)

MS. Barcelona, BC 42, ff. 35-41v, s. XIV^{ex}-XVⁱⁿ (Manid 1365). | ED. MOD. Riera (2012).

17. BARTOLO DE SASSOFERRATO

17.1. *Processus Satanae contra divam Virginem* (s. XIV^{med})

- Llatí > català
- Atribució probable (*DBI*: VI, 658).

17.1.1. *Mascarón* (anònim, s. XIV^{2/2})

- Peça per ser recitada com un sermó amb la intenció de justificar la Redempció (Riquer 1964: III, 402-403). El nom del diable *Mascarón* apareix també en una peça assumpcionista (Riquer 1964: III, 512).

MSS. Barcelona, ACA, Ripoll 155, ff. 23-30v, s. XIV^{ex} (Aramon 1934: 23) / s. XV^{med} (Orazi 1999) / s. XV (Hook 2000: 19) (Manid 1133), còpia incompleta; Barcelona, ACA, Sant Cugat 83, ff. 115-124, s. XIV^{ex} (Aramon 1934: 23) / s. XV (BITECA) (Manid 1154). | ED. MOD. P. de Bofarull (1857: XIII, 107-117). | BIBL. Riquer (1964: III, 402-403, 407, 512).

+ Aquesta obra va inspirar el primer capítol del sermó al legòric anomenat *Les corts generals de Jerusalem*, conservat també en un manuscrit de Sant Cugat (Rodrigo 1985: 15-16). Aquesta tradició és present, com un precedent, en el *Sermó de la Passió* de Felip de Malla

(BC 466, ff. 10-18), el nucli inspirador del *Memorial del pecador remut* (Riquer 1964: III, 404 i 407).

18. Sant BASILI

18.1. *Admonitio ad filium spiritualem* (s. v)

- Llatí > català
- S'havia considerat traducció llatina, feta per Rufí, prevere d'Aquileia, d'una obra original grega de sant Basili, bisbe de Cesarea. Ho va desestimar Lehmann (1955). Ara es creu que es tracta d'un original llatí escrit cap a l'any 500 atribuït a l'abat Porcarius de Lérins (De Vogüé 2003: 419-420). Es tracta d'un breu manual de vida espiritual escrit potser per a un monjo jove. Vegeu en general LePree (2008).

18.1.1. *Amonestament que sant Basili bisbe féu als monjos* (anònim, s. XIV- XV)

MS. El Escorial N.I.16, ff. 75v-81v, s. XV^{1/2} (Manid 1415). | ED. MOD. Ø.

18.2. *Liber qui dicitur Dominus vobiscum* (s. XI)

- Llatí > català
- És obra de Pere Damià (1007-1072). Alguns manuscrits l'atribuïen a sant Basili amb el títol *De laude solitariae vitae*; Petrarca la coneixia així, però dubtava de l'autoria perquè havia vist l'obra en còdexs de Pere Damià (*De vita solitaria* I).

18.2.1. *Llaor de la vida solitària / Obra de sant Basilio de la cel·la del monje o ermitanyo* (anònim, s. XIV^{1/2})

- Tradueix lliurement el cap. 19 (*Laus eremiticae vitae*) de l'opuscle XI (*PL*, 145: 247-251). Batlle només edita un manuscrit, però identifica el text entre les *Col·lacions dels sants pares* dels manuscrits ACA i BNE (1980: 34, n. 6). → 0.56.3 i 0.56.4.

MSS. Barcelona, ACA, Sant Cugat 59, ff. 4-7, s. XIV^{3/3}-XVⁱⁿ (Batlle 1976:56) (Manid 1181); Barcelona, BC 263, ff. 45-48v, s. XIV^{1/2} (Manid 1853); El Escorial N.I.16, ff. 70-75v, s. XV^{1/2} (Manid 1415); Madrid, BNE 10265, ff. 3v-5v, s. XV^{2/4} – 1458 (Manid 1090); Sevilla, Colombina 5-3-42, ff. 185-190v, s. XV (Manid 2779). | ED. MOD. Batlle (1980: edita BC 263).

19. BEDA

19.1. *Historia ecclesiastica gentis Anglorum* (731) [SMC]

- Llatí > català
- La tradició de l'*HEGA* es divideix bàsicament en dos grans grups, *c*-type i *m*-type (Colgrave & Mynors, 1969/1991: xxxix-lxx); el primer grup és majoritàriament

difós a Anglaterra, l'altre al Continent. D'aquest, n'hi havia possiblement un exemplar a la biblioteca papal de Peníscola (Perarnau 1978: 132, ítem 873). Sembla de provenença anglesa i possiblement del *c*-type el manuscrit llatí de València, Catedral 59, ff. 112-157, s. XIV (Olmos 1943: 52-53).

19.1.1. *Annals de la Gran Bretanya des de Juli Cèsar fins l'any 731* (anònim, abans de 1431)

- Tradueix *HEGA* V, 24. El model de la traducció pertany al *m*-type. El manuscrit de París, compilació basada en la *Histoire ancienne* (→ 45.1.2), també porta una versió de Geoffrey de Monmouth (→ 46.1.1), com passa en diversos manuscrits llatins (e.g. Montpeller, École de Médecine 92; París, BnF, Lat. 12943; Rouen, BM 1177). MS. París, BnF, Esp. 13, ff. 97v-99v, s. XV (anterior a 1431 fins al f. 99) (Manid 1431). | ED. MOD. Bohigas (1985: 203-207).

19.1.2. *Visió de Trictelm* (anònim, s. XIV)

- Tradueix *HEGA* V, 12. El text llatí tenia vida pròpia com a visió del més enllà (Le Goff 1981: 155-158): la *Visio Drihthelmi* es transmeté també separada de l'*HEGA* i va ser represa per diferents autors, com ara Otloh de Sant Emmeram (*PL*, 146: 380-383) o Elinand de Froidmont (*PL*, 212: 1059-1060). No és possible, de moment, determinar a quin grup de l'*HEGA* pertany el model de la *Visió*. MS. El Escorial M.II.3, ff. 49-53v, s. XV^{1/3} (Manid 1131). | ED. MOD. Miquel i Planas (1914a: 119-130), Miquel i Planas (1917: 83-94). | BIBL. A. Toldrà (2007: 6).

19.2. *De meditatione passionis Christi per septem diei horas libellus* (s. XII) [P]

- Llatí > català
- No es considera de Beda (Glorieux 1952: 53) i s'ha atribuït a sant Bernat i sant Bonaventura entre d'altres (*DS*: I, 1325). La traducció catalana es troba després d'una versió catalana d'una obra atribuïda a sant Bernat (→ 22.3.1).

19.2.1. *Manera de contemplar la passió segons les set hores del jorn* (anònim, s. XIV-XV)

MS. Barcelona, BC 1275, ff. 13-28, s. XV (Manid 1256). | ED. MOD. Ø.

20. Sant BENET / ORDE BENEDICTÍ

20.1. *Sancta regula* (s. VI^{med})

- Llatí > català

20.1.1. *Regla de sant Benet* (Arnau d'Alfarràs, 1457)

- Albareda donava per perduda aquesta traducció (1929: 12 i 16). El manuscrit de Ripoll porta l'afegit de mà posterior «Monastir de Montserrat, l'any MCCCCXXII»

(després de la rúbrica del pròleg en llatí), i el de Barcelona porta l'èxplicit «Feta aquesta translació per lo monge Arnaldo de Alfarràs al monestir de Ripoll. Any MCCCCLVII»: o l'afegit és fruit d'un error de lectura (Vallvé 1984: 833), o no data la traducció, o molt dubtosament «translació» vol dir còpia i no traducció (contra l'*usus scribendi* del traductor; vegeu ed. Vallvé 1984: 834-835). De la mà d'aquest afegit, «conservem falsificacions suposadament del segle xv» (Duran 1998-2008: IV, 276). El manuscrit de Ripoll arriba fins al pròleg del capítol 65 (f. 81v: «De preposito monasterii»), alternant el text llatí amb la versió catalana; una mà del s. xvii copia la resta (ff. 82-86v) d'un exemplar pròxim al manuscrit de Barcelona (Vallbé 1984: 834). MSS. Barcelona, BU 1420, ff. 1-68v, posterior a 1457 (Manid 1856); Ripoll, Lambert Mata LIX, ff. 1-81v, s. xv^{ex}-xviⁱⁿ (Duran 1998-2008: IV, 275-276). | ED. MOD. (fragments): Albareda (1929: 12 n. 1 i 21-23; edita el pròleg a partir d'una transcripció que li havia proporcionat Massó i Torrents), Vallvé (1984: pròleg i alguns fragments). | BIBL. Baraut (1954-1955), Vallvé (1984), Duran 1998-2008: IV, 275-276).

20.1.2. *Regla de sant Benet* (anònim, s. xiv) [SMC]

▪ Segons Albareda (1929), tots els testimonis de la seva llista porten versions diferents, excepte els números 6 i 7, que són còpia de 5. N'hi ha dos de perduts (núm. 8, procedent de Sant Pere de Rodes, i núm. 9, procedent de Sant Daniel de Girona). Albareda (1928: 207) proposà el copista del manuscrit 3507 de la Biblioteca de Catalunya, Pere Padern, com a traductor.

MSS. Barcelona, ACA, Ripoll 144, ff. 21-25v, s. xiv (Albareda núm. 2) (Manid 2022); Barcelona, ACA, Ripoll 164, ff. 1-52, s. xiv (Albareda 1929: 10, i fitxa ACA) / s. xv (BITECA) (Albareda núm. 1) (Manid 1855); Barcelona, BC 110, ff. 2-79, 01-XII-1787 (Albareda núm. 6) (Manid 2027); Barcelona, BC 298, ff. 1-36v, s. xiv^{ex}-xvⁱⁿ (Albareda núm.3) (Manid 1854); Barcelona, BC 3507, ff. 1-8 + 1-146v, 03-VII-1531 (Albareda núm. 12) (Manid 1272); Barcelona, Sant Pere de les Puelles s.n., ff. 1-12, s. xv^{ex} (Albareda núm. 5); Barcelona, Sant Pere de les Puelles s.n., ff. 1-77, 1-XII-1786, (Albareda núm. 6, còpia de 5); Barcelona, Sant Pere de les Puelles s.n., ff. 1-71, s. xviii (Albareda núm. 7, còpia de 5); Harvard, University, Span. 57, 100 ff., s. xvi^{ex} (Hillgarth 1968); Montserrat 42, ff. 1v-90, s. xvii (Albareda núm. 13) (Manid 2026); Montserrat 67, ff. 1-65v, 06-VII-1519 (Albareda núm. 11) (Manid 2028). | ED.MOD. Albareda (1929: 24-109, edita els números 10 i 12). | BIBL. Albareda (1928), Baraut (1954-1955), Hillgarth (1968).

- + El manuscrit Albareda núm. 5 i un altre de Sant Pere de les Puelles contenen també la traducció catalana, feta per Joan Benet Descoll en 1482, de les *Constitutiones conditae in capitulo provinciali monachorum nigrorum ordini sancti Benedicti in provinciis Terrachone et Caesaraugustae observande* de Pere Bosquet (1361). | ED. MOD. Tobella (1929).
- + Un resum en català de les *Consuetudines monasterii Sancti Cucuphati* (1221-1223) de Pere Ferrer, fet entre 1451 i 1461, es conserva al manuscrit Sant Cugat 20 de l'ACA. | ED. MOD. Compte (2009).

21. BERNARDO ILCINO

21.1. *Commento ai Trionfi* (1468-1469)

- Italià > català

21.1.1. *Comentari als Trionfi de Petrarca* (anònim, 1478 – s. XVI^{im})

- El primer incunable del text italià és va publicar a Bolonya el 1475; la traducció segueix la segona edició (Venècia, 1478) (Francalanci 2006 i 2010). Els dos manuscrits són part d'un mateix còdex; el de l'Ateneu porta els primers plecs enquadernats erròniament al final (vegeu la descripció d'Antoni Lluís Moll a Duran 1998-2008: III, 446-449). Sembla que el traductor era valencià.

MSS. Barcelona, Ateneu II, ff. i-xiii + 1-245, s. XV^{ex}-XVI^{im}, acèfal (Manid 1585); París, BnF, Esp. 534, ff. 1-250, s. XV^{ex}-XVI^{im} (Manid 1584). | ED. MOD. Armangué (1998: ed. parcial del ms. de l'Ateneu), Recio (2009; ressenyat a Francalanci 2010). | BIBL. Massó (1902), Nicolau d'Olwer (1928a), Romano (1987-1988), Recio (2000), Francalanci (2006).

- + Hi ha influència del *Comentari* d'Ilicino en el *Sermó* de Francesc Alegre (Turró 1994: 224).

22. Sant BERNAT (cist.)

22.1. *De cura et modo rei familiaris utilius gubernandae / Epistola ad quemdam militem de cura et modo rei familiaris utilius gubernandae* (s. XII) [LC & MF]

- Llatí > català
- Obra atribuïda a sant Bernat. També s'ha considerat de Bernat Silvestre.
- Se n'han conservat una versió aragonesa (Riera 1981c) i almenys quatre de castellanques (Sola-Solé 1986, Miguel 2009: no coneixen Pagès 1933). Segons Riera (1981c: 123), l'aragonesa és independent i posterior a les catalanes. Les castellanques encara demanen estudi; creiem que la versió castellana del manuscrit 9428 de la BNE

procedeix de la versió aragonesa; s'hi emparenta la versió del *Cancionero de Íxar*, que redueix el text a sentències.

22.1.1. *Translat d'una letra per monsenyer sent Bernat tramesa a-n Ramon de Castell Ambrós, cavaller de Lombardia, sobre lo regiment de sa casa e de la cosa familiar* (anònim, abans de 1385)

▪ Els dos manuscrits porten dues versions més properes entre elles que 22.1.2-4. Segons comunicació de Ruth Miguel (que remet a un treball en premsa que no hem vist), es tracta de dues versions diferents (en aquest cas, el fragment de Tarragona hauria de portar el número 22.1.1bis).

MSS. Madrid, BNE 921, ff. 98v-101, 1385 (Manid 1383); Tarragona, Arxiu Històric Diocesà, ms. 86, arm. 15, f. 63r-v, s. XV (Manid 2031). | ED. MOD. Pagès (1933: 243-247), Sola-Solé (1986: 273-277). | BIBL. Sola-Solé (1986), Clavero (1993-1994), Clavero (1996).

22.1.2. *Regiment de sent Bernat en qual manera deu ésser regida la casa e la companya de bon hom* (anònim, s. XIV^{ex}, fragment)

MS. Madrid, Palacio II-3096 (II), ff. 33-34v, s. XV^{2/2} (Gimeno Blay 1992: 176) (Manid 1757). | ED. MOD. Pagès (1933: 247-250). | BIBL. Clavero (1993-1994), Clavero (1996).

22.1.3. *Epístola de sant Bernat del regiment e cura de la casa* (anònim, s. XIV-XV)

MS. Barcelona, RABLB, 3-I-7 (ms. perdut, reproducció fotogràfica a la biblioteca), ff. 36-37, s. XV^{1/2} (Manid 1943). | ED. MOD. A. de Bofarull (1868: 581-584), Bulbena (1904). | BIBL. Pagès (1933), Clavero (1993-1994), Clavero (1996).

21.1.4. *Lletra tramesa per sant Bernat a un cavaller sobre la cura e manera de governar profitosament la cosa familiar ço és la casa* (anònim, s. XIV)

▪ [SMC] Aquesta versió és més propera al text llatí (cf. BC 309, ff. 9-14v). El manuscrit conté molts materials d'ús pràctic (cartes, un diccionari llatí-català, fórmules per a epístoles); podria relacionar-se amb l'entorn de Jaume d'Aragó, bisbe de València.

MS. Barcelona, BC 1276, ff. 44-47v, s. XIV^{ex} / s. XV (BITECA) (Manid 1098). | ED. MOD. Galindo & Alcayde (1924: 79-85). | BIBL. Clavero (1993-1994), Clavero (1996).

+ Sola-Solé (1986: 273) parla d'un exemplar d'una edició tardana sense data conservat a la Universitat de Wisconsin (UW Library, Porter 1628): es tracta d'un exemplar de l'edició de Bulbena (1904). Segons comunicació de Jaume Riera, a més de les tres versions manuscrites íntegres i la fragmentària, també existia un manuscrit del *De cura*

a Morella, que va desaparèixer el 1936, i un incunable de València, que també ha desaparegut (vegeu Riera [1981]c: 122, n. 2).

22.2. *De modo bene vivendi ad sororem* (anònim, s. XII?)

- Llatí > català
- No es considera de sant Bernat. S'havia atribuït a Thomas de Froidmont (o de Beverley), OCist (*DS*: XV, 783).

22.2.1. *Carta de sant Bernat a sa germana* (Antoni Canals, 1396-1410) [LC & MF]

▪ El pròleg de Canals tradueix fragments del *Philobiblon* (1344) de Ricard de Bury. Al manuscrit BC 1146 hi falta el pròleg. El manuscrit BC 264 porta una altra redacció del pròleg: no s'hi identifica ni el traductor ni el destinatari (Galceran de Sentmenat, camarlenc de Martí I), no hi ha la *divisio* en tres raons i s'adreça a «quascun feel cristià» en general, suprimint les referències a la cort, però la base del pròleg és idèntica.

MSS. Barcelona, ACA, Sant Cugat 72, ff. 1-170v, s. XV^{med} (Manid 1412); Barcelona, BC 264, ff. 12-89v, s. XIV^{ex}-XVⁱⁿ (Manid 1409); Barcelona, BC 1146, ff. 1-110, s. XV (Manid 1411); Montserrat 1100 (IV), f. 1r-v, s. XV^{2/2} (Manid 1410); Palma de Mallorca, Biblioteca March 102-V1-8, ff. 1-155v, s. XV (Manid 1413); Sogorb, Arxiu de la Catedral, Fons Capítol ACS 150 (*olim* Administración y contabilidad, Libros de Distribuciones y Mejoras, III-2-1), f. 1r-v, s. XV^{1/4} (Manid 2268). | ED. MOD. P. de Bofarull (1857: XIII, 415-652, edita el ms. de l'ACA). | BIBL. Riquer (1943), Bratsch-Prince (2007).

22.3. *Liber de passione Christi et doloribus et planctibus matris eius / Tractatus de revelatione facta beato Bernardo a beata Virgine super dolore quem sensit in passione filii sui / Planctus Mariae* (abans de 1214) [MF & JP]

- Llatí > català
- Obra d'Otger de Locedio o de Trino (OCist) (*DS*: XII, 1798).
- És un extret del *Tractatus in laudibus Sanctae Dei Genitricis*. Hi ha tres versions d'aquest *planctus*; la més coneguda (tipus B) s'atribuïa a sant Bernat (*DS*: XII, 1798). N'hi ha versions en francès i en occità.

22.3.1. *Passió de Jesucrist / Revelació de la Verge a sant Bernat* (anònim, s. XIV-XV)

▪ El manuscrit de la BC és acèfal; al manuscrit de l'ACA falta l'últim capítol. Rubió i Balaguer va identificar el text editat per Bofarull com a traducció; a BITECA, els dos exemplars d'aquesta obra encara es consideren textos originals, anònims i diferents. Un inventari de 1463 enregistra uns quaderns «qui són Contemplacions qui són fetes

per sant Bernat a la Verge Maria» (Madruell 1974: 87, doc. 123.23); pot tractar-se de 22.3.1 o d'una obra que desconeixem).

MSS. Barcelona, ACA, Sant Cugat 83, ff. 71v-89, s. XIV^{ex} (Aramon 1934: 23) / s. XV (BITECA) (Manid 1154); Barcelona, BC 1275, ff. 1-13, s. XV, acèfal (Manid 1256). | ED. MOD: P. de Bofarull (1857: XIII, 131-148, edita el ms. de l'ACA). | BIBL: Meyer (1875: 62), Rubió i Balaguer (1984 [1951]: I, 379).

22.4. *Meditationes piissimae de cognitione humanae conditionis / De interiori homine* (anònim, s. XIII^{im})

• Llatí > català

• No es considera de sant Bernat. També s'atribuïa a Hug de Sant Víctor (*DS*: I, 1500).

22.4.1. *Llibre de meditació / Meditacions de sant Bernat* (anònim, abans de 1362) [**LC** & **MF**]

▪ Apareix als manuscrits amb títols molt diferents, i això fa que BITECA les consideri erròniament obres diferents (Texids 1457, 1458, 1459 i 1461). El manuscrit d'El Escorial l'anomena *Llibre de meditació* o *Meditacions de sant Bernat*. El manuscrit de París l'anomena *Llibre de contemplació de l'ànima*, que és la rúbrica del primer capítol del manuscrit d'El Escorial. Tots dos comencen i acaben igual. El manuscrit de Roma la rubrica com *La consciència de mossèn sant Bernat* i comença igual que els manuscrits de París i El Escorial (a BITECA *La consciència* apareix descrita com si formés una unitat amb unes rúbriques prèvies i com si arribés fins al foli 104v, cosa que no pot ser perquè l'obra és molt més curta; no sabem on acaba perquè no hem vist aquest manuscrit de Roma). El manuscrit de Barcelona porta el títol *Suma de la misericòrdia la qual nostre senyor Déu féu a cascuna ànima*; comença igual que els anteriors («Molts són qui saben moltes coses e no saben ni coneixen si mateixos» < «Multi multa sciunt, et se ipsos nesciunt»), afegeix una rúbrica («De l'ànima de l'hom») i reprèn el text del capítol primer («Quant a 'so que és dins mi trop .iii. coses en ma pensa» < «Secundum interiorem hominem tria in mente mea invenio»); l'èxplícit coincideix amb el final del text llatí. Un inventari de 1362 enregistra la traducció (Hernando 1995: 364). El 1404, Guillem Fontana havia copiat un «libre ordonat en pla de les passions e mandat de Jhesuïst e de les Meditacions de sant Bernat» per a la reina Maria de Luna (Rubió i Lluch 1908-1921: II, 373, doc. 388). A l'inventari de Pere March (1413), hi havia unes «contemplacions de sant Bernat» (Chiner 1997b: 157). Cf. 0.2.1 per al manuscrit amb el text en castellà.

MSS. Barcelona, BC 1031, ff. 140-155, comprat el 1457 per Pero Sánchez Muñoz (f. 1) (Manid 1056); París, BnF, Esp. 547, ff. 64v-82, s. XV^{2/2?} (Manid 1110); Roma, San Isidoro 1/18, ff. 51v-?, s. XIV (després de 1313) (Manid 1414); El Escorial N.I.16, ff. 217-228, s. XV^{1/2} (Manid 1415). | ED. MOD. Ø.

22.5. *Sermones in Cantica* (abans de 1153, fragment del pròleg) [JP]

• Llatí > català

22.5.1. *Sermons del Càntic dels càntics* (Joan de Montsó, 1392-1396)

▪ Només s'ha conservat el pròleg o lletra dedicatòria a l'infant Martí, que Joan de Montsó hauria fet entre 1392 i 1396.

MS. Barcelona, ACA, Cartes reials de Joan I, caixa 9, núm. 1061. | ED. MOD. Sans de Barutell (1812), Girona (1919). | BIBL. Riquer (2000: 22-24).

22.6. Obra no identificada

22.6.1. *Interrogació de sant Bernat a cinc monjos* (anònim, s. XIV)

▪ La rúbrica atribueix l'obra a sant Bernat, però no l'hem localitzat entre les seves obres: «Aquesta és la interrogació que lo benuïrat sant Bernat abat féu a cinc monjos seus dient en quina manera servirien Déu». El text comença: «Lo primer dix yo he avorrit lo món». Està copiat a continuació de les *Meditacions* atribuïdes a sant Bernat (→ 22.4.1).

MS. Roma, San Isidoro 1/18, f. 105, després de 1313 (Manid 1414). | ED. MOD. Ø.

+ Vegeu també 19.2.

23. BERNAT OLIVER (OSA)

23.1. *Excitatorium mentis ad Deum* (ca. 1320-1336) [JP & LC]

• Llatí > català > castellà?

• L'obra es dedica a Ramon [Gastó], bisbe de València (1312-1348); Bernat Oliver (finals s. XIII – 1348) s'hi adreça humilment com a frare agustí. Bernat va ser bisbe de diverses diòcesis (1336-1348); abans, el 1320 era prior del convent de Sant Agustí de València, i el 1329 provincial de l'orde. L'obra es pot datar ca. 1320-1336, abans de ser bisbe en tot cas.

23.1.1. *Excitatori de la pensa a Déu / Despertador de l'ànima* (anònim, abans de 1417)

▪ Segons Bohigas (1929: 11), que no coneixia el manuscrit de Bolonya, els manuscrits de París 240 i 547 contenen versions diferents de l'obra. Només el manuscrit de Bolonya porta la dedicatòria del traductor adreçada a dona Elionor, filla del «comte Donosa» (això és 'd'Osona'), probablement filla del comte d'Osona Bernat III de

Cabrera, casada amb Gilabert de Centelles. Existeix una traducció castellana anterior a 1478 (BETA Manid 1555 i 2554, ed. Fernández 1906-1907), que comença igual que l'exemplar de la traducció catalana present en l'inventari de la reina Maria («Al honrat de gran reverencia e senyor», Toledo 1961: 48, í. 7). El títol *Despertador de l'ànima* es documenta des de 1448 (Madurell 1974: 71, doc. 98.2, i 75, doc. 100.20); en castellà l'obra es diu *Despertamiento de la voluntad a Dios*.

MSS. Bologna, Archiginnasio A-275, ff. 45-103, 1417 (Manid 1773); París, BnF, Esp. 240, ff. 2-141v, s. XV, hi falta el primer foli (Manid 1772); París, BnF, Esp. 547, ff. 1-64v, s. XV^{2/2} (Manid 1110). | ED. MOD. Bohigas (1929, basat en el ms. BnF 240 i en part en el ms. BnF 547). | BIBL. Bertini (1936: 235-236), Hauf (1990: 33-35).

24. BOCCACCIO

24.1. *Decameron / Cento novelle* (1349-1353)

- Italià > català

24.1.1. *Decameró / Cento novella* (anònim, 05-IV-1429)

• El traductor català va substituir l'últim conte (X,10) per la traducció catalana de la *Griseldis* de Petrarca feta per Bernat Metge (→ 100.4.1), i les cançons italianes al final de les jornades I, V, VI i VIII per cançons catalanes (Pagès 1934, Romeu 1993; ed. Romeu 2000: 100-105) i en un cas per la cobla d'una peça conservada al cançoner Vega-Aguiló (Riquer 1975: 464). També adapta altres elements a l'ambient català, i modifica, amplifica o bé abreuja fragments del text (Massó 1910, Casella 1925, Badia 1973-1974: 91). La data de la traducció procedeix del colofó: «fo acabada la present translació dimarts que comptauen v dies del mes d'abril en l'any de la fructificant incarnació del fill de Déu MCCCCXXVIIIJ en la vila de Sanct Cugat del Vallès». Segons Badia (1973-1974: 82-86), s'hauria pogut realitzar en un ambient burgès en contacte amb Itàlia. Per a la filiació amb el text italià, vegeu Renesto & Hernández (2005).

MS. Barcelona, BC 1716, ff. 1-352v, s. XV^{1/2} (posterior a 1429) (Renesto 2001: 300) (Manid 1369). | ED. MOD. Massó (1910), Alòs-Moner (1915: edita només V,9, VI, 4 i X,7), [Casacuberta] (1926-1928: jornades I i II), Cabré i Moné (1986, que no hem consultat). | BIBL. Bourland (1905), Bonsoms i Siscart (1907-1908), Casella (1925), Pagès (1934), Colón ([1971]), Badia (1973-1974), Riquer (1975), Romeu (1990), Fàbrega (1992), Recio (1997), Pujol (1998), Renesto (2001), Conde (2005: 115-116), Renesto & Hernández (2005).

24.2. *Il Corbaccio* (ca. 1365)

- Itàlia > català

24.2.1. *Corbatxo* (Narcís Franch, abans de 1457)

▪ Romano (1983-1984) atribueix la traducció al mercader i ciutadà de Barcelona Narcís Franch fill (mort el 1457); Riquer, al pare (mort el 1397; o entre 1393 i 1397 segons Romano). El text de l'únic manuscrit, copiat d'una sola mà, va ser raspat i reescrit a sobre en molts llocs per una segona mà (Renesto 2001: 297). La versió s'interromp bruscament al f. 97v (Moll 1935/1982: 45); l'última frase, tallada, correspon a l'inici de la secció 522 (ed. Natali 1992: 145): «Al quale esso rispuose: –A voler de' falli [...]» / «Al quall ell respòs: –Tots los defallimens [...]». Per a la influència de l'original italià, vegeu també el Cens provisional d'adaptacions, s.v. Giovanni Boccaccio).

MS. Madrid, BNE 17675, ff. 1-97v, s. XV^{2/2} (Manid 1368). | IMPR. Barcelona, Pere Posa?, 01-X-1498: no se'n conserva cap exemplar (Romano 1979: 414-416). | ED. MOD. Moll (1935/1982). | BIBL. Riquer (1935b), Riquer (1975), Romano (1979), Romano (1983-1984), Renesto (2001: 297-299).

24.3. *Elegia di Madonna Fiammetta* (ca. 1343-1344)

- Itàlia > català

24.3.1. *Fiammeta* (anònim, abans de 1460-1464)

▪ La traducció catalana va ser utilitzada en el *Tirant lo Blanc*, per tant ha de ser anterior a 1460-1464 (Pujol 1998). El manuscrit de la Biblioteca de Catalunya conté paper amb una marca d'aigua documentada amb precisió entre 1436 i 1439 a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, segons l'informe tècnic de Francesc de Bofarull reproduït a Bonsoms (1907-1908: 387-388), però també hi ha paper més tardà, amb una marca d'aigua documentada el 1470 (Annichiarico 1983-1987: I, 9); no hi ha proves que cap dels tres manuscrits sigui anterior a la data del *Tirant*. Els manuscrits de l'ACB i de l'ACA divideixen el text en set capítols, en comptes de vuit, i porten un text molt pròxim. No s'ha identificat la branca del text italià de la qual depèn la traducció, però s'aproxima a la branca β, subgrup 'm' (Annichiarico 1983-1987: I, 31, 44).

MSS. Barcelona, ACA, Sant Cugat 32, ff. 1-150v, s. XV-XVI (Annichiarico 1983-1987: I, 11) / ca. 1440 (BITECA) (Manid 1372); Barcelona, ACB 76, ff. 1-193, s. XV-XVI (Annichiarico 1983-87: I, 12) / ca. 1440 (BITECA) (Manid 1371); Barcelona, BC 1730, ff. 1-194, 1470 – s. XV^{ex} (Annichiarico 1983-1987: I, 9-10) (Manid 1370); París, Bibliothèque Mazarine 4527, s. XIX: còpia del ms. de l'ACA feta per Joseph Tastu

(Annichiarico 1983-1987: I, 12). | ED. MOD. Miquel i Planas (1908), Annichiarico (1983-1987). | BIBL. Annicchiarico (1978-1979: 5-50), Annicchiarico (1998), Annicchiarico (1999), Pujol (1998).

+ «En S. Cugat del Vallés hay en lengua catalana la *historia, fábula*, ó novela de *Fiamela y Pámfilo*, y una sátira contra las mujeres, impreso todo en fol. en tiempo del rey D. Juan II de Aragón, sin lugar ni año de impresión» (Torres Amat 1836: 426).

24.4. *De claris mulieribus* (1360-1362, ampliada en els anys següents)

24.4.1. *De les clares dones* (anònim, abans de 1484) □ TCMP 3.1.1.

+ Vegeu també *Genealogia deorum gentilium* □ 92.3.1 i 113.5.1.

25. BOECI

25.1. *De consolacione Philosophiae* (523)

• Llatí > català > castellà (versió 25.1.1)

Llatí > català > llatí (versió 25.1.1)

Llatí > català > castellà (versió 25.1.2)

Llatí > català > hebreu (versió 25.1.1, amb elements de 25.1.2)

Llatí > català (versió 25.1.3)

• Per als manuscrits llatins de Boeci a Espanya i Portugal, vegeu Passalacqua & Smith (2009). Inclou manuscrits conservats a la BC, l'ACA, la BUB i les biblioteques de Banyoles (pp. 31-49), Girona (p. 67), Montserrat (pp. 84-86), Tortosa (pp. 114-116) i València (pp. 116-118).

25.1.1. *Llibre de consolació* (Pere Saplana OP, ca. 1360)

▪ Només se'n conserva el pròleg (acèfal) i fins al llibre I, m. 4 (ms. ACA), però va ser traduïda sencera al castellà amb una nova *ordinatio* (BNE 10193, 1436, BETA Manid 2804; Riera 1984a: 302-303) i al llatí (BL Harley 4335-39, s. xv; Ziino 2001a). L'atribució a Saplana es basa en la rúbrica d'un manuscrit de la biblioteca de Montserrat, descrit abans no es perdés, que contenia una dedicatòria a l'infant Jaume de Mallorca (Baraut 1919: 198-200, Riera 1984a: 298-301). El manuscrit perdut duia un «pròlech de sent Tomàs», amb un íncipit igual al de la versió castellana. S'ha suposat que el pròleg procedia del comentari del Pseudo Tomàs; segons Ziino (2001b/2010: 33) reproduïx el del comentari de Guillem d'Aragó. Segons Ziino (2001b/2010), la traducció a l'hebreu de Samuel Benveniste es basava en aquesta versió (vegeu 25.1.2).

MSS. Barcelona, ACA, Ripoll 113, ff. 65-69v, s. XIV^{3/3} (Riera 1984a), acèfal (Manid 1308); Montserrat, ms. perdut, 95 folis, s. XIV-XV (Riera 1984a: 298-299). | ED. MOD. P. de Bofarull (1857: XIII, 395-413, edita el ms. de l'ACA). | BIBL. Baraut (1919), Riera (1984a), Keightley (1987), Briesemeister (1990), Ziino (1998), Ziino (2001a), Ziino (2001b/2010), Ziino (2007).

25.1.2. *Llibre de consolació* (Antoni Ginebreda OP, ca. 1390)

▪ Revisió de 25.1.1. La versió original duia un pròleg on Ginebreda, en primer lloc, justificava la retraducció a prec del donzell Bernat Joan. Aquesta presentació (reproduïda a Riera 1984a: 309) només s'ha conservat en incunables castellans (Tolosa de Llenguadoc, Enric Mayer, 4-VII-1488, i Sevilla, Meinhard Ungut i Lançalao Polono, 18-II-1497). La resta del pròleg depèn del comentari de Nicolau Trevet (Riera 1984a: 316-317). Riera (1984a) classifica els testimonis de 25.1.2: el ms. de Munic correspon a la quarta variant i n'és el més complet (Perarnau 2006). Segons Zonta (1998: 572-585), la versió de Ginebreda va ser traduïda a l'hebreu el 1412 per Samuel Benveniste; Ziino (2001b/2010) ha precisat que la versió hebrea es basava en el text de Sapllana (25.1.1), però completat amb paràgrafs de la revisió de Ginebreda, que hauria conegut en forma d'anotació en un manuscrit amb el text de Sapllana. Després del pròleg de Benveniste, trobem primer el de Ginebreda i després la lletra de Sapllana a Jaume de Mallorca. Per a les versions castellanes, vegeu Alvar & Lucía (2009: 109-111).

MSS. Avinyó, Archives Départementals, Fonds Requin 5 R art. 177, ff. 16-107v, 1430-1460 (Manid 2006); Barcelona, ms. perdut, *olim* Arxiu Palau XII, ff. 1-37v, s. XV (Manid 1375); Barcelona, BC 68, ff. 1-121, s. XV^{2/4} o s. XV^{2/3} (Riera 1984a: 322) / s. XIV^{ex}-XV^{1/4} (BITECA) (Manid 1376); Barcelona, BU 77, ff. 1-117v, s. XV^{2/3} (Riera 1384: 318) (Manid 1378); Berkeley, Bancroft, ms. UBC 160, ff. 1-99v, ca. 1470-1480 (Manid 2323); Cervera, Arxiu Històric R.4208, ff. xiv + 1-90v, s. XV (Manid 2005); Madrid, BNE 18396, ff. 1-156, s. XV^{2/3} (Manid 1373); Munic, Bayerische Staatsbibliothek, Hisp. 145, s. XV (Perarnau 2006); París, BnF, Esp. 474, ff. 1-119v, s. XV^{1/4} (Manid 1374); Sevilla, Colombina 5-5-26, ff. 121-132, s. XIV^{ex}-XV^{1/2} (Manid 2346). | IMPR. Lleida, Enric Botel?, 02-VI-1489 (Manid 1377); Madrid, BNE I-1280, ff. 1-113. | ED. MOD. Muntaner (1873 [1904], edita BUB 77). | BIBL. Casanovas (1906: 31-32), Riera (1984a), Keightley (1987), Briesemeister (1990), Ziino (1998), Ziino (2001a), Ziino (2001b/2010), Ziino (2007), Perarnau (2006).

+ Segons BITECA, també és un manuscrit de la *Consolació*: Cervera, Arxiu Històric, sense signatura, ff. xi-[14] + xvi-99, s. XIV^{ex}-XV^{1/3} (Manid 2780).

25.1.3. *Llibre de consolació* (Pere Borró OP, ca. 1360-1370?, abans de 1387, perduda)

- Dedicada a Pere III (†1387). Respectava el prosímetre, traduint els metres en vers en «lenga limosina». Testimoniada a l'inventari de llibres d'Alfons IV de 1417 (Alòs-Moner 1924b: 398, núm. 21). | BIBL. Riera (1984a: 305-307).

+ Bernat Metge adapta, de manera creativa, llargs fragments del *De consolatione Philosophiae* en el *Llibre de Fortuna i Prudència* (Cabrè 2010: 25-29).

26. Sant BONAVENTURA [MF]

26.1. *Dieta salutis* (abans de 1310)

- Llatí > català
- Obra de Guillem de Lanícia.

26.1.1. *Camí de salvació o jornada de salut* (anònim, s. XV^{1/2})

MS. Barcelona, BC 471, ff. 1v-115v, s. XV^{2/2} (Manid 1071). | ED. MOD. Ø | BIBL. Martí de Barcelona (1930: 71-72).

26.2. *Lignum vitae* (1259-1260)

- Llatí > català
- El *Lignum* és la glossa de l'himne «O crux frutex salvificus». També va ser traduït al castellà i imprès el 1580 (Saragossa, Domingo de Portonariis y Ursino).

26.2.1. *Doctrina de la contemplació de Jesucrist* (anònim, abans de 1491)

- Si es compara amb el text llatí (ed. Quaracchi, VIII, 68-87), s'observa que la versió és compendiada i lliure, però completa. Acaba reproduint l'himne llatí glossat abans (f. 6).

MS. Barcelona, BC 473, ff. 1-6, 16-III-1491 (Manid 1149). | ED. MOD. Rebull (1978). | BIBL. Martí de Barcelona (1930: 69-70).

26.3. *Meditatio in orationem Dominicam, Meditatio de salutatione B. V. Mariae, Meditatio super Salve Regina* (s. XIV)

- Llatí > català
- S'atribuïa a sant Bonaventura (*PL*, 149: 569-590); Canals, a qui va arribar anònima, va dir: «Lig yo e relig la dita scriptura e adés me donava vijares sia obra de mestre Bonaventura, adés de mestre Ozibert [...]» (Vives 1955: 140). També s'ha atribuït a Anselm de Lucca i a Martí de Magistris (Glorieux 1952: 61; *DS*: I, 698). Per a la datació, vegeu Vives (1955: 135, 137).

26.3.1. *Exposició del Parenostre, l'Ave Maria i la Salve Regina* (Antoni Canals, abans de 1406)

▪ L'obra s'adreça a Pere d'Artés, racional del rei Martí. Aquest reclama a Pere de Queralt el 1406 «un libre de l'Exposició del pater noster» (Rubió i Lluch, 1908-1921: I, 437), que sembla ja la traducció. Part del pròleg es repeteix *verbatim* al principi de la *Quarantena de contemplació* de Joan Eiximeno (Hauf 1990: 265-269). El manuscrit 1031 de la Biblioteca de Catalunya (f. 199v, BITECA Manid 1056) no conté l'*Exposició* de Canals, sinó una traducció del Parenostre, l'Ave Maria i la Salve Regina. Casanova (2010) edita el text segons el manuscrit de Nàpols, descobert recentment.

MSS. Barcelona, RABLB, 3-II-20, ff. 281-378, s. XV (Manid 2019); Barcelona, *olim* Arxiu Palau Requesens III (ms. perdut des de 1936, reproducció fotogràfica a la BC), ff. 92-113v, s. XV (Manid 1335); Nàpols, Biblioteca Comunale XXII.158 (Casanova 2010: no dóna cap dada del manuscrit ni tampoc la foliació del text). | ED. MOD. Vives (1955: edita el ms. de la RABLB), Vives (1956), Casanova (2010). | BIBL. Casanovas (1906: 12), Hauf (1990: 265-269).

+ Hi ha breus exposicions del Parenostre al manuscrit 75 de la Biblioteca Universitària de Barcelona (Manid 1199), que comença «Senyors, saber deuets del Pater Noster qui l féu ni on fo fe» (f. 175v), i al manuscrit N.I.16 d'El Escorial (Manid 1415), que comença «Pater noster qui es in celis. Cascun hom qui crida Pare en los cels ésser fill de Déu en terra tal se deu oferir» (f. 228-229) (Bohigas 1955: 364).

26.4. *Meditationes vitae Christi* (s. XIV^{med})

- Llatí > català
- Obra atribuïda a sant Bonaventura. També s'ha atribuït a Joan de Caulibus (OFM) (DS: VIII, 324-325), i així s'ha editat recentment al *Corpus Christianorum*, on es data l'obra entre 1346 i 1364 (Stallings-Taney 1997: xi).

26.4.1. *Meditacions de la vida de Jesucrist* (anònim, s. XV)

▪ És traducció de la versió llarga de les *Meditationes vitae Christi*, amb glosses afegides (Hauf 1982: 7-8). Conté 120 capítols.

MS. Barcelona, ACA, Sant Cugat 78, ff. 1-359, s. XV (Manid 1813). | ED. MOD. Ø | BIBL. Martí de Barcelona (1930: 72-74), Hauf (1982: 7-8).

26.4.2. *Passió de nostre redemptor Jesús, la qual cascun fael cristià deu devotament e piadosa contemplar* (anònim, abans de 1438)

▪ Tradueix només la part de les *Meditationes vitae Christi* corresponent a les *Meditationes Passione Christi*. Versió abreujada amb interpolacions procedents d'altres fonts (Hauf

1982: 8, 24). Conté actualment sis punts, des de com «fou venut e comprat lo Salvador» fins a «com fou liurat al sepulcre». Aquesta obra s'afegeix a un grup de textos anomenats *Històries i contemplacions* que es trobaven atribuïts al fals Pere Pasqual (Riera 1986; Izquierdo 1997: 355).

MSS. Barcelona, BC 451, ff. 4v-31, s. XV (Manid 1141); Barcelona, BU 559, ff. 40-81, 1438 (Manid 1301). | ED. MOD. Ø | BIBL. (Hauf 1982: 8), Izquierdo (1997).

26.4.3. *Vita Christi alias Bonaventura / De la vida de Jesucrist de Bonaventura* (anònim, abans de 1410, perduda)

▪ De 1410 a 1463, diversos inventaris (incloent-hi el de la reina Maria) enregistren les *Meditationes* en català amb el títol *Vita Christi* i amb l'incipit: «Entre totes les altres laors», «Entre les altres laors de virtuts» o similars, molt diferent de l'inici de 26.4.1 (Martí de Barcelona 1930: 73; Hauf 1982: 24); el pròleg llatí comença: «Inter alia virtutum et laudum». Suposem que aquesta versió era diferent de 26.4.1, a no ser que la diferència es trobes només en el pròleg. En un inventari de 1354 es troba l'incipit «Entre les altres virtuts» (Rubio & Rodrigo 1992 [1984]: 221).

+ També hi ha una traducció de les *Meditationes Passionis Christi* (caps. 2-11) conservada al manuscrit El Escorial G.IV.25 (ff. 121v-162, s. XVI; ed. Hauf 1982), extret revisat dels ff. 153-173v de la versió en català de les *Meditationes Vitae Christi* impresa a Barcelona (Joan Rosenbach, 1522), i realitzada a Montserrat (Albareda 1956: 282 i 285; Hauf 1982: 8-9); aquesta versió impresa (diferent de 26.4.1) potser està basada en l'incunable llatí de les *Meditationes* que inaugurarà la impremta de Montserrat el 16 d'abril de 1499 (Martí de Barcelona 1930: 74), i està dedicada a la clarissa Leonor de Vilarig, abadessa; en el pròleg, l'anònim traductor montserratí (i sembla que d'origen valencià) diu que tradueix l'obra «puix veig que fins ací en nostra cathalana lengua no és estat transladada», i afegeix el capítol 1 i oracions al final de cada capítol (Hauf 1982: 10-12; Albareda 1928: 194-198). El contingut del manuscrit següent encara es desconeix: París, BnF, Esp. 547, ff. 83v-91v, s. XV^{2/2} (Manid 1110): *Contemplació sobre la passió de Jesucrist i sobre els dolors que sofrí la gloriosa Verge Maria*.

26.5. *Stimulus amoris* (s. XIII^{ex}, s. XIV^{med})

- Llatí > català
- Obra de Jaume de Milà (OFM) en la primera redacció. S'havia atribuït a Hug de Sant Víctor, a Hug de Balma i a sant Bernat, entre d'altres autors (Eisermann 2001: 10).

- N'hi ha dues redaccions: el *Stimulus amoris minor*, obra de Jaume de Milà (s. XIII^{ex}), i el *Stimulus amoris maior* (dividit en les fases Ia, I i II), que va amplificant el *Stimulus amoris minor* (s. XIV^{1/4}-XIV^{med}) (Eisermann 2001: 4-5).

26.5.1. *Estímul d'amor* (anònim, s. XIV-XV, fragment)

- L'*Estímul d'amor* tradueix el *Stimulus amoris minor*.

MS. París, BnF, Esp. 547, ff. 82-83v, s. XV^{2/2} (Manid 1110). | ED. MOD. Ø | BIBL. Martí de Barcelona (1930: 74-76).

26.5.2. *Punyiment d'amor* (anònim, abans de 1458)

- Tradueix el *Stimulus amoris maior*. El manuscrit atribueix l'obra a sant Bonaventura.

MS. València, BU, 980, ff. 1-173, s. XV (Manid 1922). | ED. MOD. Ø | BIBL. Martí de Barcelona (1930: 74-76).

27. BRUNETTO LATINI

27.1. *Li Livres dou tresor* (1260-1268)

- Francès > català

Francès > català > castellà (versió 27.1.5)

27.1.1. *Llibre del tresor* (Guillem de Copons, 1418)

MS. Barcelona, BC 357, ff. 1-293v, 01-v-1418 (Manid 1619). | ED. MOD. Wittlin (1976-1989). | BIBL: Wittlin (1988a), Prince (1995).

27.1.2. *Ensenyament de vicis i virtuts / De vicis i virtuts* (anònim, ca. 1350-1380, fragment)

- Traducció de *Li Livres dou tresor* II.53.2,15-133.

MS. Barcelona, Arxiu Històric, 1/129, ff. 1-54v, s. XIV^{ex}-XVⁱⁿ (Manid 2078). | ED. MOD. Ø | BIBL. Wittlin (1988a).

27.1.3. *Les ètiques d'Aristòtil arromançades per Mestre Brunet* (anònim, s. XIV?, fragment)

- Traducció de *Li Livres dou tresor* («Ètica»), II.2-48.

MSS. Vic, Episcopal 232, ff. 1-60v, 1401-1420 (Wittlin 1988) (Manid 1360); La Seu d'Urgell, Arxiu Diocesà, ms. 2, ff. 1-87v, s. XV^{med}, fragmentari (Manid 2549); El Escorial V.I.17, s. XV^{ex} (ms. perdut que pertanyia a la biblioteca d'Antoni Agustí, ms. 539) (Mayer 1998: 190). | ED. MOD. Ø | BIBL. Wittlin (1988a), Marquès (2006-2007).

27.1.4. «Retòrica» del *Llibre del tresor*, versió 1 (anònim, abans de 1458, fragment)

- Traducció de *Li Livres dou tresor* («Retòrica»), III, 1-26. El manuscrit de la BNE pertanyia al Marquès de Santillana († 1458).

MS. Barcelona, Seminari 74, ff. 1-54v (de la segona part, relligada amb la primera; ff. [125-178v] del volum sencer), s. XV (Manid 2410); Madrid, BNE 10264, ff. 75-91v, s. XV (anterior a 1458) (Manid 1618). | ED. MOD. (fragment): A. de Bofarull (1864: 160-161). | BIBL. Wittlin (1971), Wittlin (1988).

27.1.5. «Retòrica» del *Llibre del tresor*, versió 2 (anònim, s. XIV) [MF]

▪ Comunicació de Jaume Riera: correspon al *Tresor*, II. 62-67 (que incorpora la versió del *De arte loquendi et tacendi* d'Albertà de Brescia → 5.2). Porta un breu pròleg sobre retòrica que correspon al *Tresor*, III, i, 5 (cf. Wittlin 1976-1989: IV, 7). El paràgraf final no deriva del *Tresor*. La rúbrica del títol és afegida per una mà posterior. El text és incomplet: falta un foli entre els actuals folis 51 i 52. És traducció d'aquest text català la traducció castellana continguda en el *Cancionero de Juan Fernández de Íxar* (Riera 1989a: 709), amb llacunes, i també al manuscrit 3190 de la BC, ff. 37-49 (BETA Manid 3686). Vegeu Morrás (1993: 22-27), Muñiz (2004: 93) i Valero (2007: 12-13).

MS: Barcelona, BC 42, ff. 42-52v, s. XIV^{ex}-XVⁱⁿ (Manid 1365). | ED. MOD. Ø | BIBL: Graham (2000a) [creu que és obra d'Albertà de Brescia].

+ [JP] Una altra versió dels capítols II, 62, 102, 105 i 84 va ser incorporada en una compilació moral (Barcelona, BU 80, ff. 40-46; Wittlin 1976-1989: I, 19-20).

28. CATÓ

28.1. *Disticha Catonis* (anònim, s. III^{ex}) [LC & MF]

- Llatí > català
- Compilació de sentències morals d'autor incert que s'atribuïa a Cató el Vell. En la forma original consta d'un pròleg en prosa adreçat al fill i quatre llibres de díctics; a l'edat mitjana circulava amb unes *breves sententiae* (o *Cato parvus*) col·locades entre un pròleg breu i els quatre llibres versificats (*Cato magnus*). És un text amb contingut mòbil, que es pot trobar molt cristianitzat, i amb una extraordinària difusió, perquè s'utilitzava en el primer ensenyament, sovint compilat amb altres obretes dins dels *libri Catoniani*, o més endavant formant part d'impresos dels anomenats *auctores morales octo*. Per a la seva difusió junt amb la *Chartula* o *De contemptu mundi* i altres opuscles, vegeu Taylor (2004: vii-viii, xxv-xxix). Les traduccions més antigues són en francès, del segle XII; per a un panorama de les versions vernacles, vegeu González-Blanco (2007; la part dedicada als textos catalans conté molts errors, pàgines 36-38). Per a la presència de testimonis llatins en biblioteques hispàniques (incloent l'ACA, la BC i la Catedral de València) i traduccions castellanes, vegeu Taylor (2004: xxi-xxv).

28.1.1. *Llibre de Cató*, versió 1 (anònim, s. XIV)

- Versió en prosa. El ms. 1031 fou comprat per Pero Sánchez Muñoz el 1457 a la Plaça de Cort de Ciutat de Mallorca (f. 1). Conté freqüents referències a Salomó i a les Escriptures: o bé cristianitza el model llatí o bé depèn d'una versió llatina molt cristianitzada, igual que 28.1.2, i a diferència de 28.1.3. El pròleg que s'atribuïa a Cató i les *breves sententiae* es troben literalment al manuscrit de la Biblioteca Colombina de Sevilla (28.1.2); més endavant, la coincidència literal es manté: per exemple, el ms. 1031 llegeix «No vuyles massa creura a ta muyler quant acusarà o encolparà la tua companya, cor soven s'esdevé que fembra ahira aquelles persones les quals lo marit ama» (Llabrés 1889: 99), i el de Sevilla diu «No vulles massa ta muller creura en cosa de dupta com de vegades encolparà o acusarà la tua companya, com moltes de vegades s'esdevé que la fembra ahira aquelles persones que el marit més ama» (Closa 1983: 15). Sense localitzar l'antígraf llatí, no es pot assegurar (com fa Closa 1983) que 28.1.1 i 28.1.2 siguin versions diferents; la de Sevilla tendeix a amplificar una mica més. A la segona meitat del text, però, les versions se separen més una de l'altra. Tampoc és cert que una sigui més completa que l'altra (com afirma Closa 1983): en totes dues hi ha omissions però arriben fins al final (cf. el text llatí de <http://www.thelatinlibrary.com/cato.dis.html>).

MSS. Barcelona, BC 309, ff. 22-34, s. XIV^{ex}-XVⁱⁿ; text català i text llatí incomplet (Manid 1579); Barcelona, BC 1031, ff. 185v-191v, anterior a 1457 (Manid 1056). | ED. MOD. Llabrés (1889: 93-119, edita el ms. 1031). | BIBL. Infantes (1997), Taylor (2004: xxiii).

28.1.2. *Llibre de Cató*, versió 2 (anònim, s. XIV)

- Versió en prosa. Vegeu 28.1.1.

MS. Sevilla, Colombina 5-5-5, ff. 11-25, s. XIV (Sáez 2002: 245). | ED. MOD. Closa (1983, amb molts errors de transcripció). | BIBL. Closa (1985), Infantes (1997), Taylor (2004:xxiii).

28.1.3. *Llibre de Cató*, versió 3 (anònim, 1462)

- Versió en prosa conservada fragmentàriament per pèrdua dels quaderns següents. Conté un pròleg del traductor, datat el 17 de juny de 1462, que justifica la traducció, «encara que per ventura altri lo haja abans esplanat» (Llabrés 1889: 94). Només arriba fins al llibre II, sentència 6, de l'original llatí, traduït amb més respecte i concisió que en els testimonis de 28.1.1 i 28.1.2. Es caracteritza per l'alteració de l'ordre de les *breves sententiae* (Minervini 1991).

MS. Barcelona, ACA, Sant Cugat 81, ff. 78-81v, després de 1462 (Manid 1155). | ED. MOD. P. de Bofarull (1857: XIII, 301-310), Llabrés (1889: 91-119, a les notes a peu de pàgina), Minervini (1991). | BIBL. Infantes (1997), Taylor (2004: xxiii).

29. CICERÓ

29.1. *De officiis* (44/43 aC)

- Llatí > català (versió 29.1.1)

Llatí > català > aragonès (versió 29.1.2)

29.1.1. *Llibre dels oficis* (Nicolau Quilis OFM, s. XV^{1/3})

▪ Adreçada al «molt honorable ciutadà en Francesch de Colomines», documentat com a conseller de Barcelona entre 1417 i 1425. Esmentada per Ferran Valentí al pròleg a la seva traducció de les *Paradoxa* (→ 29.2.1). No s'ha estudiat a fons la traducció de Quilis, molt glossada (Nicolau d'Olwer 1928b).

MSS. Barcelona, BC 228, ff. 1-178v, s. xv (Manid 1405); Barcelona, BC 285, ff. 1-181v, 1430 – ca.1450 (Manid 1406); Barcelona, *olim* Arxiu Palau Requesens VIII (ms. perdut), ff. 1-151, s. xv (Manid 1407); Madrid, *olim* BNE B-b-101 (ms. perdut). | ED. MOD. Ø | BIBL. Nicolau d'Olwer (1928b), Wittlin (1973-1974/1995a: 49-79).

29.1.2. *Dels deures* (anònima, s. XV^{2/3}, fragment) [LC]

▪ El fragment correspon al *De officiis* III.81-121. Era una versió íntegra. Destaca per l'absència de glosses. El manuscrit conservat copia el llatí i al marge la traducció. La versió aragonesa (BNE 10246, s. XV^{ex}-XVIⁱⁿ, Grespi 2004: 96) procedeix d'un estadi de la catalana anterior al conservat; a continuació el manuscrit de la BNE porta una versió aragonesa del *De amicitia*, segurament també traduït d'una versió catalana avui perduda (→ 29.3.1; Cabré & Torró 2007). Nicolás Antonio va atribuir aquestes versions aragoneses a Gonzalo de la Caballería, un convers saragossà (Alvar & Lucía 2009: 67).

MS. Sabadell, Arxiu Renom-Llonch, s. XV^{2/3}. | ED. MOD. Ø | BIBL. Cabré & Torró (2007).

29.2. *Paradoxa* (48 aC)

- Llatí > català (versió 29.2.1)

- Llatí > català > castellà (versió 29.2.2)

29.2.1. *Paradoxes* (Ferran Valentí, s. XV^{med})

▪ Valentí (mort el 1476) va estudiar i es va doctorar a Itàlia (1435), d'on va tornar el 1438 o abans (Barceló & Ensenyat 1996: 35) i on va conèixer Leonardo Bruni; és

difícil, però, que conegués llavors totes les obres de Bruni citades al pròleg de la traducció, perquè n'hi ha alguna de 1438 (Badia 1994: 165 i 167). Va residir a Mallorca, s'hi va casar el 1440, va passar dos anys a Càller (1445-1446) i llavors va tornar definitivament (Barceló & Ensenyat 1996: 48). Devia ser a partir d'aquesta data que va fer la traducció de les *Paradoxa* al «vulgar materno e malorquí», com afirmava Morató (1959: 20). L'obra s'adreça a Ramon Gual i altres deixebles de Mallorca. Badia (1994) comenta el notable pròleg de Valentí i el compara amb el de l'anònim traductor de 29.2.2.

MS. Barcelona, BC 1029, ff. 1-24v, s. XV (Manid 1408). | ED. MOD. Morató (1959). | BIBL. Hillgarth (1991: 120-122, 259-260), Badia (1994), Barceló & Ensenyat (1996: 35-62), Cappelli (1997).

29.2.2. *Paradoxes / Tulli De paradoxis* (anònim, s. XV)

- El pròleg es presenta en forma d'*accessus*; el text sembla força corromput (Badia 1994: 179). La traducció castellana conservada als manuscrits Egerton 1868 de la British Library i 1221 de la Biblioteca Nacional de Madrid procedeix de la versió catalana; el primer d'aquests manuscrits porta lliçons millors que les del text català de la Biblioteca de Catalunya (Badia 1994: 178-179, n. 31 i 32; Morràs 1996: 11; Grespi 2004: 95-96).

MS. Barcelona, BC 296, ff. 137-153v, s. XV^{3/3} (Duran 1998-2008: I, 173) (Manid 1359). | ED. MOD. Ø | BIBL. Badia (1994: 178-182).

29.3. *De amicitia* (44 aC)

29.3.1. *De l'amistat* (anònim, s. XV?) → TCMP 6.1.1.

Sant CIRIL → 40.1.

30. Orde del CÍSTER

30.1. *Ecclesiastica Officia Cisterciensis Ordinis* (s. XII)

- Llatí > català

30.1.1. *Usus cistercencs / Usus cistercienses / Capítols de l'Advent de Nostre Senyor* (anònim, abans de 1424)

- La identificació és una comunicació de fra Xavier Guanter. L'obra és traducció dels *Usus antiquiores* o *Ecclesiastica officia* de Stephen Harding, segon abat del Císter. El manuscrit està mutilat: la traducció arriba fins al capítol 42 del text llatí; l'índex arriba fins al capítol 115 (n'hi faltarien sis, segurament per pèrdua d'un full).

MS. Tarragona, Biblioteca Pública, Santes Creus 42, ff. 1-3v + i-92, abans de 1424 (Manid 1290). | ED. MOD. Ø.

30.2. *Libellus antiquarum definitionum Ordinis Cisterciensis* (1289)

• Llatí > català

30.2.1. *Llibre de les definicions de l'Orde del Cistell* [Estatuts antics] (anònim, s. XIV-XV)

▪ La identificació és una comunicació de fra Xavier Guanter.

MS. Poblet, Biblioteca del monestir, ms. 30, ff. 1-77, s. XV. | ED. MOD. Ø | BIBL. Torné Cubells (1995).

30.3. *Libellus novellarum definitionum Ordinis Cisterciensis* (1351)

• Llatí > català

30.3.1. *Libell de les definicions de l'Orde de Cistell, lo qual Novella és apellat* (anònim, s. XIV-XV)

▪ La identificació és una comunicació de fra Xavier Guanter.

MS. Poblet, Biblioteca del monestir, ms. 30, ff. 112v-141, s. XV. | ED. MOD. Ø | BIBL. Torné Cubells (1995).

31. Orde de les CLARISSES

31.1. *Regula sororum minorum beatae Clarae* (1263) [MF & JP]

• Llatí > català

• Regla aprovada pel papa Urbà IV amb butlla del 18-x-1263 i composta per Giovanni Gaetano Orsini, cardenal de Sant Nicolau, el futur papa Nicolau III.

31.1.1. *Regla segona de l'Orde de santa Clara, versió 1 / Regla de les sors de l'orde de santa Clara* (anònim, posterior a 1327)

▪ El manuscrit de Pedralbes va ser fet per a la comunitat d'aquest monestir, i comença amb un text que en commemora la fundació (1327).

MS. Barcelona, Arxiu Monestir de Pedralbes, núm. 24 Armari XVIII, posterior a 1327 (Manid 2608). | ED. MOD. González & Rubió i Rodón (1982).

31.1.2. *Regla segona de l'Orde de santa Clara, versió 2 / Regla de les sors de l'Orde de santa Clara* (s. XIV)

▪ El manuscrit porta una carta del cardenal de Sant Nicolau (f. 1r-v), i la butlla d'Urbà IV de 1263 instituint la regla (ff. 1v-4). Procedeix del convent de monges de Santa Maria de Jerusalem de Barcelona (nota del s. XVI-XVII al peu del f. 1), i abans potser del de Santa Clara de Vilafranca del Penedès: el convent de Barcelona no va adoptar

el segon orde de Santa Clara fins al 1494 (data posterior a la del manuscrit); el 1570 va absorbir el convent de Vilafranca.

MS. Barcelona, BC 3723, f. 4-30, s. XV^{1/2} (Manid 2336). | ED. MOD. Ø.

32. CLEMENTE SÁNCHEZ DE VERCIAL

32.1. *Sacramental* (1423-1425)

- Castellà > català
- És un llibre d'exposició catequètica de les oracions, els manaments i els sacraments. Per a la seva difusió, vegeu Reinhart & Santiago-Otero (1986: 129-131).

32.1.1. *Sagramental arromançat ab ses al·legacions en llatí* (anònim, 1495)

IMPR. Lleida, Enric Bodel, 05-XI-1495 (Manid 1831): Barcelona, BC 6-VII-20, ff. 1-170v. | ED. MOD. Ø | BIBL. Rubió i Balaguer (1984 [1951]: 381).

32bis. CONSTANÇA DE RABASTENS

32bis.1. *Llibre de les revelacions de Constança de Rabastens* (posterior a 1386) [LC & MF]

- Occità o llatí > català
- El *Llibre de les revelacions* es conserva només en la seva traducció catalana. L'original devia ser escrit en occità (Rabastens és una vila albigesa del comtat de Tolosa) o llatí. El *Llibre* té un títol inspirat en el *Llibre de les revelacions* de sant Joan (és a dir, l'*Apocalipsa*) i conté: (i) un pròleg sobre la validesa de les revelacions; (ii) un report cronològic de les visions de «madona» Constança; (iii) un afegit amb les revelacions posteriors que va comunicar quan estava a la presó; i (iv) una transcripció de sis cartes adreçades a l'inquisidor, al jutge de les apel·lacions i a «mon senyor Yncart». El *Llibre* com a tal és d'autor anònim i amb una clara intenció política: condemna l'antipapa d'Avinyó Climent VII, culpabilitza el comte Joan II d'Armanyac (perquè enganya Carles VI de França i pacta d'amagat amb els anglesos) i defensa el comte de Foix, Gastó Febus, partidari del papa romà; ataca en especial Pere de Barrera, cardenal d'Autun, i s'adreça sovint a l'arquebisbe de Tolosa, Joan de Cardailhac. Constança de Rabastens va ser, segons el report (ii), una escollida per Déu, les visions de la qual hauria transcrit el seu confessor, Raimon de Sabanac, ja que ella no sabia llegir ni escriure. S'ha suggerit que Sabanac podria ser l'autor del *Llibre* i s'ha proposat d'identificar-lo amb un professor de dret civil a la Universitat de Tolosa, cosa no pas segura (Pagès & Valois 1896: 243-244). El *Llibre*, sens dubte, és obra d'un autor culte; les visions i les cartes es presenten en forma de registre històric, però sovint s'hi

descobreixen traces d'un relat inspirat en la passió de Crist. La data més tardana esmentada al text és el 30 d'agost de 1386 (Pagès & Valois 1896: 272-273). Les revelacions s'han traduït i comentat recentment (Blumenfeld-Kosinski & Vernarde 2010, que no hem vist; cf. Blumenfeld-Kosinski 2010).

32bis.1.1. *Llibre de les revelacions de Constança de Rabastens* (anònim, s. XIV^{ex})

MS. París, BnF, Lat. 5055, ff. 35-58, s. XIV^{ex}. | ED. MOD. Pagès & Valois (1896). | BIBL. Blumenfeld-Kosinski & Vernarde (2010), Blumenfeld-Kosinski (2010: 324).

33. CRISTOFORO LANDINO

33.1. *Comento sopra la Comedia di Dante* (1481)

- Itàlia > català
- Imprès a Florència per Nicholo de Lorenzo della Magna, 30-VIII-1481.

33.1.1. *Comentari al Purgatori de Dante* (anònim, després de 1481)

▪ Falta el primer quadern, corresponent al comentari dels primers 36 versos (Proyecto Boscán, reg. 745). En citar el text italià de Dante, manté arcaïsmes gràfics propis de les edicions incunables (Navarro Lázaro 2003). S'ha suggerit que és un manuscrit autògraf o un manuscrit preparatori per a una edició completa (hi ha indicacions per incorporar-hi l'original de Dante), potser per a la impremta (Navarro Lázaro 2003: 476).

MS. Barcelona, BU 20, ff. 1-267v, s. XV^{ex}-XVIⁱⁿ, acèfal (Manid 1047). | ED. MOD. Ø | BIBL. Miquel i Planas (1921), Alòs-Moner (1921), Navarro Lázaro (2003).

+ Es conserva un manuscrit del *Purgatori* de Dante copiat a Catalunya el 1460 per Bernat Nicolau Blanquer (Nova York, Hispanic Society of America, ms. HC 397/688) amb glosses als marges i a la interlínia escrites en italià i en català. Part d'aquestes glosses deriven del comentari de Iacopo della Lana, alguna deriva de l'*Ottimo Comento*, i altres presenten similituds amb el comentari de Benvenuto da Imola. | BIBL. Bohigas (1961a).

DANCUS REX → 0.7.

34. DANTE ALIGHIERI

34.1. *Commedia* (1308-1321)

- Itàlia > català

34.1.1. *Comèdia* (Andreu Febrer, 1-VIII-1429)

MS. El Escorial L.II.18, ff. 1-269v, s. XV^{2/2} (Manid 1046). | ED. MOD. Vidal i Valenciano (1878), Gallina (1974-1978). | BIBL. Gallina (1957), Badia i Margarit (1973), Prats (1988), Piccat (1994), Riquer (1964: II, 92-111), Sansone (2001), Di Girolamo (2003: 46-48), Parera (2007), Piredda (2007), Parera (2010).

+ Vegeu també *Comento sopra la Comedia di Dante* → 33.1.

35. DIEGO DE SAN PEDRO

35.1. *Cárcel de amor* (1492)

- Castellà > català
- Imprès a Sevilla, per Pau de Colònia, Joan Pegnitzer, Magnus Herbst & Tomàs Glockner, el 1492.

35.1.1. *Càrcer d'amor* (Bernardí Vallmanya, 1493)

IMPR. Barcelona, Joan Rosenbach, 18-IX-1493 (Manid 1830): Londres, BL, IA.52542, ff. 1v-66. | ED. MOD. Mata (1906), Miquel i Planas (1912), Indini & Minervini (1986). | BIBL. Sanpere (1902), Indini & Panunzio (1980), Panunzio (1982), Fraxanet (1984), Wittlin (1989a/1995a), Pallarés (1994), Recio (1996).

36. DIÒGENES LAERCI → 124.1.1.

37. DOMENICO CAVALCA (OP)

37.1. *Libro dell'ira e della pazienza / Medicina del cuore / Trattato della pazienza* (abans de 1333)

- Italià > català

37.1.1. *Llibre de la medicina del cor, ço és de ira e paciència / Medicina del cor* (Pere Busquets (OSB), 1445-1458)

- Al ms. 1707, hi falten 17 folis, 14 al principi. Per l'estil es veu que és obra de Pere Busquets, el mateix traductor del *Mirall de la creu* (Gallina 1967: I, 16-17). La traducció del *De ira e paciència* és anterior a 37.2.1. La versió catalana tradueix, en vers, dos dels tres sirventesos de l'original; acarant aquests textos en vers, Cornagliotti (1987) considera que el manuscrit BC 475 és millor que BC 1707.

MSS. Barcelona, BC 475, ff. 1-158v, s. XV (Manid 1398); Barcelona, BC 1707, ff. 1-77v, s. XV^{med} (Manid 1399). | ED. MOD. (fragment): Cornagliotti (1987: 91-99, només dels sirventesos). | BIBL. Cornagliotti (1987).

37.2. *Specchio di croce* (abans de 1342)

- Italià > català

37.2.1. *Espill* o *Mirall de la creu* (Pere Busquets (OSB), 1445-1458)

- Segons la rúbrica inicial, la reina Maria de Castella, muller d'Alfons el Magnànim, féu portar de Nàpols l'original italià al monjo montserratí Bernat Vilalta; després el traduí Pere Busquets, monjo de Sant Feliu de Guíxols, que havia estat a Itàlia més de quinze anys i havia traduït ja el llibre *D'ira e paciència* (Gallina 1967: I, 23). Sembla un tret del traductor la introducció molt abundant de parelles de sinònims (vegeu-ne la llista a Gallina 1967: II, 203-240). La traducció ha de ser anterior a la mort de la reina (1458) i posterior a l'establiment del rei Alfons a Nàpols (1442) i al viatge de Vilalta a Itàlia, documentat el 1445 (Baraut 1954-1955: 341-342, apud Proyecto Boscán, reg. 678). Tant l'*Espill* com el *De ira e paciència* es troben a l'inventari de la reina (Toledo 1961).

MSS. Barcelona, AHCB, Ms. B-76, ff. 1-79v, s. XV^{med} (Manid 1949); Barcelona, BC 474, ff. 1-84v, s. XV^{med} (Manid 1401); Barcelona, BU 87, ff. 1-3 + I-CXVIIIr, s. XV^{3/3} (Gallina 1967: I, 17) (Manid 1400). | ED. MOD. Gallina (1967). | BIBL. Cornagliotti (1987).

38. Sant EFREM

38.1. *De compunctione cordis* / *Admonitio ad monachos* (s. IV, siríac; s. VI, llatí)

- Siríac > llatí > català
- Els escrits d'Efrem el siríac s'integren en col·leccions llatines monacals des del segle VI (BnF, Lat. 12634); des de llavors apareix el títol *Admonitio ad monachos* (Ganz 1999: [9]).

38.1.1. *Amonestament que sant Efrem diaca féu als monges de contrició de cor* (s. XIV^{2/2})

MS. El Escorial N.I.16, ff. 81v-101v, s. XV^{1/2} (Manid 1415). | ED. MOD. Ø | BIBL. Albareda (1956: 308).

39. EGIDI ROMÀ (OSA)

39.1. *De regimine principum* (1277-1280)

- Llatí > català
- Obra encarregada per Felip III l'Ardit i adreçada al delfí.

39.1.1. *Llibre del regiment dels prínceps* (Arnau Estanyol OCarm, abans de 1347?)

- El 21 de gener de 1381, l'infant Joan demana al comte d'Urgell el *Regiment* de Gil de Roma «do qual havets en romanç, jatsia que nós lo hajam en latí». El manuscrit del

Escorial esmenta el traductor i afirma que l'obra s'ha fet a instàncies de Jaume comte d'Urgell. Jaume I d'Urgell fou comte entre 1328 i 1347; el succeí Pere I, comte entre 1347 i 1408. Per tant, o la versió d'Estanyol és anterior a 1347 o el manuscrit del Escorial conté un error. En els manuscrits, la traducció porta al final «la declaració e la explanació d'alguns vocables escurs», obra del traductor (ed. Prats 1983: 58-87). El text imprès a Barcelona es presenta, segons el colofó, «emendat e corregit per lo reverend mestre Aleix, regint les escoles en dita ciutat». Als incunables, la traducció d'Estanyol ha estat modificada en molts llocs, probablement pel mestre Aleix (Wittlin 1988b), i, en lloc del vocabulari de «vocables escurs», hi ha unes glosses escolàstiques al final de cada capítol, obra del mestre Aleix, que foren traduïdes en part a l'aragonès (ed. Kiviharju 1995). Aquesta traducció aragonesa es conserva copiada amb cura als marges d'un bell exemplar de la *Visión deleitable* (→ 7.1), BNE 3367, i ha de dependre d'un manuscrit català anterior a 1480; la revisió del mestre Aleix podria ser força anterior a la impressió, si es confirmés que el manuscrit 3367 era un exemplar per al príncep de Viana (Kiviharju 1995: 16-17). La revisió lingüística present a l'incunable demana la consulta d'un original llatí (Wittlin 1988b: 115).

MSS. Barcelona, BC 739, ff. 1-132v, 07-II-1411 (Manid 1428); El Escorial R.I.8, ff. 1-224, s. XIV^{ex} (BITECA) / ca. 1430 (Prats 1983: 31) (Manid 1427); Girona, Seminari ms. 10, ff. 3-492, 16-XII-1407 (Manid 2037). | IMPR. Barcelona, Nicolau Spindeler, 8-XI-1480 (Manid 1429); Barcelona, BU, Inc. 489, ff. 1-318; Barcelona, Joan Luschnier, 22-X-1498 (Manid 1430); Barcelona, BC 10-VI-20, ff. 1-186. | ED. MOD. Ø | BIBL. Torres Amat (1836: 222 i 711), Nicolau d'Olwer (1908: 170), Prats (1983), Wittlin (1988b), Wittlin (1989b), Kiviharju (1995), Bescós (2007: 40-44).

Santa ELISABET → 0.42.

ENRIC DE SEUSE o SUSO (OP) → 0.36

39bis. ENRICO DA SETTIMELLO

39bis.1. *Elegia de diversitate fortunae / Contra fortunam* (1193)

39bis.1.1. *Enric contra Fortuna* (anònim, abans de 1424) → TCMP 7.1.1.

40. Sant EUSEBI DE CREMONA

40.1. *Epistola de morte Hieronymi, Epistola ad Cyrilum de visione transitus Hieronymi (o de magnificentiis Hieronymi), Epistola ad Augustinum de miraculis Hieronymi / Vita et transitus sancti Hieronymi* (s. XIII^{ex}-XIVⁱⁿ)

• Llatí > català

• Correspondència apòcrifa: inclou una carta d'Eusebi a Damas sobre la mort de sant Jeroni, una de sant Agustí a Ciril i la resposta de Ciril a Agustí. S'ha suggerit que l'obra fomentava «la creença que els ossos de Jeroni havien estat traslladats a Roma el 1291» (Wittlin 1995b: 12). Almenys l'*Epistola* del pseudo Eusebi ha de ser anterior: els capítols 57-59 (PL, 22: 239-326) van ser aprofitats a l'*Epitaphium serenissimi ac victoriosissimi domini Raymundi Berengarii comitis Barcinone, regis Aragonum et ducis Provincie* escrit el 1194 (comunicació de SMC, que remet a Cingolani 2009a). Es conserven més de quatre-cents manuscrits llatins de l'obra, almenys cinc dels quals a Catalunya: Barcelona, ACA, Sant Cugat 18, s. XV^{3/3}; Barcelona, ACA, Sant Cugat 53, s. XIV^{ex}/XVⁱⁿ; Barcelona, ACA, Sant Cugat 80, s. XV^{3/3}; Barcelona, BC 274, s. XV i Tarragona, Biblioteca Pública 110, s. XV. El primer incunable llatí s'imprimí a Colònia ca. 1470. Alguns manuscrits llatins porten vides de sant Jeroni encapçalant el recull. La traducció italiana ja fou impresa el 1471. Una traducció castellana es conserva manuscrita (entre altres, a BNE 9235, s. XV^{1/2}, BETA Manid 3729) i impresa (l'incunable més antic és Burgos, Frederic de Basilea, 1490). No s'ha estudiat la seva possible relació amb la catalana.

40.1.1. *Epistola sobre la mort de sant Jeroni, Epistola a Ciril sobre sant Jeroni, Epistola a Agustí sobre els miracles de sant Jeroni* (anònim, s. XIV^{ex}-XV)

• El manuscrit BNE 8267 (ff. 4v-10) i els incunables de 1492 i 1493, tots amb el títol *Vida i trànsit del gloriós sant Jeroni*, encapçalen les tres epístoles amb la vida de sant Jeroni tretada de la *Legenda aurea*. En la traducció s'hi observen termes valencians (Wittlin 1995b: 6).

MSS. Barcelona, BU 76, ff. 1-97v, s. XIV^{ex} (Miquel Rosell 1958: I, 87) / s. XV^{2/3} (Wittlin 1995b: 26) (Manid 1857); Madrid, BNE 8267, ff. 100v-178, s. XV^{1/2} (BITECA) / s. XV^{2/3} (Wittlin 1995b: 27) (Manid 1307). | IMPR. Barcelona, Pere Posa, 1492 (Manid 1305); Madrid, BNE I-2468, ff. 79v-152; Barcelona, Pere Miquel, 1493 (Manid 1306): Barcelona, BC 1-III-24, ff. 1-132v. | ED. MOD. Wittlin (1995b: edita l'incunable de 1492).

FILOMENA → 0.22.

41. FLAVI JOSEP

41.1. *Antiquitates Judaicae* (93-94 dC)

- Grec > llatí > català

41.1.1. *Llibre de les antiguitats judaiques* (anònim, abans de 1408)

- La traducció figura en un inventari del rei Martí (1410) i l'incipit d'aquest manuscrit perdut coincideix amb l'inici del text de Flavi Josep en la impressió de 1482 (si bé en aquesta abans hi ha un «pròlech de sant Hierònim»). El 1408 Martí l'havia destinat amb altres béns als celestins (Riera 1987: 182-184); és possible que fos una traducció encarregada per Joan I, com la del *De bello Judaico* (→ TCMP 8.1.1). El pròleg de l'incunable es troba publicat a M. Aguiló (1923: núm. 2803). Segons el colofó, aquest volum de 1482 fou promogut pel notari Andreu Mir i el llibreter Joan ça-Coma; el corrector, val a dir censor, fou el franciscà Pere Llopis.

IMPR. Barcelona, Nicolau Spindeler, 01-IV-1482 (Manid 1615): BC 1-V-1, ff. 1v-425. | ED. MOD. Ø | BIBL. Riera (1987a).

41.2. *De bello Judaico* (original en grec, ca. 100)

41.2.1. *Història de la guerra jueva* (anònim, 1388) → TCMP 8.1.1.

42. FOLQUET DE MARSELLA

42.1. «*Senber Dieus que feçits Adam*» (abans de 1231)

- Occità > català
- Vegeu l'edició de Squillacioti del text de Folquet, i comentaris a les versions catalanes posteriors a Squillacioti (1995), a l'entrada 0.129 del RIALC.

42.1.1. «*Seyer ver Deus qui formest Adam*» (anònim, abans de 1276)

- Llengua híbrida.

MS. Olot, Arxiu Notarial, Fons notariais Santa Pau 2, 1276 (Manid 2769). | ED. MOD. Nolasc del Molar (1950), Squillacioti (1995: 161-163). | BIBL. Asperti (1985: 90-91), Squillacioti (1995).

42.1.2. «*Senyor Deus qui formàs Adam*» (anònim, abans de 1378)

- Versió clarament catalana.

MS. Sant Pere de les Puelles (ms. perdut), s. XIV (un colofó indicava 1378). | ED. MOD. Valls i Taberner (1912), Squillaciotti (1995: 161-163). | BIBL. Asperti (1985: 90-91), Squillaciotti (1995).

43. FRANCESC EIXIMENIS (OFM)

43.1. *Psalterium alias laudatorium* (1406)

- Llatí > català
- Es tracta d'un recull (ed. Wittlin 1988c) de gairebé 350 pregàries i peces per a la meditació i la lloança, no sempre originals i molt sovint basades en els materials llatins que Eiximenis havia recollit i que informen també la seva *Vita Christi* (Hauf 1989c, i cf. Hauf 1981: 197-198); la pregària inicial es troba en el *Soliloquium* atribuït a sant Bonaventura entre altres llocs (1989c: 211, n. 8). Per als manuscrits llatins del *Psalterium*, vegeu Puig i Oliver (2010: 409-422).

43.1.1. *Psaltiri* (Guillem Fontana, 1416)

- Conté un centenar de peces. El traductor, escrivà reial «de lletra formada», havia copiat les *Meditacions* de sant Bernat el 1404 (→ 22.4.1), el març de 1406 estava copiant la *Vita Christi* d'Eiximenis i tenia previst anar a Mallorca per Pasqua (Rubió i Lluch 1908-1921: II, 405-406, apèndix doc. 9). Segons afirma Fontana a la dedicatòria a Agnès, vídua de Ramon Savall, la traducció es va fer a Mallorca, al monestir cartoixà de Jesús de Natzaret, del 29 de març de 1416 i «per tot lo mes de abril après següent» (Wittlin 1987-1988: 181). Al final del recull s'afegeixen uns salms reproduïts i exposats, «trets de un petit libre que féu aquel mateix mestre qui féu lo precedent», i al final de tot una oració conclusiva. No sabem si el «petit libre» era en català o en llatí, i no és del tot segura l'autoria de l'oració final, ja que res d'això es troba en els testimonis llatins. Hi ha una altra versió de l'oració final al manuscrit 22 (Santes Creus) de la Biblioteca Pública de Tarragona (Wittlin 1990: 322-323, ed. p. 327).

MSS. Barcelona, BC 300, ff. 1-132v, s. XV^{2/2} (Puig i Oliver 2010: 485) (Manid 1497); Barcelona, RABLB, 3-II-20, ff. 1-281, s. XV^{3/3} (Puig i Oliver 2010: 482) (Manid 2019); Madrid, BNE 4286, ff. 1-141v, després de 1416 (Manid 1496); París, BnF, Esp. 45, ff. 1-67v (*Psalteri* seguit del salms), 27-III-1456 (Manid 1498). | IMPR. Girona, Diego de Gumiel, 20-III-1495 (Manid 1499): Barcelona, BC Esp 9 8^{au}, ff. 1-79v. | ED. MOD. (fragment): Massó Torrents (1909-1910: 672-674, edita la dedicatòria), Calveras (1933: edita un exemplar incomplet de l'incunable conservat a la Biblioteca Balmales),

Wittlin (1987-1988: edita la dedicatòria i l'oració final). | BIBL. Wittlin (1987-1988), Hauf (1989c), Puig i Oliver (2010: 468-485).

44. FRONTÍ

44.1. *Strategemata* (84-96 dC)

- Llatí > català > aragonès

44.1.1. *Llibre de Julio Frontí de l'art de cavalleria* (anònim, abans de 1385)

▪ El 1369 Pere III demana a fra Jaume Domènech que li faci copiar, o traduir en el cas que estigui en llatí, «un libre qui tracte del fet de cavalleria appellat Julio Frontí» (Rubió i Lluch 1908-1921: I, 219). Fragments del text de la versió catalana van ser integrats a la segona part del *Compendi historial* (→ 123.1.1) de Jaume Domènec (Toldrà 1993: 41-46). La versió catalana també es va traduir a l'aragonès: ms. BNE 10198, datat al s. XV, BETA Manid 2806 (Badia 1983-1984: 202, i Gómez Moreno 2005: 33).

MS. Madrid, BNE 6293, ff. 1-68, s. XIV^{2/2} – 1423 (Manid 1573). | ED. MOD. (fragments): Pérez Fuster (1988: annex). | BIBL. Badia (1983-1984), Pérez Fuster (1988), Toldrà (1993).

45. GAUCHIER DE DENAIN

45.1. *Histoire ancienne jusqu'à César* (s. XIII^{1/3})

- Francès > català > aragonès?
- L'obra, atribuïda a Gauchier (o Wauchier) de Denain, va ser escrita a principis del segle XIII: 1206-1230 (Lot), 1223-1230 (Meyer), 1213-1214 (DLF); una segona redacció va ser composta cap a 1360-1380 (Woledge 1975: 56-58).
- Una versió catalana de la *Histoire ancienne* podria haver servit a Fernández de Heredia per a la *Grant Crònica de Espanya*, però no és possible confirmar que aquest text aragonès es correspongui a una de les dues traduccions catalanes conservades (Geijerstam 1964: 13-50, 66-67).

45.1.1. *Histoire ancienne*, versió 1 (anònim, 1410-1419: Coll i Alentorn 1971-1972: 47 / abans de 1410 – 1419: Navarro 1999: 85)

▪ Segons Coll i Alentorn (1971-1972), tradueix la segona redacció de l'obra; segons Navarro (1999: 81), tradueix el text més extens de la primera redacció. La traducció interpola el text de la versió catalana de la *Medea* de Sèneca (→ 113.5.1) i l'*Escipió e Aníbal* d'Antoni Canals (→ 100.1.1).

MS. Barcelona, BC 352, ff. 2-454, s. XV^{2/2} (Manid 1432). | ED MOD. (fragments): Navarro (1993: edita el fragment corresponent a la història de Tebes, ff. 107-138v). | BIBL. M. Olivar (1920-1922), Coll i Alentorn (1971-1972: 47), Bohigas (1985: 163-178), Navarro (1993), Navarro (1999), Navarro (2002).

45.1.2. *Histoire ancienne*, versió 2 (anònim, abans de 1431)

▪ Segons Bohigas (1985: 124-127), fins al f. 63v la traducció es correspon força a la primera redacció de l'original (París, BnF, Fr. 246, de 1364; Fr. 17177 del segle XIV); a partir d'aquest foli resumeix molt. El manuscrit Fr. 17177 no és la font directa, però copia una versió francesa de la *Historia regum Britanniae* igual que ho fa el manuscrit Esp. 13 (que compila en català: la *Histoire ancienne*, un epítom de la *Historia de rebus Hispanie* → 0.44.1, uns extrets del *Dotzè* d'Eiximenis, la *Historia regum Britanniae* → 46.1.1 i els *Annals de la Gran Bretanya des de Juli Cèsar fins l'any 731* → 19.1.1); per aquesta raó i perquè hi ha errors comuns a tots dos manuscrits, s'ha suposat un antecedent francès que seria el model de la compilació catalana (Navarro 1999: 83-84, n. 7).

MS. París, BnF, Esp. 13, ff. 1-68v + 80v-82v, s. XV (anterior a 1431 fins al f. 99) (Manid 1431). | ED MOD. (fragments): Navarro (1993: edita el fragment corresponent a la història de Tebes, ff. 27v-55v). | BIBL. Coll i Alentorn (1971-1972: 47), Bohigas (1985: 123-132 i 163-178), Navarro (1993), Navarro (1999), Simó (2008: 49-51).

46. GEOFFREY DE MONMOUTH

46.1. *Historia regum Britanniae* (ca. 1135/1136)

• Llatí > francès? > català > aragonès

46.1.1. *Història dels reis de Bretanya des de Brut fins a Dunvalo* (anònim, abans de 1393, fragment)

▪ La traducció només comprèn els caps. 5-35, l. 1 de la *Historia regum Britanniae*. Forma part d'una compilació (→ 45.1.2) i no se sap si va existir una traducció completa o no. Segons Bohigas (1985: 179), la traducció catalana és font de la *Grant Crònica d'Espanya* de Fernández de Heredia (1385-1393); ho confirma Geijerstam (1964: 19), que observa la presència de gal·licismes i catalanismes a la secció corresponent (capítols 6-23). L'obra de Monmouth i la *Histoire ancienne* es troben juntes a la *General Estoria*, a la *Crònica* d'Heredia i en la compilació catalana, i en el manuscrit BnF Fr. 17177, i això ha fet pensar que la vinculació procedeix de França i

que la traducció podria haver-se produït a través del francès (Navarro 1999: 83-84, n. 7; Simó 2008: 46-51, n. 11). Vegeu també, però, 19.1.1.

MS. París, BnF, Esp. 13, ff. 83v-97v, s. XV (anterior a 1431 fins al f. 99) (Manid 1431). | ED. MOD. Bohigas (1985: 178-203). | BIBL. Simó (2008).

47. GERARD DE VLIEDERHOVEN (orde teutònic)

47.1. *Cordiale de quatuor novissimis* (ca. 1390 – abans de 1402)

- Llatí > castellà > català
- Antigament atribuït a Gerard Groote, a Dionís el Cartoixà i a sant Bonaventura, entre d'altres (DS: VI, 283).

47.1.1. *Cordial de l'ànima* (Bernardí Vallmanya, 1495)

▪ Antigament atribuït a Gerard Groote, a Dionís el Cartoixà i a sant Bonaventura, entre d'altres (DS: VI, 283). Tradueix l'edició de la traducció castellana de Gonzalo García de Santa María (*Cordial de las quatro cosas postrimeras*, Saragossa, Pablo Hurus, 1491). Va fer servir l'edició castellana de Saragossa, Pablo Hurus, 1494 (Wittlin 1989a/1995a: 164). García de Santa María era un convers de Saragossa, corrector a la impremta de Pau Hurus (Alvar & Lucía 2009: 100-104).

IMPR. València, Pere Hagembach & Lleonard Hutz, 08-VI-1495 (Manid 1570): Palma de Mallorca, Biblioteca Pública, Sig. Bib. Inc. 563; Barcelona, 1516. | ED. FACSIMIL. Vliederooven (1980). | ED. MOD. Ø | BIBL. Wittlin (1889a/1995a: 164).

48. Sant GREGORI

48.1. *Dialogorum libri IV* (593 dC)

- Llatí > català

48.1.1. *Diàlegs* (anònim, s. XIII^{2/2})

▪ Segons Soberanas (1968: II, 11), el manuscrit 49 de Santa Creus podria ser còpia del manuscrit de 1340, però amb els errors corregits amb un exemplar llatí. La datació de la traducció s'ha fet a partir de la llengua (Soberanas 1968: II, 10). Per a les hipòtesis, incertes, sobre l'autoria, vegeu Alegre (2006: 23-24).

MSS. Tarragona, Biblioteca Pública, Santes Creus 49, ff. i-iv + 1-124v, s. XIV^{ex}-XVⁱⁿ (J. de Bofarull & Soberanas 1931-1968) / s. XV^{1/2} (BITECA) (Manid 1150); Tarragona, Biblioteca Pública, Santes Creus 101, ff. 1-4 + 1-92, 15-VI-1340 (Manid 1859); Ripoll, ms. 11, perdut, segons Valls i Taberner (1931: 8). | ED. MOD. J. de Bofarull & Soberanas (1931-1968), Alegre (2006). | BIBL. Alegre (2003), Alegre (2007).

48.2. *Moralia in Iob* (595 dC)

- Llatí > català

48.2.1. *Moral de Job* (anònim, abans de 1382, fragment)

- Traducció testimoniada en una carta de la reina Violant del 6 de març de 1382 (Vielliard 1930: 27). Hi ha la hipòtesi que el traductor seria el mateix que el dels *Diàlegs* (Alturo 1985: 40-41 n. 17, i cf. Torres Amat 1836: 698).

MS. Barcelona, Arxiu Diocesà Fragment 24, f. 1r-v, s. XIV^{2/2} (Manid 1184). | ED. MOD. Alturo (1985).

48.3. Homilies (s. VI)

48.3.1. *Homilies de Sant Gregori papa trameses al bisbe Secundi* (anònim, abans de 1458)

→ TCMP 11.1.1.

GUGLIELMO DI SANTO STEFANO → 57.

49. GUIDO DELLE COLONNE

49.1. *Historia destructionis Troiae* (1287)

- Llatí > català
- L'obra és basa en el *Roman de Troie* de Benoît de Saint-Maure, que al seu torn remunta als textos atribuïts a l'edat mitjana a Dictis i Dares, suposats testimonis de la guerra de Troia.

49.1.1. *Històries troianes* (Jaume Conesa, 1367 – abans de 1374)

- Jaume Conesa, protonotari del rei Pere III, va començar a traduir el text el 18 de juny de 1367, segons diu ell mateix al pròleg. L'infant Joan va demanar l'obra al traductor el 12 de juliol de 1374 (Rubió i Lluch 1908-1921: I, 256). Els fragments de l'ACA porten passatges dels llibres IV i V. Conesa segueix un text pròxim al manuscrit llatí P² de l'obra original (Perujo 1999: 172). Hi ha un resum de la campanya del velló d'or de la *Historia* (llibre III) incorporat a la versió catalana de la *Histoire ancienne* continguda al ms. 352 de la BC (→ 45.1.1) (Navarro 2002).

MSS. Barcelona, ACA, fragments còdexs núm. 431, ff. 20-21v i 28-29v, s. XV (Manid 2084); Barcelona, ACB, Cod 12 (1), ff. 1-2v + 1-177, 01-09-1433 (Manid 1426); Barcelona, BC 227, ff. 1-119v, s. XV (Manid 1424); Barcelona, BC 275, ff. 2-114v, s. XV, acèfal (Manid 1423); Madrid, BNE 1523, ff. 4-140, s. XIV^{3/3} (Cinotti & Codonyer 2003: 152), acèfal (Manid 1420); Madrid, BNE 10215, ff. 1v-168, abans de 1458 (Manid 1425); Monestir de Santa Maria de La Vid (Burgos), 135/ms/2, ff. 1-205v, s.

XIV^{2/2}, amb folis afegits al s. XV (Cinotti & Codonyer 2003: 165-166) (Manid 1421); Palma de Mallorca, Biblioteca March, 102-V2-6, ff. 2-320v, s. XIV^{ex} (Cinotti & Codonyer 2003: 164), acèfal (Manid 1422); València, BU 869, ff. 1-189v, s. XV^{ex} (Cinotti & Codonyer 2003: 162) / s. XV^{1/2} (BITECA) (Manid 1044). | ED. MOD. Miquel i Planas (1916). | BIBL. Ametller (1886), Nicolau d'Olwer (1908: 173), Wittlin (1989c/1995a), Perujo (1999), Perujo (2000), Crosas (2001), Crosas & Perujo (2005).

49.1.2. *Històries troianes* (anònim, s. XIV, fragment)

▪ Conté passatges dels llibres XXX, XXXI i XXXII. No és segur que es tracti d'una altra versió (com afirma el catàleg de l'ACA), segons Perujo (2000: 1475-1476); tendeixen a resumir el text i «ofereixen lliçons bastant allunyades de les que trobem en la resta» de manuscrits (Crosas & Perujo 2005: 172).

MS. Barcelona, ACA, núm 236 carpeta 13, ff. 1-2v, s. XIV^{ex} (Manid 2325). | ED. MOD. Ø | BIBL. Perujo (2000).

50. GUILLAUME CAOURSIN

50.1. *Liber obsidionis Rhodie* (1480)

• Llatí > català

50.1.1. Fragments (Joan Esteve, 1489)

▪ Fragments integrats dins el *Liber Elegantiarum* (1489).

IMPR. Venècia, Paganinus de Paganinis, 09-X-1489 (Manid 1545): Barcelona, BC 11-VII-4, ff. 1v-166. | ED. MOD. Hauf (1993b). | BIBL. Moll (1977).

51. Entrada eliminada

GUILLELMUS FALCONARIUS → 0.23.

52. GUILLEM DE CONCHES

52.1. *Dragmaticon philosophiae* (1144-1149) [P]

• Llatí > català

52.1.1. *Summa de filosofia* (anònim, abans de 1338)

▪ L'atestació segura més antiga de la traducció és de 1338 (Carreras Valls 1936: 34; Hernando 1995: 135, doc. 76.2; cf. Martí de Barcelona 1990: doc. 350). Martí de Barcelona (1990: 231, n. 156) suggereix la identificació amb el *Dragmaticon* català d'un *Libre de philosophia* copiat en 1302 per a Jaume II (Rubió i Lluç 1908-1921: II, 393-

394, doc. 2 de l'apèndix). Els dos fragments de l'Arxiu Diocesà de Girona formaven part del mateix quadern d'un còdex perdut (Badia & Pujol 1997: 278).

MSS. Girona, Arxiu Diocesà 4528, fragments de pergamins sense catalogar, ff. 1-2v, abans de 1350 (Marquès 1986: 281-283) (Manid 2141); Girona, Arxiu Diocesà Sec. II, armari 32, lligall 12, sign. 692, fragments de pergamins sense catalogar, ff. 1-2v, abans de 1350 (Marquès 1988-1989: 288-289) (Manid 2146); París, BnF, Esp. 255, ff. 1-148v, s. XIV^{ex}-XV^{1/4} (Bohigas 1985: 99, Badia & Pujol 1997: 277) (Manid 1435); París, BnF, Esp. 473, ff. 1-89v, s. XV (Bohigas 1985: 99; Badia & Pujol 1997: 277-278) (Manid 1434). | ED. MOD. Badia & Pujol (1997). | BIBL. Badia (1985-1986), Marquès (1986), Marquès (1988-1989).

GUILLEM DE LANÍCIA (OFM) = 26.1.

53. GUILLEM DE MASDOVELLES [MM]

53.1. «*Le temps presens de guaya primavera*» (s. XIV^{ex}-XVⁱⁿ)

- Occità > català

53.1.1. «*Lo temps present de bella primavera*» (Joan Berenguer de Masdovelles, ca. 1438 – ca. 1467, anys de les poesies datables)

- Joan Berenguer va traduir una poesia del seu oncle composta en «llemosí», la llengua híbrida occitanocatalana de la poesia trobadoresca.

MS. Barcelona, BC 11, ff. 137r-v, ca. 1438 – ca. 1467 (Manid 1758). | ED. MOD. Aramon (1938), Torruella (1997). | BIBL. Riquer (1951: 145-148), Riquer (1964: III, 118), Colón (1978), Nadal & Prats (1996: 277-280), Gimeno (2000), Beltran (2006).

54. GUILLEM DE NANGIS (OSB)

54.1. *Chronicon mundi* (abans de 1297)

- Llatí > català

- La primera redacció és anterior a 1297. La segona és anterior al 22-VII-1300, data de mort de l'autor, i va tenir diverses continuacions: alguns manuscrits arriben al 1303, altres al 1307-1308 i 1340, i encara altres cobreixen de 1340 a 1368.

54.1.1. *Crònica universal* (anònim, abans de 1362?)

- Tradueix la segona redacció del *Chronicon* però arriba fins a 1308, de manera que el seu model havia de ser un manuscrit amb aquesta continuació, de la família del manuscrit BnF, Lat. 17754 (s. XV), que prové del fons de Navarra (Delisle 1873: 317-

318). Bohigas (1941a) identifica la versió catalana com una de les fonts del *Flos Mundi* (ca. 1408), i això dona un *terminus ante quem* segur; també proposa, amb cautela, identificar-la amb la versió catalana que Pere III tenia entès que havia fet fer Fernández de Heredia, segons la carta de 21-V-1362 on la hi demana (Rubió i Lluh 1908-1921: I, 202).

MS. Madrid, BNE 10235, ff. 1-332v, s. XIV^{4/4}-XVⁱⁿ (Manid 1926). | ED. MOD. Ø | BIBL. Bohigas (1941a: 72-77).

+ *Compendi historial* → 123.1.1.

54bis. GUILLEM D'ORLEANS

54bis.1. *Bursarii Ovidianorum* → 92.2.1

55. H. DE SALTREY [LC]

55.1. *Tractatus de purgatorio sancti Patricii* (ca. 1189-1190)

- Llatí > català (versió 55.1.1)

 - Llatí > francès > català > occità (versió 55.1.2)

 - Llatí > francès > català > castellà > llatí > castellà (versió 55.1.2)

- Relat del suposat viatge del cavaller Owein a l'anomenat Purgatori de sant Patrici: una cova a tocar d'un monestir agustí a Saint's Island al Lough Derg o Llac Roig (comtat de Donegal, Irlanda), a través de la qual es creia que s'accedia al purgatori. Peregrinar-hi i entrar-hi era una ordàlia, i s'han documentat històricament els viatges de diversos cavallers d'arreu d'Europa (Haren & De Pontfarcy 1988, Paravicini 2004). Avui dia els peregrins són acollits pels franciscans a Station Island.

55.1.1. *Purgatori de sant Patrici* (Ramon Ros, 1320)

- Traducció adreçada a Beatriu, esposa de Guillem Anglesola, senyor de Bellpuig. Datació al final de la dedicatòria. Sobre el traductor, jurisconsult de Tàrrrega, vegeu Martí de Barcelona (1990-1991: 440).

MS. El Escorial M.II.3, ff. 12-28, s. XV^{1/3} (Manid 1131). | ED. MOD. Miquel i Planas (1914a: 3-32). | BIBL. Miquel i Planas (1914a: 255-267), Owen (1970), Pacheco (1973: 13-16).

55.1.2. *Viatge al Purgatori de sant Patrici* (Ramon de Perellós, 1398)

- Perellós es va criar a la cort de Carles V de França, de qui el seu pare era camarlenc. Quan es trobava a París el 1386, l'infant Joan va demanar que li enviés «en escrits per persona certa, tota la relació per aquell cavaller qui deïts que és estrant [sic] en lo

Purgatori de sant Patrici, feta de ço que ha vist e li és esdevengut en lo dit Purgatori, car fort ho desijam saber» (Rubió i Lluç 1908-1921: I, 342-343). A resultes del procés subsegüent a la mort del rei Joan I (1396), Perellós, encausat, va sortir d'Avinyó el 8 de setembre de 1397 –MCCCXCVIII a l'incunable per error– per anar al Purgatori de sant Patrici, passant per França i Anglaterra, i en va tornar després del març de 1398 (Riquer 1964: II, 327). Al seu *Viatge* combina el relat del trajecte i la descripció d'Irlanda amb una versió del *Tractatus* de Saltrey, afegint-hi detalls propis, com ara la trobada amb el rei difunt al Purgatori. És molt dubtós que la descripció d'Irlanda i els irlandesos depengui de la *Topographia Hibernica* de Giraldus Cambrensis. La traducció de Perellós segueix fidelment una versió francesa del *Tractatus* (Owen 1970: 221-223; Ainaud 1997: 134-137). L'únic testimoni català conservat, l'incunable de 1486, porta un text amb formes occitanes i més corromput que els dos manuscrits occitans: Tolosa de Llenguadoc, Bibliothèque municipale, ms. 894, ff. 1-40, 1466 (ed. Jeanroy & Vignaux 1903), i Auch, Archives du Département du Gers, ms. I-46066, ff. XXVII/22-XLIII/37, abans de 1441 (ed. Carpenter 1984, trad. angl. Carpenter 1988, ed. Boretti 2009, amb variants del manuscrit de Tolosa). S'ha formulat la hipòtesi que l'original del qual procedeixen els manuscrits occitans era català i que l'incunable seria una retraducció (Colón 1974); altres crítics creuen que l'incunable procedeix de l'original català (Riquer 1964 II: 333, n. 41) i ha estat contaminat (Ainaud 1997); en canvi, seguint la línia de Jordi Rubió, Finazzi-Agrò (1974) considera que l'original ja estava escrit en occità. El *Viatge* es va traduir fidelment al castellà el 1544, datant incorrectament el viatge de Perellós el 1328 (ms. BNE 10825, Ribera 2005: 446); sembla que aquesta és la base de la versió castellana del ms. 11087 de la BNE, ja del segle XVII, que també data el viatge original el 1328 al principi del text, però omet part de l'obra. Al seu torn, aquesta versió castellana seria la font de la versió llatina de Philip O'Sullivan (Lisboa, 1621), d'on deriva la traducció inclosa a la *Vida y purgatorio de San Patricio* de Juan Pérez de Montalbán (Barcelona, 1627). Els passos d'aquesta cadena es dedueixen de Ribera (2005), però no hem pogut veure la seva font (Macbride 1936), i no és gens clar que el manuscrit 10825 i el 11087 siguin la mateixa traducció: aquest, segons Miquel i Planas (1914a: 314-315), procedeix de l'incunable català; la rúbrica inicial diu que al convent de Perpinyà hi ha un llibre «de emprenta en lengua lemosina, traduzido en nuestra lengua vulgar por don Francisco Ximenez, obispo que fue de Helna», és a dir, Francesc Eiximenis, a qui s'atribueixen altres

obres de l'incunable. Per a la traducció de O'Sullivan i l'obra de Montalbán, que inspirà Lope de Vega i Calderón de la Barca, vegeu Miquel i Planas (1914a: 314-334). IMPR. Tolosa, [Enric Mayer], 1486 (Manid 2017): Barcelona, BC Bon 10-V-11, ff. 37-47v (per a l'incunable, Bohigas 1961c). | ED. MOD. Miquel i Planas (1914a), Pacheco (1973: 25-57). | BIBL. Miquel i Planas (1914a: 292-337), Brunel (1956), Riquer (1964: II, 309-334), Colón (1974), Owen (1970), Pacheco (1973: 13-21), Finazzi-Agrò (1974), Carpenter (1988), Ainaud (1997), Ribera (2005).

56. HONORAT BOVET

56.1. *Arbre des batailles* (1386-1389)

- Francès > català
- Es conserva en dues versions, una de breu (o comuna) i una de llarga (o interpolada), que ara es considera anterior; la interpolació, que ara no es considera tal sinó original de Bovet, es podria datar entre 1371 i 1383 (Biu 2007: 218-220). La datació tradicional de l'obra és 1386-1389.

56.1.1. *L'arbre de batalles* (anònim, abans de 1429)

- Traducció de la versió breu. Morel-Fatio (1892: 35) creia que derivava de la versió occitana (BnF, Fr. 1277), però sembla que depèn d'un text francès pròxim al model de la versió occitana (Biu 2007).

MS. París, BnF, Esp. 206, ff. 1-103v, 21-III-1429 (Manid 1380). | ED. MOD. Ø | BIBL. C. Bastardas (1980), Biu (2000), Biu (2003), Biu (2007).

56.1.2. *Llibre de les batalles* (anònim, s. XIV^{ex}-XVⁱⁿ)

- Traducció de la versió breu, però amb un passatge propi de la versió llarga (Biu 2007: 225).

MS. Barcelona, BU 83, ff. 1-3 + 1-74, s. XVⁱⁿ (Manid 1381). | ED. MOD. Ø | BIBL. C. Bastardas (1980), Biu (2000), Biu (2003), Biu (2007).

57. Orde de l'HOSPITAL DE SANT JOAN DE JERUSALEM

57.1. *Regula* de Ramon de Puig (abans de 1153) [SMC & MF]

- Llatí > occità? > català
- Es tracta de la primera Regla, elaborada per Ramon de Puig a partir de materials precedents del monjo Gerard, aprovada per Eugeni III abans de 1153 i revisada entre 1155 i 1160. Amb la caiguda de Sant Joan d'Acre (1291) es van perdre les butlles papals originals, i per això es va enviar una compilació a Bonifaci VIII; el compilador

fou Guglielmo di Santo Stefano, del priorat de Llombardia, resident a Sant Joan d'Acre des de 1282, i la compilació contenia la Regla seguida de privilegis, estatuts i establiments, i el codi de disciplina (*esgards*). Una segona compilació de Guglielmo (1303) va ampliar els Establiments i els Esgards i va afegir altres materials. Aquesta compilació es va ampliar (Daniele di Santo Stefano, 1315) i no es reordena de cap i de nou fins a Pierre d'Aubusson (1489) (Delaville 1887 i King 1934). La primera traducció en vulgar és l'anglo-normanda, de finals del regnat d'Enric II d'Anglaterra (1154-1189) (Sinclair 1984); altres, perdudes, es deuen al mestrat d'Alfons de Portugal (1204-1206) (Cierbide 1999: 23 i Bonet 1994: 2). Es conserva un manuscrit del Priorat de Navarra de 1314 escrit en occità (ed. Cierbide 1999). Cierbide (2002: 24-25) considera que va poder servir en els dominis de la Castellania d'Amposta i el Priorat de Catalunya, i que els manuscrits de Perpinyà, Madrid i Tolosa no es van redactar sinó a partir de finals del segle XIV. Hi ha, però, un fragment dels Estatuts copiat poc després de 1367 (Cierbide 2002: 118). És possible que la traducció catalana depengui d'una versió occitana com la del manuscrit de 1314, però s'hauria d'investigar. També s'ha de consignar que existien manuscrits bilingües en llatí i francès des de la segona compilació de Guglielmo di Santo Stefano

57.1.1. *Regla dels frares de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem* (anònim, s. XIV^{2/3})

- En tots els manuscrits ja es presenta associada a la butlla de confirmació de Bonifaci VIII, la qual s'ha editat (segons el manuscrit de Perpinyà) associada a la història de l'orde (→ 57.5.1).

MSS. Barcelona, ACA, Lligall 686, ff. 9-22v i 23-30v, s. XIV^{ex}; Barcelona, Arxiu Catedral 1443, ff. 1-12, s. XIV^{2/2} (després de 1373, fins f. 56v, després de 1382, des de f. 56v al final); Madrid, Archivo Histórico Nacional 593-B, ff. 1-6v, després del 24-XI-1440 (Manid 2648): era el ms. de la Castellania d'Amposta; Perpinyà, Bibliothèque de la Ville, ms. 6518, ff. 26-29, s. XIV^{ex} (primera mà posterior a 1374, ff. 1-89 i 92-130; segona mà posterior a 1382, ff. 89-91): molt possiblement va pertànyer al Priorat de Catalunya. | ED. MOD. Cierbide (2002: 169-185, edita el ms. de Perpinyà). | BIBL. Bertran i Roger (1989).

57.2. [*Estatuts i establiments*] (a partir de 1176) [SMC & MF]

- Llatí > occità? > català

57.2.1. *Estatuts i establiments de l'Orde de Sant Joan de Jerusalem* (anònim, s. XIV^{2/2}, fins a s. XV)

• Comencen amb el privilegi del gran mestre Jobert (1176) i contenen estatuts fins a Juan Fernández de Heredia (1382, mss. de l'Arxiu de la Catedral i de Perpinyà), fins a Antoni de Fluvià (1428, ms. Tolosa) o fins al capítol presidit per Joan de Lastic (24-XI-1440, ms. Madrid).

MSS. Barcelona, ACA, Lligall 686, ff. 1-8v, s. XIV^{ex}; Barcelona, Arxiu Catedral 1443, ff. 12v-59, s. XIV^{2/2} (després de 1373, fins al f. 56v; després de 1382, des del f. 56v al final); Madrid, Archivo Histórico Nacional 593-B, ff. 7-156, després del 24-XI-1440 (Manid 2648); Perpinyà, Bibliothèque de la Ville, ms. 6518, ff. 29-91, s. XIV^{ex} (posterior a 1374); Tolosa, Archives Départementales de la Haute-Garonne H-13, ff. 13v-118v, s. XV^{1/2}; Ciutat del Vaticà, BAV, Vat. Lat. 3138, ff. 77-105 (fragment, ca. 1367). | ED. MOD. Cierbide (2002: 185-383, edita el ms. de Perpinyà). | BIBL. Bertran i Roger (1989).

57.3. [*Esguards, usos i costums*] (a partir de finals del s. XII)

• Llatí > occità? > català

57.3.1. *Esguards e usatges de l'Orde de Sant Joan de Jerusalem* (anònim, s. XIV^{2/2})

MSS. Barcelona, ACA, Lligall 686, ff. 9-22v, s. XIV^{ex}, ff. 31-45v, posterior a 1482; Madrid, Archivo Histórico Nacional 593-B, ff. 17-24v, després del 24-XI-1440 (Manid 2648), Perpinyà, Bibliothèque de la Ville, ms. 6518, ff. 92-130, s. XIV^{ex} (posterior a 1374), Tolosa, Archives Départementales de la Haute-Garonne H-13, ff. 119-157, s. XV^{1/2}. | ED. MOD. Cierbide (2002: 384-462, edita el ms. de Perpinyà). | BIBL. Bertran i Roger (1989).

57.4. [*Relació de mestres de l'Orde de Sant Joan de Jerusalem*] (fins a 1353) [SMC & MF]

• Llatí > català

• Dues de les compilacions catalanes porten, abans dels components bàsics (→ 57.1-57.3), una llista dels mestres des del fundador Gerard fins al gran mestre Ramon Berenguer (1365, ms. de Perpinyà) o fins a Joan de Lastic (1437, ms. Tolosa). Cierbide (2002) no determina l'original d'aquestes llistes biogràfiques, que suposem llatí; els resums biogràfics s'acaben amb el «maestre Dorde de Goson» el 1353, i després s'actualitzen afegint-hi només els noms (Cierbide 2002: 83 i 133).

57.4.1. *Relació de mestres* (anònim, s. XIV^{ex}, fins a s. XV^{1/2})

MSS. Perpinyà, Bibliothèque de la Ville, ms. 6518, ff. 1-5v, s. XIV^{ex} (posterior a 1374); Tolosa, Archives Départementales de la Haute-Garonne, H-13, ff. 2v-7v, s. XV^{1/2}. | ED. MOD. Cierbide (2002: 127-133).

57.5. [*Història de la fundació de l'Orde de Sant Joan de Jerusalem*] [SMC]

- Llatí > català
- La compilació del manuscrit de Perpinyà porta, després de la *Relació de mestres* (→ 57.4.1), la història de l'orde, i la butlla en llatí de Climent VI confirmant l'orde i la de Bonifaci VIII en català confirmant la *Regla* (→ 57.1.1). La història comprèn des de la llegendària fundació de l'Hospital de Sant Joan en temps de Juli Cèsar fins a la conquesta de Jerusalem i el privilegi de Godofred de Bouillon. Cierbide (2002) no determina l'original d'aquesta *Història*, que suposem llatí.

57.5.1. *Fundació de l'Orde de Sant Joan de Jerusalem* (anònim, s. XIV^{ex})

MS. Perpinyà, Bibliothèque de la Ville, ms. 6518, ff. 17-25, s. XIV^{ex} (posterior a 1374).
| ED. MOD. Cierbide (2002: 155-169).

58. HUG DE BALMA (OCarth)

58.1. *De triplici via ad sapientiam et divinorum contemplationem / Viae Sion lugent / Theologia mystica* (1289-1297: Ruello & Barbet 1995: 12)

- Llatí > català

58.1.1. *Llibre de tres vies ordenades per muntar a vera saviesa / Llibre de vie Sion*
(anònim, s. XV)

- En algun manuscrit llatí i en el català, atribuït a Humbert de Balma.

MS. El Escorial N.I.16, ff. 101v-160, s. XV^{1/2} (Manid 1415). | ED MOD. (fragments):
Requesens (2007: taula i pròleg).

59. HUG DE DIGNE [HUG DE BARJOLS] (OFM)

59.1. Obra no identificada

- Llatí? > català
- Hug de Digne és conegut també com a Hug de Barjols, de Narbona o de Montpeller. Era germà de santa Doucelina, predicador i profeta, proper a ambients joaquimites i dels *fraticelli* (Carozzi 1975, Paul 1975a i 1975b, *DS*: VII, 875-879).
- El manuscrit de la traducció catalana atribueix l'obra a Hug de Barjols. L'obra no es correspon a cap de les conegudes d'Hug de Digne. No sabem determinar si aquest breu tractadet de doctrina cristiana bàsica s'ha d'atribuir a Hug de Digne o no, ni quina és la llengua original (llatí o occità), o si es tracta d'una obra escrita directament en català i difosa sota el nom d'Hug de Digne. No hem pogut veure Ruiz (2008).

59.1.1. *Doctrina* (anònim, s. XIV)

- Podria no ser una traducció.

MS. Madrid, BNE 6291, ff. 227-230v, s. XIV^{2/2} (Manid 1913). | ED. MOD. Ø | BIBL. Rodríguez (1967: 234, núm 106).

60. HUG DE SAINT-CHER (OP)

60.1. *Speculum Ecclesiae / Tractatus super missam seu Speculum Ecclesiae* (1251-1254) [MF]

• Llatí > català

• Alguns manuscrits llatins atribueixen l'obra a Hug de Sant Víctor.

60.1.1. *Espill de la Santa Església sobre la missa* (anònim, 1493)

▪ L'incunable, fet a requesta de «mestre Nicolau d'Àgreda, aragonès», atribueix l'obra a Hug de Sant Víctor. Abans del *Speculum* hi ha les oracions llatines que diu el sacerdot quan es vesteix (ff. 1-3); després del *Speculum* hi ha cinc obretes en general de caràcter litúrgic, amb tota probabilitat traduïdes del llatí: unes *Qüestions del sacrifici* [de la missa] (ff. 27-28), *Dotze articles de la santa fe cathòlica* (f. 29), *Del testament que féu Jesucrist penjat a la creu* (f. 29; → 0.46), [Preguntes sobre la litúrgia] sobretot de Pasqua (f. 29-36) i finalment *De les VII ordes eclesiàstiques* (f. 36). Wittlin (1998b) considera que Nicolau d'Àgreda podria ser el traductor, però formula aquesta i altres hipòtesis sense saber que existeix un manuscrit anterior. Aquest manuscrit (BC 309), factici, porta una unitat amb dos fragments litúrgics i l'*Art de cant pla* de Guillem Despuig (ff. 149-150v). El primer fragment (ff. 123-136v) conté un tros del *Speculum Ecclesiae* i l'inici de les *Qüestions del sacrifici*. Després d'una llacuna, el segon fragment (ff. 143-145v) segueix amb altres textos identificables amb els que es troben a l'incunable. Gumpel (2001) edita aquests fragments, procedents de la Diòcesi de Barcelona, sense saber que existeix l'incunable. També existeix una versió castellana de l'obra (Madrid, RAH 54, BETA Manid 3532) que no s'ha comparat amb la catalana.

MS. Barcelona, BC 309, ff. 123-148v, s. XV^{2/2} (Manid 1579). | IMPR. Càller, Salvador de Bolonya, 01-x-1493 (Manid 1862): Mallorca, Biblioteca Pública, Sig. Bib. Inc. 566, ff. 1 + 3v-27 (colofó al f. 36). | ED. MOD. Gumpel (2001): edita els fragments del ms. de la BC. | BIBL. Rubió i Balaguer (1984 [1949]: 381), Wittlin (1998b).

+ Hi ha un manuscrit factici del s. XVI que també conté una versió catalana del *Speculum* (Florència, Laurenziana, Ashburnham 864, ff. 20-85; cf. BETA Manid 4116), però segurament fou traduïda de la versió italiana impresa a Venècia el 1524 (segons el catàleg d'una exposició citat a Gotor 1990: 153-154). Aquesta versió atribueix l'obra a Hug de Sant Víctor; hi ha un tros del text en italià (ff. 84r-v).

61. HUG DE SANT VÍCTOR (OSA)

61.1. *Soliloquium de arrha animae* (abans de 1141)

- Llatí > català
- Tractat espiritual en forma dialogada entre l'Ànima i l'Home, o Mestre Hug en alguns manuscrits.

61.1.1. *De l'arra o dot de l'ànima* (Antoni Canals, 1396-1419)

- Traducció dedicada a la «senyora dona Maria, regina d'Aragó», com diu el pròleg. Morel-Fatio i Rubió i Balaguer van creure que es tractava de Maria de Castella, ja que l'obra figura al seu inventari (1458), i Riquer s'afegí a aquesta opinió (1935a: 24): llavors la traducció s'hauria de datar entre 1416, any en què Maria començà a regnar, i la mort de Canals (1419). Olivari (1925: 153), en canvi, va considerar que es tractava de Maria de Luna, que va regnar de 1396 a 1406. En la traducció, l'interlocutor és «Hugo». La versió és fidel al llatí, amb molt pocs afegits (Riquer 1935a: 180). Segons un índex d'obres d'un manuscrit de 1470 (Salamanca, BU, 1877), existia una traducció castellana del *Soliloquium*: «libro del arra del anima, de commo se rraçona el cuerpo con el anima e el anima con el cuerpo e aun es llamado dialogo» (Lilao & Castrillo 2002: II, 211; cf. Deyermond 1995: 34, Riquer 1935a: 25, n. 1).

MS. Barcelona, BC 41, ff. 1-25, s. XV^{1/2} (Manid 1099). | ED. MOD. Rubió i Balaguer (1910), Riquer (1935a: 121-171). | BIBL. Riquer (1935a: 24-27), Hauf (1997).

62. HUNAYN IBN ISHĀQ

62.1. *Kitāb adab al-falāsifa* →0.34.

63. IACOPPO DELLA LANA → 33.1.1 +

64. INNOCENCI III (LOTARI DE' CONTI DI SEGNI)

64.1. *Commentarium in septem psalmos poenitentiales* (1216)

- Llatí > català

64.1.1. *Exposició de la postil·la de papa Ignocent tercer sobre los VII salms penitencials* (Joan Romeu OP, 1382-1404)

- Com diu el pròleg de fra Romeu, la traducció fou encarregada per fra Berenguer March, Mestre de l'Orde de Santa Maria de Montesa (1382-1409). El rei Martí reclama «do Ignocent sobre los psalms» el 1404 (Rubió i Lluch 1908-1921: I, 429, doc. 490). Sembla que el manuscrit de la BU de Barcelona podria ser el que reclama el rei

(Martí 1998: I, *37). Per a la biografia de Romeu, vegeu Coll (1949), Reinhart & Santiago-Otero (1986: 209) i Martí (1998: I, *106-*107).

MS. Barcelona, BU 70, ff. 1-[176], probablement abans de 1404 (Martí 1998: I, *37) (Manid 1586). | ED. MOD. Martí (1998: II). | BIBL. Coll (1949), Wittlin (1991: 42), Martí (1998: I; pàgina per a la datació: 36).

+ [LC & MF] El manuscrit 1031 de la Biblioteca de Catalunya conté una altra traducció dels salms penitencials, «dos .vii. salms penitencials en pla» (ff. 194v-197v). Aquest manuscrit recull, entre altres obres, dos comentaris del carmelità Pere Rius al salm 50 o «Miserere mei» i l'obra *Flor dels salms* (→ 0.33 +). El segon (ff. 17-100v) és un comentari extens (*Exposició*) amb unes oracions finals, que també es troba al ms. 126 de Carpentràs (vegeu Reinhart & Santiago-Otero 1986: 280-283), i que s'hauria d'estudiar a fons per conèixer-ne l'originalitat. Havent examinat el primer (ff. 9-13v), s'observa que és una exposició breu del salm basada en fragments procedents del comentari llarg, i precedida d'un pròleg adreçat a «mon senyor lo Duc» (f. 9v), que només pot ser l'infant Joan (duc de Girona entre 1351 i 1387) o l'infant Martí (duc de Montblanc entre 1387 i 1396); l'última documentació coneguda de Pere Rius, ja vell, és del gener de 1380. A partir d'aquesta informació, es va elaborar un treball de recerca que inclou una edició d'aquest text (Domingo 2010).

64.2. *De miseria humanae conditionis / De contemptu mundi* (1194-1195)

- Llatí > català
- Traduït a l'italià, al francès i al castellà (Minervini 1996: 20-21).

64.2.1. *Llibre del plant de l'hom / Del plant e de la misèria del món* (anònim, abans de 1444)

- Un inventari de 1444 registra un exemplar de la traducció amb la rúbrica «Ací comença lo *Libre de la misèria del hom*» (Llobet 2002: 705).

MSS. Barcelona, BC 77, ff. 163-237, s. XV (Minervini 1996: 23) / s. XV^{2/3} (BITECA) (Manid 1198); Barcelona, BU 75, ff. 128-155, després de 1461 (Manid 1199). | ED. MOD. Minervini (1996). | BIBL. Bohigas (1955), Minervini (1994).

+ El manuscrit El Escorial, M.II.3, ff. 6v-12, s. XV^{1/2}, conté un breu compendi en català del *De miseria* (Minervini 1998, que l'edita sencer). Bohigas (1955: 363) en dóna dos testimonis més: Barcelona, BU 148 (Manid 2040) i Escorial N.I.16 (Manid 1415). El segon conté només la primera part del compendi, corresponent a les pàgines 535-539 del text editat per Minervini.

65. ISAAC DE NÍNIVE (monjo nestorià)

65.1. *De accessu animae ad Deum / De contemptu mundi* (s. VII, siríac; s. XIII-XIV, llatí)

- Siríac > grec > llatí > català > castellà?
- Ensenyament sobre la vida monàstica, editat amb el títol *De perfectione religiosa*.

65.1.1. *Llibre d'Isaac* (anònim, abans de 1373)

- La traducció consta en un document notarial de 1373 (Madurell 1974: 26, doc. 9; Janeras 2007: 258-259). Maria de Castella posseïa la traducció catalana (inventari de 1458; Toledo 1961: 51, ít. 19), potser per mitjà dels monjos de Montserrat. La traducció castellana més antiga la va acabar l'ermità de Montserrat Bernat Boïl a Sant Cugat el 1484 per a Pedro Zapata, arxiprest de Daroca (Alvar & Lucía 2009: 44-46). La traducció catalana i les dues castellanen contenen errors comuns (Janeras 2007: 270). Vegeu també → 0.2.1.

MSS. El Escorial N.I.16, ff. 1-66, s. XV^{1/2} (Manid 1415); Barcelona, BU 148, ff. 78v-80v (119v-121v), s. XVI, fragmentari (Manid 2040); Sevilla, Colombina 5-3-42, ff. 1-185, s. XV (Manid 2779). | ED. MOD. Ø | BIBL. Bohigas (1955: 364), Janeras (2007; pàgina per a la datació: 259), Requesens (2007: 596).

65.1.2. *Regles de l'abat Isaac* (anònim, s. XIV-XV)

- Florilegi de 65.1.1.

MSS. El Escorial N.I.16, ff. 66-70, s. XV^{1/2} (Manid 1415); Barcelona, BU 148, ff. 80v-86v (121v-127v), s. XVI (Manid 2040). | ED. MOD. Ø.

65bis. ISOP → TCMP 12.

66. JACOBO DE LAS LEYES

66.1. *Flores de derecho / Suma* (abans de 1252?) [SMC]

- Castellà > català
- S'ha documentat a Jacobo de las Leyes o Jacobo (de) Junta a partir de 1267 al servei d'Alfons el Savi, per al qual va treballar, sembla, en la redacció de les *Partidas* (Pérez Martín 1993-1994). Abans d'aquesta etapa no es coneix amb certesa la seva biografia (Pérez Martín 1998-1999: 248). Segons Pérez Martín (1993-1994), podria ser d'origen italià i es diria Giacomo Giunta. La forma Jacobo Ruiz és un error de lectura. A partir de 1267 se'l documenta com a jutge del rei Alfons, recol·lector de rendes i encarregat del repartiment de Múrcia. Com a ambaixador va entrar en contacte amb Jaume I el 1271 (i va rebre en donació l'alqueria de Favarella, al terme de Castalia) i el 1274, i va

demanar ajuda a Pere II el 1278 contra la revolta sarraïna (Pérez Martín 1993-1994: 294-305). L'obra està dedicada a «don Alfonso Fernandez fiyo del muy noble & bien aventurado sennor don Fernando, por la gracia de Dios, rey de Castiela & de Leon»; s'ha considerat que aquest infant era el futur rei Alfons X, i llavors l'obra seria anterior a 1252, però Pérez Martín (1998-1999) defensa que s'adreça al fill natural del rei Alfons. Vegeu també Brocà (1918-1926: 349), Ureña & Bonilla (1924), Gibert (1993-1994), Torres Fontes (1993-1994), Roudil (1993-1994).

66.1.1. *Flor de lleis* (anònim, 1290-1310)

- Aquesta versió substitueix el pròleg original (amb la dedicatòria a Alfonso Fernández) per una breu introducció.

MSS. Barcelona, Advocats M-2, ff. 67v-106, s. XV (Manid 1014); Madrid, BNE 865, ff. 29-76, s. XIV (BITECA) / XIII^{ex}-XIVⁱⁿ (Claret [1927]: 31) (Manid 1823); Palma de Mallorca, Arxiu del Regne, còdex 17, ff. 26v-42, s. XIV (Manid 2367). | ED. MOD. Claret (1927). | BIBL. Roudil (2000).

67. JAUME I

67.1. *Fori domini Iacobi* (abans de 31-III-1261) [SMC]

- Llatí > català

- La primera redacció d'aquest corpus jurídic estava limitada a la ciutat de València: els *Costums de València* promulgats entre el 15 d'octubre i la primera meitat de desembre de 1238 (Garcia Edo 1999). La seva elaboració havia estat atribuïda al jurista aragonès Vidal de Canyellas, però ara es creu que s'ha d'atribuir a Pere Albert (→ 98) (Garcia Edo 2008a: 118-138). Aquesta redacció va ser reelaborada i augmentada, i jurada pel rei Jaume I el 8-IV-1261. De la redacció llatina dels *Fori* només es conserva un manuscrit (València, Arxiu de la Catedral 146, 1301-1341).

67.1.1. *Furs de València* (anònim, abans del 31-III-1261)

- Com testimonia el manuscrit perdut de Benifassà, la traducció catalana dels *Furs* ja s'havia acabat de copiar el 31-III-1261. Els manuscrits presenten diverses versions actualitzades (per a col·leccions posteriors, vegeu Colón & Garcia 1970-1999: I, 75-77).

MSS. Barcelona, BC 137, ff. 1-120v, s. XIV^{ex}-XVⁱⁿ (Manid 1602); El Escorial Y.II.20, ff. 1-164, s. XIV^{ex}-XVⁱⁿ (Manid 1162); Madrid, RAH, col. Salazar y Castro 9/1125, ff. 9-r-v + 1-95v, s. XIV^{2/2} (Manid 2181); València, Arxiu de la Catedral 55, ff. 1-286, s. XIV-XV; València, Arxiu Històric Municipal, caixa 1-2, còdex 1-2, ff. 1-124, s. XIV^{1/2}

(posterior a 1329) (Manid 2182); València, *olim* Convent de Montesa, *olim* monestir de Benifassà (ms. perdut), 31-III-1261 (Manid 2183). | IMPR: València, Lambert Palmart, 1482 (Manid 1601): Barcelona BC 2-V-17 (a), ff. 1-276; València, Joan de Mey, 1547-1548 (Manid 2186): Madrid, Palacio III/3956, vol. I, ff. *i-[*vi]v + 1-261v. | ED. MOD. Colón & Garcia (1970-1999), Colón & Garcia Edo (2007: X-XI). | BIBL. Garcia Edo (1999), Colón & García (2002: IX), Garcia Edo (2003: 83-97), Colón & Garcia Edo (2007: X), Garcia Edo (2008a: 115-139), Garcia Edo (2008b: 242-251).

67.2. *Llibre dels fets* / *Llibre del rei En Jaume* (1276)

- Català > llatí > català

67.2.1. Versió catalana de la Crònica de Marsili (anònim, s. XIV)

- Traducció parcial del *Liber gestarum* (1313) de fra Pere Marsili (OP), versió llatina del *Llibre dels fets*. Conté els fets relatius a la conquesta de les Balears.

MSS. Palma de Mallorca, Arxiu del Regne, Còdexs 40, s. XV (Manid 2288); Palma de Mallorca, Arxiu Capitular 3416, s. XV (Manid 2359). | ED. MOD. Quadrado (1850: 13-106).

68. JAUME III DE MALLORCA

68.1. *Leges palatinae* (1337) [SMC]

- Llatí > català > aragonès

Llatí > català > castellà

- Les ordinations reials de Mallorca van ser promulgades per Jaume III el 9-v-1337. Es conserven al manuscrit Brussel·les, Bibliothèque Royale, Albert I 9169, el qual molt possiblement va viatjar amb el rei, que fugia de Mallorca, fins a França; del rei Felip V va passar després a mans de Felip l'Atreït duc de Borgonya (Pérez Martínez 1991, amb bibliografia, edició, traducció i facsímil).

68.1.1. *Ordinacions fetes per lo senyor En Pere terç rey d'Aragó, sobre lo regiment de tots los oficials de la sua cort* / *Ordinacions de la casa i cort* (Mateu Adrià, 8-x-1344, i altres)

- El manuscrit de la BU de València permet resseguir el procés de construcció del text: les ordinations van ser promulgades el 8-x-1344, i es corresponen a la traducció de les *Leges Palatinae*, comunament atribuïda al protonotari Mateu Adrià, amb alguns afegits deguts a la pràctica local. A partir d'aquest moment, fins possiblement el 1357 (que és quan el rei n'encarrega una còpia), el manuscrit segueix viu amb afegits i correccions, també autògrafes per part del mateix rei Pere III. A la part inicial de

1344 (ff. 1-150) de mà de Mateu Adrià, s'afegeix en un segon moment la normativa relativa a la coronació (ff. 157-183), aquesta possiblement deguda a Guillem Ponç (Gimeno Blay 2006: 71). Segons Schena (1983: 30-31, 40-42) i Schena & Trenchs (1990: 117-118), el manuscrit Madrid BNE 959 porta la primera versió de la traducció, precedent a la del manuscrit de València, ja que coincideix perfectament amb les *Leges palatinae* i encara presenta la datació d'aquestes («dades en la ciutat sots nostra bula de plom VII idus may de 1337») i no la de les *Ordinacions* («Data Barchinone quinto decimo kalendas novembris, anno Domini millesimo trecentesimo quadragesimo quarto»). La traducció castellana es troba al manuscrit d'El Escorial h.II.10. La traducció aragonesa es va imprimir a Saragossa el 1641 (Riera 1989a: 707).

MSS. Barcelona, ACA, Miscel·lània 27, ff. 48-118v, s. XVI (Manid 2487); Barcelona, ACA, Cancelleria Reg. 1529/II, 1783, còpia de José Serra y Sánchez (Manid 2490); Barcelona, AHCB, B-49, ff. 1-141, s. XVIIⁱⁿ (Manid 2442); Barcelona, AHCB, B-78, ff. 2-123v, després de 1479 (Manid 2444); Barcelona, Ateneu 5, s. XIV^{ex}-XVⁱⁿ (Manid 1346); Barcelona, BC 982, ff. 1-109, s. XV (Manid 1348); Càller, Archivio di Stato, Manoscritti di biblioteca 1, s. XIV^{2/2}-XV^{1/2} (Manid 2492); El Escorial ç.II.16, ff. 142-146, s. XIV^{2/2} (Manid 1010); El Escorial h.II.9, ff. 1-3 + 1-133, ca. 1560 (Manid 2085); Madrid, BNE 959, ff. 1-86v (s. XV) + 87-143v (s. XVI^{ex}-XVIIⁱⁿ) (Manid 1349); Madrid, BNE 996, ff. 1-3 + 1-112, s. XVII (Manid 2069); Madrid, BNE 6108, ff. 1-6 + 1-289, 1806 (Manid 2484); Madrid, BNE 10437, ff. 2-3v + 1-120v, s. XVII^{1/2?} (Manid 2483); Madrid, BNE 10629, ff. 1-2v + 1-115, s. XVI (Manid 1480); Madrid, BNE 17467, ff. 2-173v, 1783 (Manid 2490); Madrid, Lázaro Galdiano 414, ff. 1-119v, s. XVI^{2/2}-XVII^{1/2} (Manid 2486); Madrid, RAH, Salazar y Castro 9/999, ff. A-Ajv + 1-87v, s. XVI (Manid 1986); Madrid, RAH, Salazar y Castro 9/5109, ff. 1-4 + 1-243, s. XVI^{2/2} (Manid 2481); Madrid, RAH, Salazar y Castro 9/5550, ff. 9v + 1-15 + 23v-33 + 34v-45v + 50-54, s. XVII (Manid 2493); Madrid, RAH, Salazar y Castro 9/5567, ff. 1-138, s. XVII (Manid 2482); Madrid, RAH, Salazar y Castro 9/5899, ff. 2-3 + 1-71, 1780-1810 (Manid 2491); Palma de Mallorca, Biblioteca March 91-V3-6, ff. 1-95v, s. XIV^{2/2} (Manid 1347); París, BnF, Esp. 8, ff. 1-7 + 1-124v, 12-x-1461 (Manid 1049); París, BnF, Esp. 62, ff. 3-4v + 1-114v, ca. 1382 (Samaran & Marichal 1981: IV.1, 269) / s. XV (Manid 1085); París, BnF, Esp. 63, ff. 4-5 + 1-68v, s. XV^{med} (Manid 1351); París, BnF, Esp. 64, ff. 1-30v, s. XV (Manid 1798): és un extracte; París, BnF, Esp. 98, ff. 2 + 1-107, 6-v-1412 (Manid 1350); París, BnF, Esp. 99, ff. 2 + 1-128v, s. XIV^{2/2} (Manid 1345); París, BnF, Esp. 100, ff. 1-177, s. XVII (abans de 1661) (Manid 2488); València,

Arxiu del Regne, Real Cancelleria 622, ff. 1-15 + 1-222, 31-V-1419/1430 (Roca Traver 1947) / s. XVI-XVII (Schena 1983) (Manid 2224); València, BU, ms. s. n. ff. 1-183 (Gimeno Blay 2006: 69-83): és el manuscrit de presentació. | ED. MOD. P. de Bofarull (1857, V), Gimeno & Gonzalbo & Trenchs (2009). | BIBL. Roca Traver (1947), Sevillano (1950), Sevillano (1972), Schena (1983), Schena & Trenchs (1990), Pérez Martínez (1991: 65-66), Gimeno Blay (1994: 58-59), Toldrà dins Duran (1998-2008: III, 202-206), Gimeno Blay (2006: 69-83).

69. JAUME DE CÈSSULIS (OP) [LC]

69.1. *Liber de moribus hominum et officiis nobilium super ludo scachorum / Moralisatio super ludum scacchorum* (abans de 1300)

- Llatí > català
- Per a la difusió de l'obra en llatí en territori català, vegeu Riera (1984b: 11) i Martí de Barcelona (1990-1991: 203), segons el qual l'obra ja circulava en llatí a la cort abans de 1310.

69.1.1. *Llibre sobre el joc dels escacs de les costumes e oficis dels nobles* (anònim, s. XIV^{med} o abans)

- Aquesta traducció s'ha datat tradicionalment a mitjan segle XIV (Riera 1984b: 11, i Bataller 2001 [2002]: 236). El manuscrit conté dos textos datats el 1385. Riera (1987c) va proposar que era el resultat d'una compilació feta a la Cancelleria de Pere III per a l'infant Joan vers 1370; Bataller (2007: 160) repren la proposta i considera que la traducció es va efectuar en aquesta data. Segons Bataller (2001 [2002]: 239), però, Jaume Riera creia que aquests textos didàctics «ja eren presents a la Biblioteca Reial des de l'època de Jaume II». Un inventari de 1333 consigna un llibre amb la rúbrica «Comense lo *Llibre de bones costumes et cetera*» (Hernando 1995: 101), que potser podria correspondre al Cèssulis.

MS. Madrid, BNE 921, ff. 45-82v, 1385 (Manid 1383). | ED. MOD. Brunet (1900), Bataller (2001 [2002]). | BIBL. Riera (1984b), Bataller (2007).

69.1.2. *Llibre dels escacs* (anònim, s. XIV^{ex})

- Aquesta segona traducció s'ha considerat de finals del segle XIV (Riera 1984b: 11). La primera documentació segura es troba l'inventari de Martí I (1410). Els testimonis de l'ACA i Girona no són complets.

MSS. Barcelona, ACA, Sant Cugat 41, ff. 13-55v, s. XV^{1/2}, acèfal (Manid 1403); Girona, Arxiu Capitular 58, ff. 39-75, ca. 1450 (Manid 2023); Carpentràs,

Inguimbertine, ms. 951, ff. 1-44v, s. XV^{2/3} (manid 2024); Ciutat del Vaticà, BAV, Lat. 4801, ff. 1-114, s. XV (Manid 2025); Barcelona, BU 239, ff. 49-55v, 1709-1724 (Manid 1934). | ED. MOD. Bulbena (1902: edita el ms. de Girona; ressenyat a Massó 1904). | BIBL. Riera (1984b), Bataller (2001 [2002]).

JAUME DE MILÀ (OFM) = 26.5.

70. JAUME DE VORÀGINE o VARÀGINE (OP)

70.1. *Flos sanctorum* / *Legenda aurea sanctorum* (1261-1266) [SMC]

- Llatí > català > (només la vida de Cosme i Damià) sicilià
- L'obra de Jaume de Voràgine (o Varazze), arquebisbe de Gènova, va ser de les més difoses a l'edat mitjana (eds. Graesse 1845/1890, Maggioni 1998, Levasti 2000): compta amb més de mil manuscrits (Fleith 1991) i va ser traduïda a gairebé tots els idiomes europeus. Primer va tenir un finalitat didàctica per a les escoles dominicanes i a la universitat de París; en sortir d'aquest cercle, es va anar modificant, fos perquè el recull no es copiava sencer, fos perquè se li afegien altres llegendes hagiogràfiques (fins a un centenar), sovint de caràcter local. Vegeu també Fleith (2001).

70.1.1. *Flor dels sants* / *Llegenda aurea (Vides de sants rosselloneses)* (anònim, s. XIII^{3/3})

- La versió catalana depèn d'una branca que sembla originada a París (Fleith 1990: 46-47). S'havia afirmat amb dubtes que la versió occitana depenia de la catalana (Corominas 1977, basant-se en un estudi molt anterior); ho ha mantingut Brunel (1976), suposant que el text català procedeix del monestir de Cuixà (Conflent). Encara falta un estudi de la tradició manuscrita que mostri les relacions entre els diferents testimonis, la seva composició i si ens trobem davant d'una o més traduccions. Tampoc hi ha una edició crítica completa: Maneikis & Neugaard (1977) editen P (BnF, Esp. 44) amb variants de B (Barcelona, BU 713) i Rebull (1976) edita V (Vic, Episcopal 164 L) amb variants de B. Posteriorment s'han localitzat altres manuscrits, alguns de gran dimensió (cf. Wittlin 2003). A part dels fragments, molts dels testimonis són antològics i presenten la integració d'altres llegendes no sempre provinents de la *Legenda aurea*. La vida dels beats Cosme i Damià es va traduir del català al sicilià (Pagano 2004).

MSS. Barcelona, ACA, Ripoll 113, fragmentari, s. XIV^{1/2} (Manid 1308); Barcelona, ACA, fragments de còdexs, carpeta 14, n. 273, ff. 1r-v, s. XV (Manid 2434); Barcelona, AHCB, B-109 (b), ff. 1-3v, s. XV? (Manid 2439); Barcelona, BU 713, ff. 1-

286v, s. XIV^{1/4} (Brunel 1976: 228-231) (Manid 1900); El Escorial M.II.3, ff. 46v-49, 53v-69, 90-113v, 119v-121, 122-129, s. XV^{1/3} (Manid 1131); El Escorial N.III.5, ff. 1-2 + 1-241, s. XIII^{ex}-XIVⁱⁿ (Manid 1897); Girona, Arxiu Municipal N. Ing. 35, ff. 1r-v, s. XV^{1/2} (Manid 2252); Madrid, RAH 88, ff. 24-225v, s. XIV^{2/2} (Manid 2267); Montserrat 1152 (IV), f. 1, s. XIV (Manid 1898); Nimes, Archives Départementales du Gard 1 F 83, fragmentari, s. XIV^{1/2} (Manid 2169); París, BnF, Esp. 44, ff. 1-261v, s. XIV (Manid 1899); Puigcerdà, A. Deulofeu, fragmentari, s. XV^{1/2} (Manid 1903); València, Catedral 106 (Wittlin 2003: 126), ff. 43-60, s. XV (Manid 1439); Vic, Episcopal 174, s. XIV (Massò 1902: 243) / s. XV^{1/2} (Brunel 1976: 241) (Manid 1901); Vic, Episcopal 228, ff. 1-2v, ca. 1354 (Gudiol & Junyent 1934: 218), fragment (Manid 1058). | IMPR: Barcelona, Joan Rosembach, 1-II-1494 (Manid 1902): Madrid, BNE I-2000; Lió/València?, ca. 1490-1494? (García Craviotto 1989-1990: I, ítem 3110) / 1496? (Vindel 1945-1951: III, ítem 67) (Manid 2206): Barcelona, Seminari Inc. 58; Barcelona, Carles Amorós, 1519-1520 (Manid 2648): Ripoll, Lambert Mata R. 456; Barcelona, Carles Amorós, 26-II-1524 (Manid 2087): Barcelona, BU B-58/2/12; Barcelona, Carles Amorós, 1-IX-1547 (Manid 2088): Barcelona, BC 10-VI-17; s.l. abans de 1546 (Manid 2352): Ripoll, Lambert Mata R. 206; Barcelona, Jaume Cendrati, 1576 (Manid 2089): Madrid, BNE R-12104. | ED. MOD. Rebull (1976), Maneikis & Neugaard (1977), Batlle i Prats (1980, edita el fragment de l'Arxiu Municipal de Girona), Càmara i Sempere (2010: ed. parcial de l'incunable de 1494). | BIBL. G. Brunel (1976), Corominas (1977, dins Maneikis & Neugaard, pp. IX-XXII), Dunn-Lardeau (1986), Fleith (1990), Wittlin (2003), Pagano (2004).

+ [LC & MF] També s'ha considerat una versió de la *Legenda aurea* el fragment de l'Arxiu Capitular, Cod. 178, Fragments 1 número 2 (ed. Baucells 1983: 184-185; Manid 1858), que tracta de «lo pujament de la Verge Maria al cel», però de fet és un fragment d'una obra assumpcionista (cf. BC 451, ff. 69v-73, Manid 1141). Aquest breu fragment no s'ha de confondre amb el fragment conservat a l'Arxiu Capitular, Cod. 178, Fragments 1 número 5, ff. 5-13, s. XIV^{med} (ed. Baucells 1983: 179-183; Manid 1916) que tracta igualment de l'assumpció de la Verge i sí que procedeix de les *Vides de sants* (ed. Maneikis & Neugaard 1977: III, 190-196).

+ [DB] La col·lecció de miracles marians del manuscrit 6 de l'Arxiu Capitular de Barcelona en conté una dotzena procedent de la *Legenda aurea* (però diferents de les editades a Maneikis & Neugaard 1977) i un parell de les *Vitae patrum* (→ 0.56) (Barnett 2010).

+ Vegeu també *Vida de sant Jeroni* → 40.1.1.

71. JEAN GERSON

71.1. *Monotessaron* (1420)

- Llatí > català

71.1.1. *Monotessaron / Passió de nostre mestre redemptor Jesús* (anònim, abans de 1524)

[MF]

- Ja l'identifica López Casas (1998: 363), anomenant-la *La passió de Jesucrist*. Com diu el pròleg, es tracta de «la traducció feta de llatí en vulgar de aquella notable part del *Monothesseron*», és a dir, dels capítols 136-149, d'acord amb l'exemplar llatí consultat ([Colònia: Arnold Ther Hoerner], ca. 1474). Va ser impresa junt amb la *Lletra de Publius Lentulus als senadors de Roma* (→ 0.14.1), la *Lletra de Ponç Pilat a l'emperador Tiberi* (→ 0.15.1) i la *Llegenda aurea* (→ 70.1); els mateixos textos en castellà havien estat impresos a Burgos, Frederic de Basilea, ca. 1493 (→ 0.14.1). No s'ha establert la relació entre la traducció catalana del *Monotessaron* i la castellana, però és molt probable que una depengui de l'altra.

IMPR. Barcelona, Carles Amorós, 26-II-1524 (Manid 2087): Barcelona, BU B-58/2/12, ff. a2-a9v; Barcelona, Carles Amorós, 01-IX-1547 (Manid 2088): Barcelona, BC 10-VI-17, ff. 2-15; Barcelona, Jaume Cendrath, 1576 (Manid 2089): Madrid, BNE R-12104, ff. 5-9 prel. | ED. MOD. Moliné i Brasés (1908b).

- + En època medieval s'atribuïa a Gerson l'oració *Les Trois belles verités*, de la qual n'hi ha diverses versions en català. No es troba entre les obres de Gerson, però és possible que sigui un extracte, per exemple d'algun dels sermons amb la *divisio* en tres veritats. | MSS. Barcelona, BC 480, f. 7, s. XV (Manid 1096); Londres, BL, Add. 18193, f. 145r-v, s. XV (posterior a 1461: datació [JP]) (Manid 1185); Morella, Arxiu Arxiprestal, fulls sobers, s. XV (Manid 2276). | ED. MOD. Colón (1960: 183, versió de Morella, i 187-189, versió de BC 480). | BIBL. Colón (1960: 31-32).

- + Vegeu també 0.2 (*La Science de bien mourir*) i 120.1 (*Imitatio Christi*).

72. Sant JERONI

72.1. *Epistula ad Damasum*? [SMC]

- Llatí? > català

72.1.1. *Lletra tramesa al papa Damasco per sant Jerònim doctor* (anònim, ?)

▪ Obra sense identificar. Copiada abans d'una traducció dels salms (→ 0.33.2). No sembla correspondre a cap de les epístoles de sant Jeroni al papa Damas, siguin les autèntiques o les de dubtosa atribució.

MS. València, Catedral ms. 106, f. 1r-v, s. XV (Manid 1439). | ED. MOD. Ø | BIBL. Rubió i Balaguer (1984 [1951]: 388).

72.2. *Epístola ad Eustochium de custodia virginitatis* (384 dC)

- Llatí > català
- Epístola 22 de sant Jeroni, adreçada a Eustoqui, la seva principal deixeblla juntament amb la seva mare Paula.

72.2.1. *Epístola que sant Jerònim tramès a santa Eustoqui filla de santa Paula* (anònim, s. XIV)

MS. Tarragona, Biblioteca Pública, Santes Creus 49, ff. 125v-135, s. XIV^{ex}-XV^{1/2} (Manid 1150). | ED. MOD. J. de Bofarull (1908). | BIBL. Rubió i Balaguer (1984 [1951]: 388).

72.3. *Scala celi* [SMC & MF]

- Llatí? > català > castellà?
- L'atribució a sant Jeroni procedeix del títol de la traducció, però l'obra és d'autor desconegut. No es troba entre les de sant Jeroni ni es correspon amb el tractat de sant Joan Clímac (ca. 525 – ca. 606) —originàriament en grec i traduït al llatí per Angelo Clareno (1300-1305) i després per Ambrogio Traversari (1431) (Wohlmuth 2004)— anomenat *Triginta gradus* i també *Scala celi*, encara que ho podria semblar perquè la rúbrica catalana parla de «XXX graons». Tampoc es pot identificar amb una altra *Scala coeli* molt difosa, la de Joan Gobi *junior* (1323-1330), que és un recull d'exemples (Rhodes 1981, *DLF*: 785-786) aprofitat a la versió castellana de *Los siete sabios*. En conseqüència no es pot descartar que sigui una obra original.

72.3.1. *Escala per pujar al cel / Escala que lo sant doctor mossènyer sant Jeroni ordonà e escriví en la qual escala ha XXX graons* (anònim, s. XIV-XV)

- Aquesta obra també es conserva en castellà en dos manuscrits (El Escorial L.II.10, 1440-1460, BETA Manid 1585, i Madrid, RAH, Cortes 213, XV^{2/2}, BETA Manid 2285) i un incunable (Sevilla, 15-III-1496, BETA Manid 3003), amb tres edicions posteriors, entre 1505 i ca. 1540-1560 (Rhodes 1981, Griffin 1983). Les relacions entre la versió castellana i la catalana no han estat estudiades ni són evidents: una dependria de l'altra, és clar, en el cas que no existís un original llatí (com creuen Rhodes i Griffin, ignorant que existeix el text català). La versió catalana presenta un pròleg més llarg,

més citacions d'autors i una sintaxi de la frase més distesa, possibles indicis de la seva prioritat.

MS. Barcelona, BC 77, ff. 108-165, s. xv^{2/3} (Manid 1198); Barcelona, BC 710, ff. 1-45v, s. xv, acèfal (Manid 1789); Barcelona, *olim* Arxiu Palau Requesens III (ms. perdut des de 1936, reproducció fotogràfica a la BC), ff. 62v-91v, s. xv (Manid 1335). | ED. MOD. Ø | BIBL. Casanovas (1906: 10-14), Rubió i Balaguer (1984 [1951]: 388).

+ Vegeu també *Epístola sobre la mort de sant Jeroni* → 40.1.

73. JERONI DE SANTA FE

73.1. *Contra Iudeos* (1413-1414)

- Llatí > català
- L'obra original és una redacció de les tesis defensades per Jeroni de Santa Fe a la disputa de Tortosa (1413-1414). És dubtós que Jeroni de Santa Fe sigui «el redactor material d'aquest text» (Riera 1989b: 227). Per a la seva difusió, vegeu Reinhart & Santiago-Otero (1986: 182-184).

73.1.1. *Tractat en què es prova que Messies és vengut* (anònim, després de 1413-1414)

MS. Barcelona, *olim* Arxiu Palau Requesens XV (ms. perdut, copiat pel pare Villanueva), ff. 18-53, s. XIV (Manid 1166). | ED. MOD. Villanueva (1803-1852: XV, 336-353, conté els capítols 1, 2 i el principi del 3 de la primera part). | BIBL. Casanovas (1906: 34-37), Riera (1989b: 225-228).

73bis. JOAN CASSIÀ

73bis.1. *Collationes patrum* (s. IV-V)

73bis.1.1. *Col·lacions* (anònim, abans de 1458) → TCMP 13.1.1.

JOAN DE CAULIBUS = 26.4.

74. JOAN DE GAL·LES (OFM)

74.1. *Breviloquium de virtutibus antiquorum principum et philosophorum* (1265-1275)

- Llatí > català

74.1.1. *Breviloqui o breu parlament dels antics prínceps e filòsofs* (anònim, s. xv, abans de 1458)

- Figura a l'inventari de la reina Maria de Castella de 1458 (Toledo 1961: 50, ítem 14). Va influir en el *Tirant lo Blanc*, escrit entre 1460 i 1464 (Aguilar 2001).

MSS. Barcelona, RABLB, 3-I-7 (ms. perdut, reproducció fotogràfica a la biblioteca), ff. 1-12v, s. XV^{1/2} (BITECA) / s. XVⁱⁿ (anotació de Pere Bohigas al catàleg) (Manid 1943); Barcelona, BC 48, ff. 1-67v, s. XV^{ex} (Manid 1906); Barcelona, BC 269, ff. 1-63, s. XV (Manid 1905); Barcelona, BC 2012, ff. 18-42v, s. XV^{2/2} (Manid 1842); Barcelona, *olim* Arxiu Palau Requesens VII (ms. perdut), ff. 7-43v, s. XV (Manid 1907); Montserrat 1046, ff. 1-41v, s. XV (Manid 1904). | ED. MOD. Norbert d'Ordal (1930). | BIBL. Casanovas (1906: 19-21), García Panadés (1983), Guardiola (1985), Guardiola (1989), A. Olivar (1988), Gudayol (2006).

74.2. *Communiloquium* (1265-1270)

• Llatí > català > aragonès > castellà

74.2.1. *Suma de col·lacions* (anònim, s. XIV^{3/4})

• La traducció aragonesa és un florilegi (*Rams de flores*, ed. Guardiola 1998) procedent de l'escriptori de Juan Fernández de Heredia, on s'hi va copiar entre 1385 i 1393 (Cacho 1999-2000: 248). Aquest florilegi i la versió castellana (*Suma de colaciones* o *Libro del gobernador*. BNE 12181) deriven d'un manuscrit pròxim al BC 265, segons Ramon i Ferrer (2006). Guardiola (1998) i Cacho (1999-2000) consideren que els *Rams* i el *Libro del gobernador* deriven d'una traducció aragonesa perduda que al seu torn hauria estat traduïda del català. El 1428 consta la traducció catalana en un inventari (Madurell 1974: 51, doc. 58.3).

MSS. Barcelona, BC 265, ff. 1-349v, s. XV (Manid 1909); Barcelona, BC 2008, ff. 1-352v, València 08-III-1438 (Manid 1910); Barcelona, BU 92, ff. 1-357v, s. XV^{med} (Manid 1908); València, Arxiu del Regne, Real Cancelleria 660, ff. 1-6 + I-CCXXX, 1390?-1425? (Manid 2080). | ED. MOD. Ramon i Ferrer (1997) [no consultada]. | BIBL. Wittlin (1971), Leslie (1973), Guardiola (1989), Ramon i Ferrer (1993), Guardiola (1998), Ramon i Ferrer (2006).

75. JOAN DE ROCATALLADA (IOHANNES DE RUPESCISSA) (OFM)

75.1. *Liber secretorum eventum* (1349)

• Llatí > català

75.1.1. *Llibre dels grans esdeveniments* (anònim, després de 1349)

MS. Carpentràs, Inguimbertine, ms. 336, ff. 1-54v, s. XV^{ex}-XVIⁱⁿ (Manid 2261). | ED. MOD. Perarnau (1998b). | BIBL. Bohigas (1920-1922).

75.2. *Vade mecum in tribulatione* (1356-1357)

• Llatí > català

75.2.1. *Ve amb mi en tribulació* (anònim, entre 1356/1357 i 1370) (Perarnau 1993: 57-58)

▪ Traducció extractada.

MSS. Carpentràs, Inguimbertine, ms. 336, ff. 55-75v, s. XV^{ex}-XVIⁱⁿ (Manid 2261). | ED. MOD. Perarnau (1993). | BIBL. Bohigas (1920-1922), Pou i Martí (1996 [1930]).

76. JOAN GOBI *junior* (OP)

76.1. *De spiritu Guidonis. Questio inter Johannem Gobi et spiritum Guidonis / Disputatio inter quemdam priorem Ordinis Praedicatorum et spiritum Guidonis* (després de 1323)

[LC]

• Llatí > català

• Aquesta obra relata una aparició suposadament certa: el Nadal de 1323 una dona va a buscar Joan Gobi, prior d'Alès (Gard), perquè se li ha aparegut repetidament l'esperit del seu marit difunt, amb qui el prior dialoga. La versió més curta del text la relata Joan Gobi en primera persona. La versió més llarga (*Tractatus de spiritu Guidonis*) apareix a finals del segle XIV, pren forma de diàleg, converteix Alès en Verona o Bolonya i no fa esment nominal de Joan Gobi (Polo de Beaulieu 1994). La data de l'aparició varia. Per a Joan Gobi *junior*, vegeu també *DS*: VI, 543.

76.1.1. *Aparició de l'esperit de Guido del Corvo / Tractat d'una disputa e demandes fetes per un prior dels frares de l'orde dels preicadors del convent de Bolunya ab l'ànima o esperit de Guido de Corvo ciutadà de Bolunya a XVI de setembre de l'any MCCCXXVIII* (anònim, s. XV)

▪ Correspon a la versió llarga de l'obra. L'aparició té lloc a «Alexi, la qual ara és apel·lada Bolunya» el 1324, si bé aquesta data corregeix en dues ocasions 1434 i 1424 (Miquel i Planas 1914a: 343). El prior es diu Joan Gos. L'obra està copiada després de *Lo somni* de Bernat Metge. Els folis 122v-128 contenen una carta en llatí de fra Bernardus de Riparia (OP) al bisbe de Mallorca, que és una narració en llatí de l'aparició de Guido de Corvo coincident amb la continguda al ms. Ripoll 167 de l'ACA (Miquel i Planas 1914a: 342), segurament la versió curta.

MSS. Barcelona, BU 17, ff. 105-122, s. XV^{1/2} (Cingolani 2006: 106) / s. XV (Miquel Rosell 1958: I, 20) (Manid 1128) / s. XV^{ex} (Miquel i Planas 1914a: 341) (Manid 1128). | ED. MOD. Miquel i Planas (1914a: 175-207). | BIBL. Miquel i Planas (1914a: 338-343), Mahiques (2005).

77. JOAN MANDEVILLE

77.1. *Voyage d'outremer / Roman sur les merveilles du monde / La Geste de sire Jean Mandeville / Le Livre de Mandeville* (1356) [LC & MF]

- Francès > català > castellà

77.1.1. *Llibre de Joan de Mandevila* (anònim, abans de 1410, fragments)

- Es conserven nou fragments d'una versió catalana citats en dues obres de Claude Duret editades al s. XVII: *Histoire admirable des plantes* (París, 1605) i *Thrésor de l'histoire des langues de cest univers* (Coligny, 1613). Del text íntegre, perdut, se'n va fer una versió al castellà, impresa a València per Jordi Castillo el 1521 i en anys successius. Joan I s'havia interessat per l'original francès el 1380 (Rubió i Lluch 1908-1921: II, 221, 225), i hi ha dos inventaris que contenen un text català de l'obra (1410 i 1484), però no és possible assegurar si fan referència a la versió catalana conservada fragmentàriament o a una altra (el suposat document del rei Joan de 1395 que faria referència al *Purgatori de sant Patrici* i al *Mandeville* no existeix; l'error té origen en Beer 1894/1970: 92 i Entwistle 1922: 251, cf. F. de Bofarull 1890). També existeix una versió aragonesa copiada en un bell manuscrit en pergami (El Escorial M.III.7, s. XV, acèfal; BETA Manid 1523), potser a instàncies de Joan I (Riquer 1988: 152). Aquesta versió aragonesa és diferent a la catalana conservada i deriva, segons Rossebastiano (1997), de la versió francesa dita continental. La versió catalana conservada ha de dependre d'un manuscrit que contaminava la versió continental i la insular (vegeu Riquer 1988 i Rossebastiano 1997, que no té present Riquer).

IMPR. París, N. Buon, 1605, fragments incorporats a la *Histoire admirable des plantes*, pp. 93, 162, 181 i 313, 249. Coligny, M. Berjon, 1613, fragments incorporats al *Thrésor de l'histoire des langues de cest univers*, pp. 122, 305 i 329, 525, 590, 608. | ED. MOD. Secret (1961: 480-483), Rossebastiano (1984), Riquer (1988). | BIBL. Entwistle (1922), Riquer (1988; per a la datació: 152 i 162), Rossebastiano (1997).

77bis. JUSTÍ

77bis.1. Epítom de les *Històries Filípiques* [de Trogu Pompeu] (s. I dC)

77bis.1.1. *Llibre de Justí* (García Fernández de Heredia, ca. 1386) → TCMP 15.1.1.

78. LEONARDO BRUNI D'AREZZO

78.1. *Comentarii tria de primo bello Punico* (1418-1419)

- Llatí > italià > català

78.1.1. *La primera guerra púnica* (Francesc Alegre, 15-VI-1472)

▪ És traducció d'una versió italiana a vegades atribuïda al mateix Bruni, com afirma Alegre al pròleg, a vegades a un deixeble; el manuscrit italià més antic (1434) l'atribueix a Carlo di Nicola, fill de Nicola de Veri de' Medici (Bescós 2011: 65-67). Alegre va estudiar a Palerm amb Iacoppo della Mirambella (Torró 1994: 227-228); el pròleg s'adreça al seu cunyat de família noble Antoni de Vilatorra, i això podria justificar la matèria triada (Bescós 2011: 17, 23). Per a la figura d'Alegre (ca. 1450-1508/1511), escriptor i traductor, vegeu Bescós (2011: 1-43 i 247-286).

MSS. Barcelona, BU 85, ff. 1-103v, posterior a 1472 (Manid 1358); Nova York, Hispanic Society, HC387/4327, ff. 2-5 + 1-72, s. XV^{ex} (Manid 1975); Ripoll, Arxiu Històric Comarcal, ms. 3 (o 4 E), ff. 1-10, s. XV^{ex}, fragment | ED. MOD. Bescós (2011). | BIBL. Riquer (1964: III, 249), Rubió i Balaguer (1984 [1951]: 370), Romano (1982).

78.2. *Comentarium in librum primum æconomicorum Aristotelis* → 14.1.1.

79. LEON BATTISTA ALBERTI

79.1. *Deifira* (entre 1423 i 1437)

- Italià > català
- *Deifira* i *Ecatonfilea* són les primeres obres d'Alberti impreses, amb el títol respectiu *In amoris remedium* i *De amore* (Pàdua, Canozzi, 1471), i es reimprimiren juntes o separades molt sovint (Grayson 1973).

79.1.1. *Deifira* (anònim, posterior a 1471)

▪ Cap dels testimonis manuscrits o impresos italians presents a l'edició de Grayson (1973) no s'ajusta al text català (Vilallonga 2007: 761).

MS. París, Arsenal 8307 (*olim* Belles-Lettres 5902), ff. 1-30v, s. XV^{ex}-XVIⁱⁿ (Manid 2738). | ED. MOD. Miquel i Planas (1908-1916 [1911]: III).

79.2. *Ecatonfilea* (entre 1423 i 1437)

- Italià > català

79.2.1. *Ecatonfila* (anònim, posterior a 1471)

▪ Cap dels testimonis manuscrits o impresos italians presents a l'edició de Grayson (1973) no s'ajusta al text català (Vilallonga 2007: 761).

MS. París, Arsenal 8307 (*olim* Belles-Lettres 5902), ff. 32-63, s. XV^{ex}-XVIⁱⁿ (Manid 2738). | ED. MOD. Miquel i Planas (1908-1916 [1911]: III).

80. LLEÓ DE NÀPOLS

80.1. *Historia de preliis Alexandri Magni* (952-968) [MF]

- Grec > llatí > català
- L'atribució a l'arxiprest Lleó, i l'afirmació que el text és traducció del grec, procedeix del pròleg de l'obra. L'obra de Lleó (*Nativitas et victoria Alexandri Magni*) és una versió del relat en grec del Pseudo-Cal·lístenes (redacció δ^*) i va tenir una difusió extraordinària (Ross 1963: 47-65). Part d'aquesta difusió va produir la *Historia de preliis Alexandri Magni*, ja amb interpolacions, conservada en tres recensions: I¹ (abans de 1100), i derivant-ne per separat, I² (abans de s. XII^{med}) i I³ (s. XII^{ex}-XIIIⁱⁿ). Les tres recensions porten interpolada la *Collatio Alexandri Magni cum Dindimo* (\rightarrow 0.5) en la forma anomenada *Collatio III* (Ross 1963: 32).

80.1.1. *Història d'Alexandre* (anònim, s. XIV-XVⁱⁿ)

- Procedeix de la versió I³ (ed. Steffens 1975) de la *Historia de preliis* (Coll i Alentorn 1971-1972/1991: 357; Vela 1973). En català no hi ha pròleg (compareu l'incipit amb el text de Lleó: The Latin Library <<http://www.thelatinlibrary.com/leo1.html>>). Potser per això Rubió i Lluch (1910: 28) i Rubió i Balaguer (1984 [1951]: 369) van creure que era traducció de l'anomenat *Epítom de Juli Valeri* (s. IX), obra procedent de les *Res gestae Alexandri Macedonis* (s. IV) de Juli Valeri, que tradueix al seu torn el Pseudo Cal·lístenes (redacció α). Segons Rubió i Balaguer, «el meu pare [Antoni Rubió i Lluch] va veure un manuscrit en poder del llibreter Andreu que contenia la versió en còpia anterior al 1458. Avui es troba a la Biblioteca de Catalunya (ms. 1560)». Els manuscrits 1560 i 1872 de la BC, copiats d'una mateixa mà, són parts d'un sol còdex. El manuscrit 1560 porta la *Història d'Alexandre*, però és incomplet: hi falta gairebé una tercera part de l'obra. El manuscrit 1872, acèfal (hi falten els set primers folis), porta extractes dels capítols corresponents al text de la *Història d'Alexandre* fins al final, separant amb calderons la part corresponent a cada paràgraf de la *Història d'Alexandre*; sembla, doncs, que es tracta d'una taula de continguts del manuscrit 1560. Vela (1973: 45-48), en canvi, creu que el text abreujat del manuscrit 1872 no està fet directament a partir del text del manuscrit 1560, sinó d'una altra còpia de la traducció catalana, de la qual derivarien els dos manuscrits per separat, com si fossin edicions diferents d'un mateix text. Els primers capítols estan molt més abreujats que els últims (Vela 1973: 40). Aquesta traducció no s'ha de confondre amb 106.1.1. Un inventari de llibres de 1410 registra un «libre appellat *Alexandre*, en pla (...) lo qual libre comense axí: 'En nom de Deu. Ací comença lo *Libre de Alexandri*, en pla'»

(Madurell 1974: 36, doc. 31.2); és possible que es tracti de la *Història d'Alexandre* de Lleó de Nàpols, que en alguns testimonis porta el títol *Liber Alexandri Magni regis Macedoniae de preliis*.

MSS. Barcelona, BC 1560, ff. 1-188v, s. XIV^{ex}-XVⁱⁿ, incomplet (Manid 1436); Barcelona, BC 1872, ff. 1-33v, s. XIV^{ex}-XVⁱⁿ, acèfal (Manid 1437). | ED. MOD. Vela (1973: edita els dos manuscrits). | BIBL. Rubió i Lluch (1910: 28), Rubió i Balaguer (1984 [1951]: 368-369), Vela (1973), Coll i Alentorn (1971-1972/1991: 357).

81. LLORENÇ DE BLOIS (OP)

81.1. *Somme le roy* (1280) [LC & MF]

- Francès > occità > català (versions 81.1.1 i 81.1.2)

- Francès > català (versió 81.1.3)

81.1.1. *Llibre de vicis i de virtuts*, versió 1 (anònim, s. XIV^{1/4} o abans de 1326)

- El text en català es troba en un grup de manuscrits pròxim al manuscrit occità BAV Lat. 4799, segons Wittlin (1983), que proposa l'existència de tres traduccions independents, dues (81.1.1 i 81.1.2) fetes a partir d'una versió occitana conservada en manuscrits de la primera meitat del segle XIV, i una tercera (81.1.3) derivada d'un text francès contaminat (1983: 413). La comparació dels textos fa pensar més aviat en diverses redaccions d'una sola traducció. Martínez, després d'analitzar els fragments descoberts a Vic (Episcopal, ms. 269), conclou que «resulta difícil decidir a quina versió catalana corresponen» (2005: 727). Una traducció en català ja existia segons l'inventari en llatí (1326) de Bernat de Fonollar, senyor de Sitges: «*De vicis et de virtuts*, qui incipit 'Açò són los X manaments de Nostre Senyor' *et cetera*» (Martí de Barcelona 1990-1991: 457-458; Hernando 1995: I, 89-90, doc. 41, ítem 3). El rei Martí tenia la *Somme le roy* en francès (Massó i Torrents 1962 [1905]: 448, ítem 248). A la biblioteca de la reina Maria (1458) hi havia un exemplar en aragonès o castellà de l'obra (Toledo 1961: 53, ítem 32).

MSS. Barcelona, ACA, Sant Cugat 39 (Sant Cugat 34, segons Wittlin 1983: 406), ff. 1-132, s. XIV^{1/2} (Manid 1248); Barcelona, BC 720, ff. 1-12, s. XVⁱⁿ (Manid 2313); Barcelona, BC 740, ff. 1-87v, s. XIV^{1/2} (Manid 1620); Barcelona, BC 2009, ff. 1-138, abans de 1473 (Manid 1623); París, BnF, Esp. 247, ff. 7-181, s. XIV^{3/3} (Manid 1622). | ED. MOD. Ø | BIBL. Wittlin (1983).

81.1.2. *Llibre de vicis i de virtuts*, versió 2 (anònim, s. XIV)

▪ Versió a través de l'occità. Potser és una variant de 81.1.1. Es troba en manuscrits amb un text semblant a la versió occitana editada per Bartsch (Wittlin 1983). El manuscrit BNE 6291 procedeix de Vic; a la Biblioteca Episcopal d'aquesta ciutat el 1368 hi havia un «libre de pergamins apelat *De vicis e virtuts*», i Wittlin l'identifica sense cap prova amb el ms. 6291 (1983: 409).

MSS. Barcelona, ACB, còdex núm. 74, ff. 1-121v, s. XIV^{4/4} (Manid 1621); Madrid, BNE 6291, ff. II-IIIv + 1-110, s. XIV^{2/2} (BITECA) / s. XIV^{ex}-XVⁱⁿ (Romeu 1980: 258) (Manid 1913). | ED. MOD. Ø | BIBL. Wittlin (1983).

81.1.3. *Llibre de vicis i de virtuts*, versió 3 (anònim, s. XIV)

▪ Conté interpolacions del *Miroir du monde* (Wittlin 1983: 414).

MS. Nàpols, Nazionale I-G-43, ff. 1-130, 1411 (Manid 1958). | ED. MOD. Ø | BIBL. Wittlin (1983).

ALTRES MSS. Vic, Episcopal 269, ff. 73 i 78, s. XIV^{ex}, fragment. | BIBL. Martínez (2005).

LLUÍS D'AUXERRE → 116.

82. Fra LUCA

82.1. Comentari a Valeri Màxim → 121.1.1.

83. LUCA MANNELLI (OP)

83.1. *Tabulatio et expositio Senecae* (1347-1352)

- Llatí > català
- Florilegi de diverses obres autèntiques de Sèneca i d'altres que se li atribuïen a l'edat mitjana. Comentari marginal de Mannelli. Sembla que comprenia dos volums; se'n conserva el primer (de la veu «Abstinentia» a «Iuvenis»).

83.1.1. *Taula per alfabet sobre tots los llibres de Sèneca i l'exposició d'ell feta per frare Lucas* (anònim, s. XVⁱⁿ) [JP]

▪ Es documenta l'interès del rei Martí I per l'obra original entre 1403 i 1405 (Martínez 2001: 100). El manuscrit acaba a la veu «Justícia».

MS. Barcelona, BU 282, ff. 1-303v, s. XV^{1/2} (Manid 1744): pertanyia a la família de Francesc Desplà (Mayer 1980: 352). | ED. MOD. Ø | BIBL. Martínez (2001).

+ Vegeu també 121.1.1.

84. LUDOLF DE SAXÒNIA (OCarth)

84.1. *Vita Christi* (1348-1360)

- Llatí > català

84.1.1. *Primer del Cartoixà* (Joan Roís de Corella, 1496)

- Pròleg de Corella adreçat a Jaume del Bosc, membre de l'Orde de Montesa. Al final (ff. 144v-145) conté una *Vida de la sacratíssima Verge Maria* en versos estramps, que és una versió d'una poesia original que Corella havia escrit abans de 1474.

IMPR. València, Llop de la Roca, 13-IV-1496 (Manid 1821): Barcelona, BC 10-VI-14 (a), ff. 1-143v; Barcelona, Joan Rosembach, 16-X-1518 (Manid 2494): Barcelona, Ateneu 84-II, ff. iir-141v. | ED. MOD. Ø | BIBL. Riquer (1964: III, 257, 270-280), Romero (2003).

84.1.2. *Segon del Cartoixà* (Joan Roís de Corella, abans de 1497)

IMPR. València, Cristòfor Kaufmann, 1500 (Manid 2071): Madrid, Palacio, I/88, ff. 2-158. | ED. MOD. Ø | BIBL. Riquer (1964: III, 257, 270-280), Romero (2003).

84.1.3. *Terç del Cartoixà* (Joan Roís de Corella, 1495)

IMPR. València, Llop de la Roca ?, 1495 (Manid 1840): Barcelona, BC 10-VI-13, ff. 2-181v. | ED. MOD. Ø | BIBL. Riquer (1964: III, 257, 270-280), Romero (2003).

84.1.4. *Quart del Cartoixà* (Joan Roís de Corella, 1495)

- Segons Ribelles, aquesta part es va imprimir primer per raons comercials: és la que tracta de la Passió (Riquer 1964: III, 270). Al final (f. 176) hi ha la famosa *Oració a la Senyora Nostra tenint son fill Déu Jesús en la falda davallat de la creu*, una poesia original de Corella que ja havia compost abans (Riquer 1964: III, 278-280).

IMPR. València, Llop de la Roca, 16-II-1495 (Manid 1839): Barcelona, BC 10-VI-11, ff. 2-[175]; València, Llop de la Roca, 26-XI-1495 (Manid 1818): Madrid, Palacio I/215 (2), ff. [i]-[cxxxvii]v; València, Jordi Costilla, 24-V-1513 (Manid 2612): Barcelona, BC 10-VI-12, ff. [1]-129v. | ED. FACÍSIMIL. Ludolphus de Saxonia (1998: de l'edició de novembre de 1495). | ED. MOD. Ø | BIBL. Riquer (1964: III, 257, 270-280), Hauf (1990: 323-324), Chiner (1998), Garcia Sempere (2002: 116-120), Romero (2003).

LUDOVICO DE SUR. Deformació de Ludovicus d'Auxerre → 116.

85. MARCO POLO

85.1. *Milione / Le Devisement dou monde* (1298-1307)

- Francoitalià > català > aragonès

Francoitalià > català > francès

- La historiografia considera que Rustichello da Pisa va redactar l'obra en francès italianitzat a partir de les notes en venecià de Marco Polo, protagonista dels viatges. Es conserva un manuscrit (BnF, Fr. 1116) i un fragment (Concina 2007) d'aquesta versió original, que ben aviat va ser reduïda i traduïda a diverses llengües; també va ser reescrita en francès el 1310-1311 (ed. Ménard 2001-2007).

85.1.1. *Llibre de les províncies e de les encontrades* (anònim, abans de 1375)

- S'ha suposat que la traducció catalana deriva d'un manuscrit en francoitalià amb la versió ja reduïda del text. En relació amb l'edició integral de Foscolo (1928), al text català falten els capítols 1-56, excepte els capítols 21-23 que estan desplaçats al final, i als capítols 59 i 73 hi ha interpolacions de l'*Itinerarium* d'Odorico da Pordenone. Aquestes característiques es retroben a la traducció aragonesa (anterior a 1393) i al manuscrit francès Ottob. Lat. 2207 de la Biblioteca Apostolica Vaticana. Alguns crítics creuen que la traducció —en un estadi anterior al conservat— és l'origen de l'aragonesa i de la francesa del manuscrit Ottob. Lat. 2207 (Foscolo, Gallina, Cacho); Meneghetti considera que tots aquests testimonis provenen independentment d'un text escrit en una barreja de francès i occità.

MS. Florència, Riccardiana 2048, ff. 1-65v, s. XIV^{2/2} (Manid 1840). | ED. MOD. Gallina (1958). | BIBL. Casella (1910/1966: 219), Foscolo (1928: 201-210), Gallina (1956), Cacho (1997: 156-158; pàgina per a la datació: 158), Alvar & Megías (2002: 711-712), Meneghetti (2007).

Fra MARCUS = 0.53.

86. MARTÍ DE TROPPAU [MARTINUS OPPAVICIENSIS, MARTINUS POLONUS] (OP)

86.1. *Chronicon pontificum et imperatorum* (1268-1277) [SMC]

- Llatí > català

- Hi ha tres recensions de l'obra, de la qual se'n coneixen 437 manuscrits (Ikas 2001). Es troba copiada de dues maneres: o bé van abans els papes i després els emperadors (e.g. BnF, Lat. 5019), o bé els papes es copien al *verso* i els emperadors al *recto*. Els dos manuscrits llatins conservats a l'ACA (Ripoll 123, s. XIV-XV, i Ripoll 125, s. XIV) ho fan d'aquesta segona manera, arriben fins al papa Honori IV (com el manuscrit BnF,

Lat. 6396) i semblen pertànyer a la *recensio* C (MGH SS, XXII: 383-384). L'inventari de Martí I (1410) n'indica un exemplar (Massó i Torrents 1905: 421, ítem 51).

86.1.1. *Cròniques dels apostolis e dels emperadors* (anònim, s. XIV)

▪ La traducció catalana copia primer els papes i després els emperadors. Sembla pertànyer a la *recensio* B. És de marcada lectura clerical, ja que omet els primers capítols dedicats a la història de Roma abans del naixement de Crist i comença directament amb la descripció dels càrrecs eclesiàstics. L'actual f. 87 (f. clxxxv) conté «text francès d'aquesta mateixa obra», segons BITECA (Manid 1872).

MS. El Escorial P.II.18, ff. i r-iii v + 1-86, s. XIV (Manid 1872). | ED. MOD. Ø | BIBL. Massó (1906: 501-502), Coll i Alentorn (1971-1972/1991: 351).

87. MATFRE ERMENGAUD

87.1. *Breviari d'amor* (començat el 1288 i acabat ca. 1292)

- Occità > català > castellà
- Per a la tradició occitana del *Breviari*, vegeu Ricketts (1972), que col·laciona un fragment en occità amb l'equivalent en català i en castellà, i tendeix a considerar que la versió castellana depèn de la catalana (1972: 234 i 253; cf. Ferrando 1984: 109); la comparació ho confirma. La versió castellana es conserva al manuscrit 63 de la University Library de Chicago, s. XV (Roditi 1947-1948). La primera dada sobre la presència del text occità a Catalunya és la còpia d'un manuscrit a Lleida, ca. 1320 (Ferrando 1984: 112).

87.1.1. *Breviari d'amor* (anònim, s. XIV, abans de 1385)

▪ La traducció és anterior al 7 de juny de 1385, quan fou acabat de copiar el manuscrit del Palau Requesens; Tobella-Vergés (1992) la considera de l'últim terç del segle XIV (apud Ricketts 2010; no hem consultat la tesi de Tobella). Un inventari de 1398 ja registra l'obra en català (Iglesias 1996: doc 4, ítem 3; Cingolani 1990-1991: 57-62). La traducció catalana, en prosa, comprèn els vv. 123-26070 de l'original: omet els 122 versos prologals i les vides dels apòstols Andreu, Joan i Tomàs, el tractat «D'amor de mascl' ab feme» (que inclou el «Perilhos tractatz d'amor de donas») i el capítol «D'amor d'efan». Excepcionalment, el manuscrit de Madrid transmet els versos 1-22 en occità precedint la traducció. En el manuscrit París, BnF, Esp. 205 i en el còdex a què pertanyen els fragments de Gant, el *Breviari* és seguit pel fragment de l'*Evangelium Nicodemi* català contingut també en el *Llibre de Gènesi* (caps. «De l'escrit de Nicodemus» i «De l'escrit que féu Alexandri», pp. 238-260 de l'ed. Amer 1873)

(Ricketts 2006-2007: 233). Wittlin (1984a) edita el fragment del manuscrit 1486 de la BC creient que pertany a una enciclopèdia catalana anònima. Aquest fragment ja havia estat editat el 1925 a la *Revista del Centro de Lectura* de Reus, núm. 141 (6 de desembre de 1925), que no hem vist (apud Ferrando 1984: 109, n. 6, segons comunicació de Jaume Riera i Sans).

MSS. Barcelona, *olim* Arxiu Palau Requesens IV (ms. perdut, reproducció fotogràfica parcial a la BC), ff. 1-188v, 07-VI-1385 (Manid 1540); Barcelona, BC 266, ff. 1-152v, s. XIV (Ricketts 1972: 233) (Manid 1539); Barcelona, BC 1486, ff. 24r-v, s. XIV (catàleg BC) (Manid 2270); Barcelona, BU 72, ff. I-VIII + 1-253, 24-VII-1402 (Manid 1543); Gant, Universiteitsbibliotheek, ms. 3284, ff. 1r-v, 2-3v, 4r-v, 5-6v, 7r-v, 8r-v, 9r-v, 10r-v, 11r-v, 12r-v, 13r-v, 14r-v, 15r-v, 16r-v, s. XIV^{2/2}-XV^{1/2}?, fragments (Ricketts 2006-2007) (Manid 2640); Londres, BL, Add. 16433, ff. 4-105v, s. XIV^{med} (Batlle 1988: 9) / s. XIV^{ex} (BITECA) / s. XV (catàleg BL) (Manid 2408); Londres, BL, Yates Thompson 31, ff. 1-259, ca. 1400 (Ricketts 1972: 233) / s. XV^{ex} (BITECA) (Manid 1544); Madrid, BNE Res. 203, 2-6v + 1-164v, s. XV^{1/4} (anterior a 1426) (Manid 1541); París, BnF, Esp. 205, ff. C-J + 1-205, 18-III-1400 (Bohigas 1985: 100) (Manid 1542); París, BnF, Esp. 353, ff. Cr-Fv + 1-192, ca. 1400 (BITECA) / s. XIV (Bohigas 1985: 99; Ricketts 1972: 231) (Manid 1139). | ED. MOD. Barnils (1916: fragments), Ferrando (1980, edita el ms. de la Biblioteca Nacional de Madrid), Tobella-Vergés (1992: set capítols), Wittlin (1984a: edita el fragment de BC 1486). | BIBL. Casanovas (1906: 14-16), Ricketts (1972), Ferrando (1984), Ferrando (1992a), Ferrando (1992b), Ricketts (2010).

88. Orde de la MERCÈ

88.1. *Constitutiones fratrum Ordinis beatissime Dei genitricis Marie de Mercede* (1272) [SMC]

- Llatí > català
- Fundat per Pere Nolasc, possiblement cap a 1230, l'Orde de la Mercè era al seu començament una confraria laica; les primeres constitucions foren aprovades al capítol de Barcelona del maig de 1272, quan n'era mestre Pere d'Amer (Brodman 1986, Salrach 1988).

88.1.1. *Constitucions dels pares antics de l'Orde de la Verge Maria de la Mercè* (anònim, després de 1304)

▪ La traducció és segurament posterior a 1304, ja que afegeix un article aprovat al capítol general de Santa Maria del Puig, essent mestre de l'Orde Arnau d'Amer. N'existia un altre exemplar semblant a la col·lecció de Thomas Philipps (Avril 1982). MS. Barcelona, ACA, Manuscrits Varia II (provinent del convent de la Mercè), ff. 44-53v, 1445; París, BnF, NAL 1788, ff. 32-38v, 1445 (Avril 1982) (Manid 1106). | ED. MOD. *Constitucions* (1907). | BIBL. Avril *et al.* (1982: 116-117, 129), Bohigas (1985: 146), Brodman (1986: 127-139).

+ L'edició parla també de dues còpies del segle XVII, l'una propietat del pare Agustí Arqués, de Roma, i l'altra d'Ernest Moliné, de Barcelona. El manuscrit de l'ACA només conté en vulgar aquest text. La resta és: *Probemium libri fundacionis ordinis beate Marie de Mercede redemptionis captivorum* (ff. 1-6), *Speculum fratrum ordinis beatissime Dei genitricis Marie de Mercede redemptionis captivorum* (ff. 7-12), *Tractatus fundacionis seu noticia gestorum per ordinem ut secuta fuerunt usque ad annum MCCCC quadragesimum quintum* (ff. 12-24v), una relació dels papes que van concedir privilegis a l'orde (ff. 27-34v), *Nomina venerabilium patrum et fratrum qui rexerunt conventum sancte Marie de Mercede captivorum civitatis Barchinone* (ff. 37-42v), *Constitutiones fratrum ordinis sancte Marie de Mercede redemptionis captivorum* (ff. 54-110v; un text totalment diferent del precedent, amb constitucions entre 1323 i el capítol d'Osca de 1443), *Qualiter visitator quicumque fuerit in visitacionibus procedere debet et forma quam servare tenet in principio visitacionis et in tota visitacione* (ff. 111-119), *Regula beati Augustini episcopi* (ff. 120-127; □ 1 +), *Expositio regule beati Augustini episcopi* (ff. 128-173v), *Missa in die Pentecostes* (ff. 174-176), *Cismata seu divisiones que fuerint in ordine sacro de Mercede captivorum* (ff. 177-191v), i anotacions de mans dels segles XVI i XVII.

89. NEBRIJA

89.1. *Dictionarium latino-hispanicum* (1492) i *Dictionarium hispano-latinum* (1495?)

• Castellà > català

89.1.1. *Vocabularius Aelii Anthonii Nebrissensis* (Gabriel Busa, 1507)

▪ La traducció es va tornar a editar a Barcelona el 1522 i el 1560 (Soberanas 1977: 154-167).

IMPR. Barcelona, Carles Amorós, 1507 (Manid 2525): Barcelona, BC 10-VI-8. | ED. MOD. Ø | BIBL. Griera (1945), Soberanas (1977), Trias (1981), Rubió i Balaguer (1985 [1953]), Barreda (1999).

90. NICOLAU DE LIRA (OFM)

90.1. *Expositio in psalmo 118* [extret de la *Postilla super Psalmos*] (1322-1331) [LC & MF]

- Llatí > català

- La part del saltiri era la més divulgada de la *Postilla litteralis super Bibliam*; per a les biblioteques catalanes, vegeu Baraut (1953).

90.1.1. *Exposició del salm 118* (anònim, s. XIVes)

- El manuscrit conté el salm 118 i el comentari de Nicolau de Lira: comença en català (Ps 118, 1-16) i continua en llatí (ff. 87-108) (Baraut 1953). El fragment en català del salm és molt similar al text corresponent de l'anomenada Bíblia de Portaceli (Puig i Tàrrach 2001: 125, n. 44). El rei Martí posseïa una traducció catalana íntegra de la *Postilla super Psalmos*, segons un inventari de 1413 que no identifica l'autor de l'obra (Miret i Sans 1909-1910: 222); ara bé, l'incipit i l'èplicit del volum del rei Martí concorden amb els del que figura en l'inventari de Maria de Castella, que dona el títol: *Nicholau de Lira sobre lo Saltiri* (Toledo 1961: 58). El gener de 1399 Martí va fer pagar un exemplar molt car de la *Postilla* «super Bíblia» que li havia comprat a París el bisbe de Barcelona (Baraut 1953: 2) i el juliol d'aquell any va ordenar que el batlle general de València fes fer una bona còpia de l'exemplar de *Nicholau de Lira sobre l'psaltiri* que li prestava Pere d'Artés (Rubió i Lluch 1908-1921: I, 411, doc. 465; a la nota 2, Rubió fa referència al document de 1403 on consta el pagament). El títol d'aquest exemplar és idèntic al del volum en català de l'inventari del rei, i això fa pensar que Pere d'Artés ja tenia la traducció catalana abans de 1399. Ara, la data del fragment de l'ACA és incerta, perquè no podem saber si aquest pertanyia o no a la traducció íntegra de Martí, avui perduda.

MS. Barcelona, ACA, Ripoll 159, ff. 83-86v, s. XV (Duran 1998-2008: III, 221-222) (Manid 1337). | ED. MOD. Baraut (1953). | BIBL. Reinhart (1987), Puig i Tàrrach (2001: 125-127).

+ El llibre de comptes del convers Bartomeu Rodrigues (Barcelona, Biblioteca de la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi, ca. 1468-1482) conté extractes en català de llibres bíblics i d'altres, entre els quals un de la *Postilla* de Nicolau de Lyra (f. 47v). Vegeu la descripció de Maria Toldrà (Duran 1998-2008: III, 466-468) i Riera i Sans (1982).

91. NICOLAU TREVET (OP)

91.1. Comentari a l'*Ab urbe condita* de Títus Livi → 119.1.1.

91.2. Comentari a les *Tragèdies* de Sèneca → 113.5.1.

91.3. Comentari no identificat → TCMP 17.1.1.

+ Vegeu també 25.1.2 i 118.1.1.

ODORICO DA PORDENONE → 85.1.1.

OTGER DE LOCEDIO (O DE TRINO) (OCist) = 22.3.

92. OVIDI

92.1. *De vetula* II, vv. 200-728 (anònim, s. XIII^{2/2})

- Llatí > català

- No és obra d'Ovidi. S'ha atribuït, amb molts dubtes, a Ricard de Fournival.

92.1.1. *Ovidi enamorat / La velletona* (Bernat Metge, abans de 1399)

MS. Barcelona, BC 831, ff. 26-36v, s. XV (Manid 1760). | ED. MOD. Riquer (1933: 117-125), Riquer (1950: 101-114), Riquer (1959: 91-115), Badia & Lamuela (1975: 109-121). | BIBL. M. Olivar ([1925]), Riquer (1959: *32-35, *200-201; pàgina per a la datació *34), Badia (1988: 75-85), Cabré (2010: 18-19).

92.2. *Epistulae Heroidum* (ca. 5 aC) [JP]

- Llatí > català > castellà

92.2.1. *Lletres d'Ovidi* (Guillem Nicolau, 1390)

- Guillem Nicolau va incorporar a la traducció catalana les introduccions a les epístoles procedents dels *Bursarii Ovidianorum* de Guillem d'Orleans (ca. 1200), i un aparat de glosses marginals parcialment procedents del mateix comentari; aquestes glosses no s'han conservat en cap dels dos manuscrits, però sí en la traducció castellana que deriva del text de Nicolau (Sevilla, Colombina 5-5-16, BETA Manid 2116; Pujol 2008).

MSS. Barcelona, BC 1599, ff. 1-2v, s. XIV^{ex}-XV^{1/2}, fragment (Manid 1775); París, BnF, Esp. 543, ff. 1-87, s. XV^{1/4} (Manid 1774). | ED. MOD. Ø | BIBL. Badia (1993: 53-56), Garrido (2002), Pujol (2005), Pujol (2008).

92.3. *Metamorphoseon* (ca. 2-8 dC)

- Llatí > català + Llatí > italià > català

92.3.1. *Transformacions* (Francesc Alegre, començada abans de 1472 i ja acabada el 1482; revisada després i impresa el 1494)

- L'obra conté una traducció de les *Metamorfosis* i unes «al·legories e morals exposicions» dels mites ovidians basades en la *Genealogia deorum gentilium* (1365/1368) de Boccaccio, com declara el traductor (f. 268v de l'exemplar de la

BC) i s'observa ja en el pròleg a les alegories (Alcina 1998: 41-42). Alegre tradueix Ovidi del llatí, però té en compte la versió italiana de Giovanni Bonsignori (*Ovidio Metamorphoseos vulgare*, 1375-1377), basada en gran part en l'*Expositio* i les *Allegoriae* de Giovanni del Virgilio (Alcina 1998: 41 i 47; Ardissino 2001). Sembla que l'origen d'aquesta traducció (i de la dels *Comentarii* de Bruni □ 78.1.1) es troba en les lliçons del mestre del jove Alegre a Palerm Iacoooo della Mirambella (Bescós 2011: 32); anys després Alegre hauria decidit revisar i imprimir la traducció, dedicada a Joana d'Aragó (Bescós 2011: 23, 25-26).

IMPR. Barcelona, Pere Miquel, 24-IV-1494 (Manid 1776): Barcelona, BC 11-VII-16, ff. 1-6 + i-cclxvii. | ED. MOD. (fragment): Duran & Solervicens (1996: 34-42: l'endreuça a Joana d'Aragó, el pròleg a la traducció, i la «suplica final»). | BIBL. Rubió i Balaguer (1948/1992: 160-161), Badia (1993: 56-71), Fàbrega (1993), Torró (1994: pàgina per a la datació 224), Guthmüller (1997), Alcina (1998), Bescós (2011: 259-269).

+ Per a Giovanni del Virgilio i Giovanni Bonsignori, vegeu també → TCMP 10.

93. PAL·LADI

93.1. *De re rustica* (s. IV-V)

- Llatí > català (versió 93.1.1)

Llatí > català > castellà (versió 93.1.2)

93.1.1. *Tractat d'agricultura* (anònim, anterior a 1385, fragment)

- Versió més antiga conservada. Inèdita i descoberta recentment. Conté les seccions 1-7 i 34-37 del primer llibre, i de la secció 6 del segon llibre a la secció 10.27 del quart (Capuano 2006: 236).

MS. Biblioteca privada de Joseph Gwara, ff. 13-68, s. XV. | ED. MOD. Ø | BIBL. Capuano (2006).

93.1.2. *D'agricultura / Llibre d'agricultura* (Ferrer Saiol, 1385)

- És font de la traducció castellana (Riquer 1941: 37-38; Hauf 1989a); s'ha afirmat erròniament que Saiol també va fer la traducció castellana (BNE 10211; Cartagena 2009: 19, i 21-24 per a l'edició del pròleg). Ferrer Saiol coneixia la versió 93.1.1 i en va extreure almenys una glossa (Capuano 2006: 233-234).

MS. València, Arxiu Municipal, fons Serrano Morales ms. 6437, ff. 1-93v, s. XV^{ex} (Tramoyeres 1911: 460) (Manid 1029). | ED. MOD. (fragment): Tramoyeres (1911: pròleg). | BIBL. Trenchs & Giner (1988), Giner (1989), Riera (1989a: 707), Hauf

(1989a), Nadal (1989), Capuano (1990), Piccat (1992), Butiñà (1996), Cifuentes (2006: 290-291, 449), Capuano (2006), Martínez (2008), Sebastian (2008).

+ Per a altres compilacions d'agricultura, conegudes amb el terme «Pal·ladis arromançats», vegeu Cifuentes (2006: 289-293) i Sebastian (2008).

94. PASCASI → 0.56.5.

Sant PAU

→ 113.3.

→ 0.50.

95. PEDRO ALFONSO

95.1. *Dialogi Petri christiani et Moysi iudaei / Dialogus Petri cognomenato Alphonsi ex iudaeo christiani et Moysi iudaei / Dialogus contra iudaeos* (s. XII^{1/2})

• Llatí > català

• Pedro Alfonso era un jueu aragonès anomenat Moisès Sefardí abans d'esdevenir convers el 1106.

95.1.1. *Diàleg* (anònim, s. XV^m, fragments)

▪ D'aquesta versió, se n'ha conservat el títol III i un fragment del IX (ms. Colombina), i un fragment del títol III i un altre del V (ms. Arxiu Diocesà). En el passatge del títol III on coincideixen els dos manuscrits, el text presenta diferències (Puig i Oliver 2001: 503). Hi havia un exemplar de l'obra «in vulgari cathalano» (inc. «Encara si vols», expl. «de la part detràs vers no») a la biblioteca de Benet XIII (1395-1417) a Peníscola (Serrano & Perarnau 1987: 175 i 271). Un inventari de 1410 enregistra un llibre «appellat Pere Alfonso» (Madurell 1974: 36, doc. 31.6), probablement en català a jutjar pel conjunt de la biblioteca.

MSS. Barcelona, Arxiu Diocesà, Fons procedents de la parròquia de Sant Genís dels Agudells, Fragment, ff. 1-2v, ca. 1400 (Ainaud de Lasarte 1943: 359) (Manid 2299); Sevilla, Colombina 5-5-26, ff. 87-95v, s. XV^{1/2} (Manid 2346). | ED. MOD. Ainaud de Lasarte (1943: 371-373, fragments de l'Arxiu Diocesà). | BIBL. Ainaud de Lasarte (1943, pàgines per a la datació: 369-370), Reinhart & Santiago-Otero (1986: 250-258), Riera (1989b: 224-225), Puig i Oliver (2001: 483, 502-503).

95bis. PEDRO XIMÉNEZ DE PREXANO

95bis.1. *Lucero de la vida cristiana* (1493)

95bis.1.1. *Llum de la vida cristiana* (anònim, 1496) → TCMP 18.1.1.

96. PELAGI DIACA (PELAGI VI) i JOAN SUBDIACA → 0.56.2, 0.56.3, 0.56.4.

97. PERE III

97.1. *Crònica general de Pere III el Cerimoniós / Crònica dels reis d'Aragó e comtes de Barcelona / Crònica de Sant Joan de la Penya* (ca. 1348/1350-1366) [SMC]

- Composició en tres llengües (aragonès, català i llatí) > català (97.1.1)

- ? > llatí > català (97.1.2)

- El procés de composició de la *Crònica general* encara no es pot determinar amb seguretat (de la mateixa manera que no està definida la intervenció directa del rei): faria falta una edició conjunta de totes les versions. Sembla que, almenys en un primer moment, es va treballar amb tres llengües per separat: les parts corresponents a la història navarroaragonesa eren en aragonès, les que corresponen a les *Gestes dels comtes de Barcelona* eren en català, i eren en llatí les que depenen de la redacció definitiva dels *Gesta Comitum Barchinonensium*. Una primera fase d'elaboració del text hauria de remuntar als anys 1348-1350 i una segona se situaria cap a 1355. Abans de 1359 ja s'havia completat una versió en llatí, en la qual treballava el secretari Tomàs de Canyelles, que no s'ha conservat. Abans de 1366 ja hi havia una versió catalana acabada i revisada (97.1.1). El manuscrit encarregat el 1368 per a l'Arxiu Reial hauria de ser l'actual BNE 1811; el manuscrit enviat l'any següent a Ripoll hauria de ser l'actual Salamanca, BU 2664. Abans de 1372 es completà la versió aragonesa, traduïnt les parts originàriament en català i en llatí (ed. Orcástegui 1985). Abans de 1372, Guillem Nicolau havia acabat la versió llatina conservada (ed. Ubieto 1961), ja que el 15 de juliol el rei havia enviat un «llibre de les Cròniques» a la catedral de València (Rubió i Lluch 1908-1921: I, 242), que deu correspondre a l'actual València, Catedral 198 (Guillem Nicolau, amb certesa, havia acabat la traducció el 1375: Rubió i Balaguer 1936/1987: 329 i Ubieto 1950: 9). Vegeu en general Cingolani (2007: 205-212) i, per a una reconstrucció diferent, Catalán & Jerez (2005: 151-277). S'ha d'advertir que la *Crònica* és un text obert, que presenta diferències entre les tres versions i entre els manuscrits en una mateixa llengua.

97.1.1. *Crònica dels reis d'Aragó e comtes de Barcelona* (anònim, ca. 1366, abans de 1372)

▪ La versió catalana de la *Crònica* es divideix en dos grups: redacció curta (que elimina bona part de la història aragonesa) i redacció llarga. La manca d'una edició crítica amb tots els manuscrits ara coneguts dificulta la precisió.

MSS. (Redacció curta) Barcelona, BC 2013, ff. 2-38v, s. XV (Manid 1119); Madrid, BNE 1609, ff. 371-406, 1637 (còpia d'un manuscrit de J. R. Vila de 1600 que, al seu torn és còpia del de Salamanca) (Manid 1992); Madrid, BNE 2013, ff. 82-103v, 1632 (còpia d'un manuscrit de J. R. Vila de 1600, que al seu torn és còpia del de Salamanca) (Manid 1993); Madrid, RAH, 9/5225, s. XVIII^{ex} (és còpia de BC 2013); Salamanca, Universitaria 2664, ff. 1-64v, ca. 1370 (Bohigas 1972: 73) / s. XIV^{med} (Soberanas 1961: 191) / s. XV^{1/2} (BITECA) / 1369 (Cingolani 2007: 154) (Manid 1117); València, BU 212, ff. 13v-71, s. XV^{1/4} (Escartí 1993: 32) / s. XV^{med} (BITECA) / s. XV^{ex} (Massó 1906: 550; Soberanas 1961: 194 i Catalán & Jerez 2005: 154) / s. XV^{ex}-XVIⁱⁿ (Pagès 1941: XXI-XXII) (Manid 1114).

MSS. (Redacció llarga) Barcelona, Seminari 74, ff. 1-84v, s. XV^{3/3} (Duran 1998-2008: II.1, 21) (Manid 1115); Madrid, BNE 1811, ff. 1v-3 + I-LXII, s. XIV^{ex} (Soberanas 1961: 183, Catalán & Jerez 2005: 154) / s. XIV^{2/2} o XV^{1/4} (BITECA) / 1368 (Cingolani 2007: 208) (Manid 1116).

ALTRES MSS. Madrid, BNE 2639, ff. 3-60, s. XVI (Manid 1205); Madrid, RAH, Salazar y Castro, 9/4116, s. XV (Manid 2002).

ED. MOD. Soberanas (1961: edita la redacció curta). | BIBL. Pagès (1889), Rubió i Balaguer (1936/1987: 317-332), Ubieto (1950), Soberanas (1961), Coll i Alentorn (1991: 112-113), Garrido (2001), Catalán & Jerez (2005: 151-277), Cingolani (2007: 205-224).

97.1.2. *Crònica dels reis d'Aragó e comtes de Barcelona* (Gaspar de Talamanca, ca. 1460)

▪ Es tracta d'una traducció al català feta per Gaspar de Talamanca, cavaller de Ferran I de Nàpols, a partir de la versió llatina de Guillem Nicolau, anterior al juliol de 1372 o a 1375.

MSS. Catània, Universitària Cod. Ventimigliano 1/83, ff. 1-94, s. XV^{2/2} (potserior a 1460) (Garrido 2001: 20) (Manid 2550); Madrid, Palau Reial II-3066, ff. 18-81, 1460 – s. XV^{ex} (Manid 1120). | ED. MOD. Ø | BIBL. Garrido (2001).

Vegeu també → 6.1.2 i 68.1.1.

98. PERE ALBERT

98.1. *Consuetudines Cathalonie inter dominus et vassallus* (després de 1238) [SMC]

- Llatí > català
- Les *Consuetudines* es conserven en trenta manuscrits (Ferran 2006: 276-305). Es van compondre després de 1238, però en un primer moment no tenien caràcter oficial; possiblement els va ser atribuït a les Corts de Perpinyà de 1350-1351 (Ferran 2006: 39).
- Pere Albert (ca. 1200 – 16-IV-1270/1271), estudiant a Bolonya i canonge de la Seu de Barcelona, és un dels grans juristes del regnat de Jaume I. A més de les *Commemoracions*, se li atribueixen el *De batallia facienda* (sense cap prova), les *Costumes de Catalunya*, les *Consuetudines Barchinone*, els *Costums de Girona* (Ferran 2006: 38-39) i, darrerament, la compilació *Costums de València* (→ 67.1) (Ferran 2006 amb bibliografia).

98.1.1. *Costums de Catalunya entre senyors i vassalls* [*Commemoracions*] (s. XIII^{2/2})

- Les *Commemoracions* es componen de dues obres unides: les *Costumes generals de Cathalunya entre senyors e vassalls* i els *Casos*. En alguns testimonis, com ara Madrid, BNE 10185 o l'incunable de 1495, les *Commemoracions* són copiades barrejades amb els *Usatges* i les *Constitucions de Catalunya*.

MSS. Barcelona, ACA, Generalitat 3, ff. 112v-125, s. XV (Manid 1286); Barcelona, Advocats, M-2, ff. 54v-67, s. XV^{1/2} (Manid 1014); Barcelona, AHCB, 1G-5, ff. 39-53v, s. XV^{1/2} (Manid 1927); Barcelona, Catedral 78, ff. 176v-207, s. XV^{1/2} (Manid 1289); El Escorial Z.III.14, ff. 24-31v, s. XIII-XIV (Rovira 1933 i Bastardas 1977) / s. XIV^{1/3} (BITECA) / ca. 1315 (Gimeno Blay 1994: 42) (Manid 1006); Madrid, BNE 10185, 1432-1443 (Manid 1008); Palma de Mallorca, Arxiu del Regne còdex 17, ff. 12v-22v, s. XIV-XV; París, BnF, Lat. 10152, ff. 3-8v, s. XIV^{2/2} (Manid 1004); Tortosa, Arxiu Municipal, codi 11 (còdex B), ff. 146-160v, s. XV^{ex} (el text és anterior a 1456: Massip 1984); Vic, Episcopal 157, ff. 23-36v, s. XIII^{2/2} (Rovira 1933) / s. XIV (BITECA) (Manid 1005). | IMPR. *Constitucions de Catalunya*. Barcelona, Pere Miquel i Diego de Gumiel, 20-II-1495. | ED. FACSIMIL. Font i Rius (1988, ed. de l'incunable). | ED. MOD. Gudiol (1907), Rovira (1933). | BIBL. Ferran (2006).

98.2. *Libellus de batallia facienda* / *Ordinatio batalliae* (1251-1267) [SMC]

- Llatí > català
- L'atribució és tradicional, però no segura: el primer en atribuir l'obra a Pere Albert fou Tomàs Mieres al segle XV; el text, malgrat la seva difusió, no va tenir mai caràcter oficial.

98.2.1. *De batalla* (Pere Albert, s. XIII^{2/2}-XIV^{1/2})

MSS. Barcelona, ACA, Ripoll 32, ff. 23-25v, s. XIV^{2/2} (BITECA, apud J. Riera) / després de 1333 (Coll i Rosell 1995: 195-196) (Manid 1013); Barcelona, ACA, Ripoll 39, ff. 1-3, s. XIV^{1/2} (Manid 1009); Barcelona, ACA, Ripoll 82, ff. 21-23, s. XV^{med} (Manid 1024); Barcelona, Advocats 22, f. 129v, s. XV (Manid 1026); Barcelona, Advocats M-2, ff. 108-118v, s. XV^{1/2} (Manid 1014); Barcelona, Advocats R-188, ff. 129v-135v, s. XV^{med?} (Manid 2498); Barcelona, AHCB, 1 G-5, ff. 200-204v, s. XV^{1/2} (Manid 1927); Barcelona, AHCB, 1 G-8 (*Llibre Verd I*), ff. 199-202v, s. XIV^{1/2} (abans de 1343) (*Llibre Verd* 2004: 34) / ca. 1333 (Coll i Rosell 1995: 225) (Manid 1927); Barcelona, AHCB, 1 G-9 (*Usatges de Ramon Ferrer*), ff. 53v-56, 1346-1348 (*Llibre Verd* 2004: 39) (Manid 1019); Barcelona, AHCB, 1 G-10 (*Llibre Verd I*), ff. 64v-87v, 1345-1348 (*Llibre Verd* 2004: 46-51) (Manid 1020); Barcelona, BC 487, ff. 104v-108, s. XV^{1/2} (Manid 1027); Barcelona, BC 1216, ff. 47-50, s. XIV^{ex}-XVⁱⁿ (Manid 1022); Càller, Universitaria 6, ff. 22v-24v, s. XIV^{med?} (Manid 1021); El Escorial Ç.II.16, ff. 2-10, s. XIV^{2/2} (Manid 1010); El Escorial O.I.12, ff. 89v-96, s. XIV (posterior a 1323) (Manid 1018); El Escorial Z.I.3, ff. 46v-48v, s. XV^{1/2} (Manid 1011); El Escorial Z.I.4, ff. 139-141, 1380 (Manid 1012); El Escorial Z.III.14, ff. 1-5, s. XIV^{1/3} (Manid 1006); Lleida, Arxiu Capitular 22, ff. 87-89v, s. XIV^{2/2} (Coll i Rosell 1995: 152); Lleida, Arxiu Municipal de la Paeria 1345, ff. 62v-66, s. XIV^{2/4} (Coll i Rosell 1995: 49-58) (Manid 1015); Madrid, RAH, 9/2005, ff. 46v-52v, s. XVⁱⁿ; París, BnF, Lat. 4670A, ff. 138v-142v, 1321-1323 (Coll i Rosell 1995: 22-23); París, BnF, Lat. 4671, ff. 153-184, s. XIV^{2/2} (Manid 1016); París, BnF, Lat. 4671A, s. XIV, ff. 71 i següents [no hem pogut comprovar la foliació]; Ciutat del Vaticà, BAV, Ottoboniano Lat. 3058, ff. 56-59, 1367-1370 (BITECA) / 1321-1323 amb afegits posteriors (Coll i Rosell 1995: 125-130) (Manid 1017); La Seu d'Urgell, Capitular 2045, ff. 92-94v, s. XV (Manid 2544). | ED. MOD. Bohigas (1947: 79-96). | BIBL. Tucci (1926), Bosch (1936), García i Sanz (1996).

PERE BOSQUET (OSB) = 20.1 +

PERE DAMIÀ = 18.2.

99. Entrada eliminada. Vegeu 20.1 +.

100. PETRARCA

100.1. *Africa* VII, v. 93-449 i v. 740-1130 (1338-1374)

- Llatí > català

100.1.1. *Escipió e Aníbal* (Antoni Canals, 1399-1410)

▪ L'obra es presenta com si fos traducció de Titus Livi (→ 119) i de l'*Àfrica*. Al final, hi ha un fragment que procedeix del *De viris illustribus* de Petrarca (Rico 1992). La versió del manuscrit BC 352 és una interpolació dins de la versió 1 de la *Histoire ancienne* (→ 45.1.1). Un fragment del pròleg va ser inclòs a la *Doctrina moral* de Pacs (Riquer 1935: 26-27, que oblida consignar la signatura del ms. ACA Sant Cugat 81). MSS. Barcelona, BC 352, ff. 365v-383, s. XV^{2/2} (Manid 1432); Barcelona, BC 991, ff. 120r-v, 15-II-1500 (Manid 1790); Barcelona, RABLB, 3-I-7 (ms. perdut, reproducció fotogràfica a la biblioteca), ff. 20-28, s. XV^{1/2} (BITECA) / s. XVⁱⁿ (anotació de Pere Bohigas al catàleg) (Manid 1943); Barcelona, BU 17, ff. 1-39, s. XV^{1/2} (Cingolani 2006: 106) / s. XV (Miquel Rosell 1958: I, 20) / s. XV^{ex} (Miquel i Planas 1914a: 341) (Manid 1128); Barcelona, BU 102, ff. 1-24v, s. XVⁱⁿ (Manid 1806); El Escorial, ms. perdut, f. 105v (Manid 1947). | ED. MOD. A. de Bofarull (1868: 532-560, edita el ms. de la RABLB), Miquel i Planas (1908-1916: III), Miquel i Planas (1910b), Riquer (1935a: 31-84). | BIBL. Riquer (1935a: 17-22), Rico (1983/2002), Rico (1992), Renedo (1995-1996), Villar (1995), Pujol (2002a: 205-206), Pujol (2002b), Butinyà (2005), Ferrer (en premsa b).

100.2. *Familiarum rerum*, XII, 2 / *Epystola ad Nicolaum Azarolum* (1352)

- Llatí > català > castellà
- Epístola datada a Avinyó el 20 de febrer de 1352 i adreçada a Niccolò Acciaiuoli, gran senescal del regne de Nàpols, que explica com educar un jove rei.

100.2.1. *Lletra de reials costums* (anònim, abans de 1460)

▪ Incorporada al capítol 143 del *Tirant lo Blanc*, novel·la composta entre 1460 i 1464. El manuscrit de Madrid conté un recull de lletres de batalla i altres textos cavallerescos, i s'ha suposat que el contingut procedia dels papers de Joanot Martorell (Riquer 1963-1968: I, 128-129). N'hi ha traducció castellana amb el títol *Letra de reales costumbres* (Villar 1995: 159, 199). Un dels manuscrits castellans (BNE 8592, s. XV^{4/4}) porta un text idèntic al català i n'és traducció (Riera 1989a); ho demostra l'error inicial «si oy soberbia da lugar a caridad», resultat d'haver entès com un adverbi de temps ('hoy') el substantiu català «oy», 'odi' (cf. «oy fa loch a caritat»). L'altre manuscrit castellà (BNE Res. 27, s. XV^{2/2}) conté moltes variants, però també depèn del text català (Villar 1995: 200). Estudia aquestes versions Calvo (2007). Wittlin (2002) compara els manuscrits catalans amb el text llatí i amb la versió del *Tirant*.

MSS. Barcelona, BC 6, ff. 49v-62, s. XV^{3/3} (Villar 1995: 38) (Manid 1613); Madrid, BNE 7811, ff. 75-77v + 78-82 [ff. LXXV-LXXXII, amb els ff. XC-XCI inserits per error], s. XV^{4/4}-XVI^{1/2} / s. XVI^m (Villar 1995: 155) (Manid 1565). | ED. MOD. Moliné i Brasés (1907) i (1908a): edita el ms. de la BC; Cingolani (en línia: edita el ms. de Madrid). | BIBL. Riquer (1963-1968: I, 127-130), Riera (1989a: 704-705), Riquer (1990: 185, 255-256), Villar (1995: 38-39, 155-156), Chiner (1997a), Wittlin (2002), Calvo (2007).

100.3. *Flores Francisci Patrarche De remediis utriusque fortunae* (1366) [AC]

- Llatí > català
- Florilegi fet a partir del *De remediis utriusque fortunae* de Petrarca.

100.3.1. *Flors de Petrarca de remei de cascuna fortuna* (anònim, s. XV)

▪ Aquestes *Flors* semblen extretes d'un florilegi llatí, que conservem als manuscrits BNE 19358 (s. XV^m) i Montserrat 981 (s. XV^{2/2}), tots dos d'origen català (Villar 1995: 197-198, 222-224). Les *Flors* seleccionen en desordre les del recull llatí, i en algun cas s'observa la dependència textual (per exemple, la número 52 de l'edició d'Alòs-Moner (1936: 10) és igual a la del ms. 981 de Montserrat, f. 9).

MS. Barcelona, en la col·lecció privada de Ramon d'Alòs-Moner el 1936, ff. 1v-5v, s. XV (Manid 1804). | ED. MOD. Alòs-Moner (1936).

100.4. *Seniles*, XVII, 3 / *Rerum senilium* (*De insigni obedientia et fide uxoris / Griseldis*) (1374)

- Llatí > català + Llatí > francès > català > castellà (versió 100.4.1)
- Llatí > català (versió 100.4.2)

100.4.1. *Història de Valter i Griselda* (Bernat Metge, ca. 1388: Riquer 1959: *46-*47) [LC]

▪ Metge adapta l'epístola XVII, 3 (que conté la traducció llatina del *Decameron* X,10) i també pren elements de XVII, 4 (*Ad eundem de reliquis superioris epistule et de imponiendo iam tandem finem huic epistolari stilo*) en inserir la seva versió dins d'una *Lletra* a Isabel de Guimerà. Metge va recórrer a la versió francesa de Philippe de Mézières, publicada en un compendi poc després del gener de 1387 (Cabrè 2010: 19-20; Cabré en premsa). Tavani (1979 [1980]) proposa que Metge també recordava detalls de la *novella* X,10 del *Decameró* en italià. El traductor català del *Decameron* copia la *Història de Valter i Griselda* de Metge al lloc corresponent a *Dec.* X, 10 en lloc d'una traducció pròpia (→ 24.1.1, ms BC 1716). El *Decameron* castellà (Sevilla, 1496) no depèn de la traducció de Metge, contra el que diu Recio (2001). La narració de la història de Griselda de Metge (que

també circulava al final del *Decamerò* és una de les fonts de la versió inserida en *El patrañuelo* (II) de Joan Timoneda (1567) (Romera 1991).

MSS. Barcelona, BC 12, ff. 30-41, s. XV^{1/2} (Manid 1459); Barcelona, BC 1716, ff. 343v-349v, s. XV^{1/2} (potserior a 1429) (Renesto 2001: 300) (Manid 1369); Barcelona, BU 17, ff. 129-136v, s. XV^{1/2} (Cingolani 2006: 106) / s. XV (Miquel Rosell 1958: I, 20) / s. XV^{ex} (Miquel i Planas 1914a: 341) (Manid 1128). | ED. MOD. Miquel i Planas (1910a: 51-79), M. Olivar (1927: 17-43), Riquer (1950: 117-136), Riquer (1959: 117-155), Badia & Lamuela (1975: 125-143). | BIBL. Riquer (1934), Riquer (1959: *45-*48, *199-*203, *246-*247), Tavani (1979 [1980]), Badia (1988: 75-85), Cingolani (2002: 130-140), Cingolani (2006: 24-25), Cabré (2010: 19-20), Cabré (en premsa).

100.4.2. *Griselda* (anònim, s. XIV-XV, fragment) [AC]

▪ És una versió més literal del text llatí. No és impossible que tingui relació amb la versió 100.4.1. Falta el principi de la traducció: s'ha perdut un tros de foli del manuscrit i potser el següent. Aquesta versió anònima es conserva afegida al final de 15.1.1.

MS. Barcelona, BU 89, f. 293r-v, s. XVⁱⁿ (Riera 1987a: 204) / s. XV^{med} (Miquel Rosell 1958: I, 104-105) (Manid 1247). | ED. MOD. M. Aguiló (1904), Ysern (2004: II, 300-301). | BIBL. Ysern (2000).

100.5. *Trionfi* → 21.1.

101. PIERRE BERSUIRE (OSB)

101.1. *Histoire rommaine* → 119.1.

102. PIER CANDIDO DECEMBRIO

102.1. *La Historia d'Alexandro Magno* amb 102.2 → 106.1.1.

102.2. *Comparazione di Caio Iulio Cesare imperadore et d'Alexandro Magno re di Macedonia* → 106.1.1.

103. PIERRE DE BEAUFFREMONT

103.1. *Chapitre du Pas des Ermites* (1442)

- Francès > català
- Pas d'armes defensat pel cavaller Pierre de Beaufremont el 1443.

103.1.1. *Capítols del Pas de les Ermites* (anònim, després de 1442)

MSS. Madrid, BNE 7809, ff. 186-188v, s. XVI^{ex} (Manid 2173); Madrid, BNE 7811, ff. 259v-263v, s. XV^{4/4}-XVI^{1/2} / s. XVIⁱⁿ (Villar 1995: 155) (Manid 1565). | ED. MOD. Riquer (1963-1968: III, 5-18). | BIBL: Riquer (1963-1968).

PONÇ PILAT → 0.15.

PRESTE JOAN → 0.16.

104. PLUTARC

104.1. *Vida d'Alexandre* [*Vides paral·leles*] (s. I dC) → 106.1.1.

105. PRIMAT (OSB)

105.1. *Grandes chroniques de France / Roman des rois* (1274)

• Francès > català

105.1.1. *Cròniques dels reis de França* (anònim, ca. 1351, fragment)

▪ Només es conserven el pròleg de Primat i quatre ratlles del primer capítol. El foli supervivent fou copiat a la cancelleria de Pere III i posteriorment relligat en un registre que es va començar a omplir el 1351. El rei Pere tenia l'obra francesa des de 1339, però consta que el 1361 l'havia extraviada; aquest exemplar francès, probable model de la traducció catalana, contenia el nucli original de l'obra francesa (*Roman des rois*) amb una continuació fins a 1285 (Ferrer & Cabré, en premsa).

MS. Barcelona, ACA, Cancelleria Reg. 894, full de guarda D, 1351-1352. | ED. MOD. Rubió i Lluç (1908-1921: I, 196-198, n'edita un fragment), Ferrer & Cabré (2012 en premsa). | BIBL. Rubió i Lluç (1908-1921: I, 117, 196-198).

PUBLIUS LENTULUS → 0.14.

106. QUINT CURCI

106.1. *Historia Alexandri Magni* (s. I dC)

• Llatí > italià > català

106.1.1. *Història d'Alexandre* (Lluís de Fenollet, 1481) [MF]

▪ L'incunable de 1481 porta (a) la traducció, obra de Fenollet, de la versió italiana de Pier Candido Decembrio (1438), la qual afegia fragments de Plutarc per completar llacunes del text de Quint Curci (Bravo 1977: 149) als llibres v, vi, x, xi i xii; i (b)

porta també al final la traducció catalana d'una *Comparazione di Caio Julio Cesare et d'Alexandro Magno*, obra de Decembrio, basada en la *Vida d'Alexandre i Cèsar* (s. I aC) de Plutarc. Tot això (a i b) circulava junt: ja es troba en forma manuscrita (per exemple, Madrid, RAH, Cod. 100) i en una edició italiana de 1478 (Florència, apud Sanctum Jacobum de Ripoli). L'incunable català també afegeix al principi uns capítols procedents de la *Vida d'Alexandre* (1-17) de Plutarc per suplir la pèrdua dels llibres I i II de Quint Curci (com es diu als folis 1v i 19v); no es diu que aquests nou capítols pertanyin a la traducció de Fenollet. Alguns manuscrits de la versió de Decembrio ja inclouen també uns capítols inicials procedents de Plutarc, que el mateix Decembrio va traduir uns anys més tard; poden ser la font dels capítols inicials de la traducció catalana. En el colofó s'afirma que la traducció ha estat «ara ab lo dit latí, toscà e encara castellà e altres lengües diligentment corregida» (f. 209v). S'hauria d'investigar si es va utilitzar la versió castellana de Decembrio conservada en manuscrits, com ara BNE 10140 (s. XV, BETA Manid 2797, cf. Schiff 1905: 146-148). S'ha dit que la versió castellana impresa el 1496 (Sevilla: Meinhard Ungut & Estanislau Polonus, BETA Manid 1560) derivava de l'incunable català, però ni la impressió de 1496 ni la versió manuscrita castellana (que potser són la mateixa cosa) porten els capítols que l'incunable català afegeix al principi (cf. Rubió i Balaguer 1984 [1951]: 369). Pel que fa a la *Comparazione*, també es troba en castellà en manuscrits, com BNE 10140 (BETA Texid 1899). Sembla que aquesta versió castellana no és igual a la que va fer Martín de Àvila per al Marquès de Santillana (BNE 10171, f. 62v-89v, BETA Manid 2802, cf. Schiff 1905: 360).

IMPR. Barcelona, Pere Posa & Pere Bru, 16-VII-1481 (Manid 1438): Barcelona, BC Esp 17, ff. 1v-10v + 1-192v. | ED. MOD. Ø | BIBL. Bravo (1977), Rubió i Balaguer (1984 [1951]: 368-369), Riera (1989a: 708), Sequero & Serrano (2009).

RAIMON DE SABANAC → 32bis

107. RAMON DE CÀPUA (OP)

107.1. *Vita B. Catherinae de Senis / Legenda maior* (1385-1393) [LC & MF]

- Llatí > català
- Conté dos pròlegs i tres parts. El dominicà Tommaso d'Antonio da Siena, dit el Caffarini, deixeble de la santa, va fer un compendi de la *Legenda maior* conegut com a *Legenda minor*.

107.1.1. *Llegenda de la meravellosa santa Caterina de Sena* (anònim, abans de 1458)

▪ Traducció fidel de la *Legenda maior* realitzada en l'entorn dominic valencià; el primer pròleg de Ramon de Càpua es manté en llatí (Casas 2007: 96). La reina Maria de Castella tenia un exemplar amb l'obra, que començava precisament amb el primer pròleg en llatí («Vox spiritualis est aquile») i l'èxplicit era en català («per avant lo vulla guardar, amén») (Toledo 1961: 57, ítem 56). Si era realment la mateixa traducció, s'hauria de datar abans de 1458 (Casas 2007: 96 dóna la data de 1457 per error).

MS. Madrid, BNE 8214, ff. 1-162, s. XV^{2/2} (Manid 1389). | ED. MOD. Ø | BIBL. Wittlin (1998a: 329-331), Casas (2007: per a la datació, p. 96).

107.1.2. *Vida de la seràfica santa Caterina de Sena* (Tomàs de Vesach OP, 1511)

▪ Traducció de la *Legenda maior*, dedicada a Anna Torrella, priora del convent de Santa Caterina de València, feta evitant l'estil «poètic» i «artizat», segons diu el preàmbul (ed. Casanova 2007: 209-211), potser al·ludint a la versió de Miquel Peres (→ 12.1.1); en aquest convent, Tomàs de Vesach va organitzar-hi un certamen poètic el 29 de setembre de 1511, el mateix mes de l'edicció (Casas 2007: 100-102). La traducció de Vesach es va tornar a publicar el 1736 (Casanova 2007: 211, n. 6; Casas 2007: 102, n. 34, amb bibliografia). No hem vist el manuscrit de Madrid de la traducció anònima (→ 107.1.1), però a jutjar pel fragment editat per Wittlin (1998s: 330) la traducció de Vesach sembla una ampliació d'aquesta.

IMPR. València, Joan Jofre, 17-IX-1511 (Manid 2596): Madrid, BNE R-31585 (1), ff. a ij-[b viii] + i-ccxxxviii v + [J vii]-[K x]. | ED. MOD. Ø | BIBL. Ferrando (1983: 670-671), Wittlin (1998a: 328-331), Casas (2007), Casanova (2007), Juan-Mompó (2010).

107.1.3. *Miracles al final de la Vida de santa Caterina* (Miquel Peres, 1491-1499)

▪ Deu miracles traduïts de Ramon de Càpua afegits a la traducció de Peres del fragment sobre santa Caterina del *Chronicon* d'Antoni de Florència (→ 12.1.1).

IMPR: València, Cristòfor Kaufmann, 11-V-1499 (Manid 1390): València, BU CF3/2, ff. a i - e 10. | ED. MOD. Arronis (2007: 153-154, 157-163). | BIBL. Wittlin (1998a: 329).

107.1.4. *Vida de la benaventurada Caterina de Sena* (anònim, 1494)

▪ Tradueix la *Legenda minor*, incorporant la vida de la santa al *Flos sanctorum* (Casas 2007: 102-103).

IMPR: Barcelona, Joan Rosembach, 1-II-1494 (Manid 1902): Barcelona, BU, Inc. 687, ff. 320-326; Barcelona, Carles Amorós, 26-II-1524 (Manid 2087): Barcelona, BU B-58/2/12, ff. 260-265. | ED. MOD. Ø | BIBL. Casas (2007).

+ Per error, a BITECA s'associa Ramon de Càpua i santa Caterina de Siena al text dels folis 71v-72v del manuscrit 92 de la Biblioteca de Catalunya (s. XV, Manid 1157), que comença «Madona santa Caterina [...] filla sou del rei de Grècia»: evidentment es tracta de santa Caterina d'Alexandria i aquest fragment sembla coincidir amb una oració en vers editada al RIALC (Rao Obis, «Beata santa Caterina»).

RAMON DE PUIG (RAYMON DE PUEG) = 57.1.

108. RAOUL DE PRESLES

108.1. Traducció francesa del comentari de Waleys a la *Ciutat de Déu* → 118.1.

109. RICARD DE BURY

109.1. *Philobiblon* → 22.2.1.

RICARD DE FOURNIVAL → 92.1.

110. RODRIGO JIMÉNEZ DE RADA

110.1. *Historia de rebus Hispaniae* → 0.44, i TCMP 19.1.1.

111. RUFÍ D'AQUILEIA

111.1. *Vitae patrum* → 0.56.

RUSTICHELLO DA PISA = 85.

112. SAL·LUSTI

112.1. *De bello Iugurtino / Bellum Iugurthinum* (ca. 40 dC)

- Llatí > català > aragonès

112.1.1. *Història Jugurtina* (anònim, abans de 1385)

- L'arquetip d'aquesta versió va donar origen a una reelaboració en aragonès incorporada a la primera part de la *Grant Crònica de Espanya* de Juan Fernández de Heredia, segons el testimoni de dos manuscrits, el primer de 1385 (Lluch 2004: 562-564).

MS. Barcelona, BC 355, ff. 1-53v, s. XIV^{2/2}-XV^{2/2} (Lluch 2003) (Manid 1828). | ED. MOD. Lluch (2003). | BIBL. Rubió i Balaguer (1963/1990), Geijerstam (1996: 160 i 163-164), Lluch (2004).

SALOMÓ → 0.32.

113. SÈNECA

113.1. *De providentia* (abans de 65 dC)

- Llatí > català

113.1.1. *De providència* (Antoni Canals, 1396-1404)

▪ La traducció s'adreça a Ramon Boil, governador de València entre 1396 i 1404. Un dels mòbils de la traducció podia ser el desig de reconciliar-se amb el rei Martí i el governador; en aquest cas, es dataria cap a 1401 (Riquer 1935a: 7, 22-23). L'antígraf llatí devia contenir errors i glosses, a jutjar per la traducció i alguns afegits d'altres textos de Sèneca i altres autors (Riquer 1935a: 177-179; Condom 1983). Per al pròleg i la justificació de la traducció, vegeu també Riquer (1964: II, 450-454).

MSS. Barcelona, BC 1030, ff. 1-23, s. XV^{ex} (Manid 1753); Barcelona, RABLB, 3-I-7 (ms. perdut, reproducció fotogràfica a la biblioteca), ff. 28-35v, s. XV^{1/2} (Manid 1943); Montserrat 993, ff. 210v-220, després de 1433 (Manid 1841). | ED. MOD. A. de Bofarull (1868: 561-580, edita el ms. de la RABLB), Riquer (1935a: 85-120, edita el ms. de la BC amb variants del de l'Acadèmia). | BIBL. Condom (1983), Martínez (1993).

113.2. *Epistulae morales ad Lucilium* (abans de 65 dC) [JP]

- Llatí > francès > català > castellà (versió 113.2.1)

Llatí > català (versió 113.2.2)

113.2.1. *Lletres a Lucil·li*, versió 1 / *Lo llibre de Sèneca de les Epístoles* (anònim, abans de 1433)

▪ Tradueix la versió francesa, anònima i datable entre 1308 i 1310. Una de les traduccions castellanques (BNE 8852) deriva de la catalana, a partir d'un manuscrit pròxim al de Montserrat (Zinato 1994: 178; reproduueix l'epístola 38 en llatí, francès, català i castellà, pp. 182-184). Aquesta versió està enregistrada en un inventari de 1448 (Madurell 1974: 72, doc. 100.1).

MSS. Londres, BL, Burney 252, ff. 9-84 (Martínez 1998: 30), s. XV (Manid 2402); Montserrat 933, ff. 1-210, després de 1433 (Manid 1841); París, BnF, Esp. 7, ff. 2-

157v, s. XV^{2/2} (Manid 1843); Vic, Episcopal 186, f. 1-19v, s. XV^{2/2}, fragmentari (Manid 1844). | ED. MOD. Ø | BIBL. Faraudo (1910), Eusebi (1970), Zinato (1992), Zinato (1993: pàgina per a la datació 373), Zinato (1994), Martínez (1998: 23-53).

+ Es conserva un florilegi d'aquesta traducció al manuscrit 28 de la Biblioteca Universitària de Saragossa, ff. 1-37v, s. XV^{2/4} (Manid 1546), editat per Faraudo (1910).

113.2.2. *Lletres a Lucil·li*, versió 2 (anònim, s. XV^{med})

• Conté les epístoles 1-29. Els manuscrits encapçalen la traducció del text de Sèneca amb un comentari de l'epístola I.1, derivat parcialment d'una carta (1398) de Coluccio Salutati a Antonio de Scarperia (Martínez 1998: 41-53). El traductor ha tingut en compte la versió 1, de la qual procedeixen els resums que encapçalen cada epístola (Martínez 1986: 125-126).

MSS. Madrid, BNE 9152, ff. 8-59, s. XVI (Manid 2401); Madrid, BNE 9562, ff. 85-92, s. XV^{2/2} (Manid 1202); Saragossa, BU 21, ff. 1-64, s. XVI^{1/2} (Manid 2403). | ED. MOD. (fragment): Martínez (1986: 146-149). | BIBL. Martínez (1986), Zinato (1992), Zinato (1993), Zinato (1994), Martínez (1998: 23-53).

113.3. *Epistolae Senecae ad Paulum et Pauli ad Senecam* (s. IV)

- Llatí > català
- Correspondència apòcrifa.

113.3.1. *Lletres de Sèneca a Pau i de Pau a Sèneca* (anònim, s. XIV-XV)

MS. Londres, BL, Burney 252, ff. 4v-8v, s. XV (Manid 2402). | ED. MOD. Ø | BIBL. Martínez (2007a).

113.4. *Liber de moribus* (s. VI)

- Llatí > català (versió 113.4.1)
Llatí > català > castellà? (versió 113.4.2)
- Compilació anònima de sentències d'inspiració senequiana i altres de cristianes. Del segle XVI al XIX s'havia atribuït falsament a Martí de Braga.

113.4.1. *Llibre de virtuoses costums* (Martí de Vicianà, ca. 1470-1492)

• Copiada sense atribució després de la traducció de l'*Economica* d'Aristòtil (→ 14.1.1); l'atribució a Martí de Vicianà és de Riera (1987b).

MSS. El Escorial d.III.2, ff. 116-121v, s. XV^{ex}-XVIⁱⁿ (Riera 1987b: 14) (Manid 2064); Madrid, BNE 13208, ff. 58-61, còpia de 1779 del ms. anterior (Manid 2091). | ED. MOD. Riera (1987b; pàgina per a la datació: 17).

113.4.2. *Tractat de les costums* (anònim, abans de 1458, perduda)

- Testimoniat amb aquest títol a l'inventari de llibres de la reina Maria el 1458 (Toledo 1961: 53, ítem 38). Riera (1987b: 13) considera que podria ser la font de la traducció castellana, que porta el títol *Tratado de costumbres* al manuscrit BNE 10190.

113.5. *Tragoediae* (abans de 65 dC) [JP]

- Llatí > català > castellà

113.5.1. *Tragèdies* (anònim, s. XIV^{ex}-XVⁱⁿ)

- La traducció inclou en diferents graus el comentari de Nicolau Trevet (Martínez 1995). Els manuscrits porten els arguments de Trevet de les deu tragèdies atribuïdes a Sèneca; els més complets (mss. Peralada i BC 295) conserven només la traducció de vuit tragèdies: *Hercules furens*, *Thyestes*, *Thebais*, *Hippolytus*, *Oedipus*, *Troades*, *Medea* i *Agamemnon* (truncada). El manuscrit de la BNE transmet el text d'algunes tragèdies reduït a extractes. Els manuscrits de Peralada, BC 295 i de la Biblioteca de Palacio afegeixen a la *Medea* el fragment de la *Genealogia dels déus* IV, 12 de Boccaccio (→ 24 +), que probablement ja figurava en el text llatí de les *Tragèdies* utilitzat pel traductor (Martínez 1995: I, 34-35). La *Medea* va ser integrada dins la versió catalana 1 de la *Histoire ancienne* (ms. BC 352, ff. 152v-179v, → 45.1.1). Es conserven dues (Round 1974-1979) o tres (Zinato 1994) traduccions castellanes derivades de diferents estadis del text català (complet i extractat). La versió castellana completa del text català transmet també parcialment la tragèdia *Octavia*, i la versió extractada conté un resum de tota l'*Octavia* i l'argument d'*Hercules Oetaeus*.

MSS. Barcelona, ACB 12 (1), ff. 177-274, 01-IX-1433 (Manid 1426); Barcelona, BC 295, ff. 1-180v, s. XV^{1/4} (Martínez 1995: I, 73) (Manid 1847); Barcelona, *olim* Arxiu Palau Requesens VII (ms. perdut), ff. 44-72v, s. XV (Manid 1907); Madrid, BNE 14704, ff. 1-132v, s. XV^{med} (Martínez 1995: I, 73-74) (Manid 1848); Madrid, Palacio II-3096 (I), ff. 1-32v, s. XIV^{ex}-XVⁱⁿ (Gimeno Blay 1992: 176, 179) (Manid 1757); Peralada, Palau 95B-V, 091 Sèneca Reg. 15033, ff. 1-244, s. XIV^{ex}? (Manid 1846). | ED. MOD. Martínez (1995). | BIBL. Casanovas (1906: 19-21), Round (1974-1979), Martínez (1985), Morrás (1993), Martínez (1998: 55-89), Zinato (1994).

113.6. *De remediis fortuitorum*

- No es considera obra de Sèneca.

113.6.1. *Llibre dels remeis de les desaventures* (anònim, abans de 1422) → TCMP 20.1.1.

113.6.2. Inclòs al *Liber de vita et moribus philosophorum* atribuït a Walter Burley → 124.1.1.

+ Vegeu *Tabulatio et expositio Senecae* → 83.1.

+ No és traducció de cap obra de Sèneca el compendi conegut com a *Sumari de Sèneca* o *Tractat dels vicis e de les virtuts* (Barcelona, BU 3) de Pere Mola (o Mollà o Moles), adreçada al bisbe de València Hug de Llupià. N'hi ha traducció navarresa amb el títol *Regimiento del hombre*, feta per Bartolomé de Arguináriz, mercader d'Estella, acabada a Barcelona el 16 de juliol de 1476 a casa del mestre Antoni il·luminador (Requesens, dins Duran 1998-2008: IV, 212-213). El *Sumari* conté citacions del *De adversitate fortunae* d'Enrico da Settimello (Casella 1910/1966: 220; → TCMP 7.1.1).

SIDRAC → 0.35.

114. STEFANO FIESCHI (STEPHANUS FLISCUS)

114.1. *Sententiarum variationes seu Synonyma / De Prosynonymis* (ca. 1437) [AC]

- Italià > català
- Es tracta d'un manual escolar per a la composició de cartes: parteix de fórmules en italià i les tradueix al llatí (Black 2001: 351-352). N'existien nombroses edicions en alemany, francès i castellà anteriors a la traducció de Jeroni Amiguet «ex italico sermone in valentinum».

114.1.1. *Sinonima variationum sententiarum* (Jeroni Amiguet, 1502)

IMPR. València, Cristòfor Kaufmann, 18-XI-1502 (Manid 2099): Barcelona, BC 2-II-11. | ED. MOD. Colón (2003).

115. SUERO DE QUIÑONES

115.1. *Capítulos del Passo Honroso* (1434)

- Castellà > català
- Els *Capítulos* del pas que va defensar Suero de Quiñones entre el 10 de juliol i el 9 d'agost de 1434 es van incloure en el *Libro del Passo Honroso* relatat per Pedro Rodríguez de Lena.

115.1.1. *Capítols de Suero de Quiñones del pas que havia tenir en Castella* (anònim, s. XV)

MSS. Madrid, BNE 7809, ff. 148v-151, s. XVI^{ex} (Manid 2173); Madrid, BNE 7811, ff. 217v-219v, s. XV^{4/4}-XVI^{1/2} (BITECA)/ s. XVIⁱⁿ (Villar 1995: 155) (Manid 1565). | ED. MOD: Riquer (1963-1368: II, 137-145). | BIBL. Riquer (1963-1968), Riquer (1967: 52-99).

116. TADDEO DE' GUALANDI DE PISA (OFM)

116.1. *Visio Ludovici de Francia* (1360) [LC & ST]

- Llatí > català

- Aquest relat, en llatí, pertany a la tradició de viatges al Purgatori de sant Patrici (→ 55.1). Es presenta en dues formes. La primera (a) és un report escrit per fra Taddeo, lector a Santa Maria in Aracoeli, l'1 de gener de 1360 a Roma, a partir del relat del cavaller Louis d'Auxerre (o Lluís de França), que havia anat al Purgatori el 17 de setembre de 1358; aquest relat, després de la introducció de fra Taddeo, està reproduït en primera persona i es caracteritza perquè Louis d'Auxerre diu que a la sortida del Purgatori es va trobar amb Malatesta de Rimini, dit l'Hongarès, el viatge del qual està certament documentat el 1358 (ed. Strecker 1924: 226-245; cf. Shields 1988: 91-92, i Richard 1992: 49-50). La segona forma (b) és un report anònim, que comença en tercera persona però aviat passa a la primera, dit per un cert cavaller «Lodoycus de Sur» que havia viatjat al Purgatori el 17 de setembre de 1358; també al final diu: «vidi dominum Malatestam Hungarum» (ed. Barillari 2008). Tant la versió catalana com la veneciana corresponen a la forma (a); vegeu el *stemma* de Barillari (2008: 771). Frati (1891) va creure que aquest Ludovicus de Sur era un viatger diferent de Louis d'Auxerre, però aquesta interpretació es va rebutjar (Hammerich 1929: 119, n. 5; Shields 1988: 91). Barillari sembla considerar de nou que es tracta de dues obres diferents, i que el conjunt de manuscrits no són testimonis d'una mateixa obra sinó textos d'una mateixa família (2008: 760, n. 6); certament hi ha diferències importants entre la forma (a) i (b) i entre les versions romàniques (cf. Picard 1988: 176-177). La coincidència de la data el 17 de setembre, però, assegura que «de Sur» és una corrupció de «d'Auxerre». Per tant, aquesta segona forma (b) deu ser una derivació de (a), havent-ne suprimit la intervenció de fra Taddeo. Als dos testimonis en italià registrats a Barillari (2007 i 2008), s'hi ha d'afegir el manuscrit Florència, Biblioteca Medicea Laurenziana, Acquisti e doni 218, ff. 131-135v. Richard (1992) proposa identificar Louis d'Auxerre amb Lluís I de Chalon-Auxerre (1339-1398), dit el Cavaller Verd i comte de Tonnerre (1379-1398). El seu fill, Lluís II de Chalon-Auxerre, fugí amb Joana de Perellós, neboda de l'autor del *Viatge al Purgatori de Sant Patrici* (→ 55.1.2), i repudià la seva muller, Maria de Trémoille.

116.1.1. *Visió de Louis d'Auxerre* (anònim, s. XIV^{3/3}-XV, fragment)

- La versió catalana pertany a la forma (a), però és millor que l'únic testimoni llatí conservat i permet corregir-lo (Hammerich 1929). En català, falta l'inici i el relat queda interromput quan el viatger arriba a la cambra amb la caldera plena de pega i la

reina pecadora (f. 159v). Actualment el text català està partit en dos manuscrits. Ignorant l'origen de l'obra, Miquel i Planas (1914a) va editar la versió catalana mantenint l'ordre dels fulls conservats, que està alterat: l'ordre correcte dels folis és A, E, F, G, H, B (Hammerich 1929), i així s'edita a Teulats (2011).

MS. Barcelona, ACA, Sant Cugat 82, ff. 157-163v, s. XV (Manid 1131); Barcelona, ACA, Sant Cugat 83, f. 126, s. XIV^{ex} (Aramon 1934: 23) / s. XV (BITECA) (Manid 1154). | ED. MOD. Miquel i Planas (1914a: 241-252), Teulats (2011). | BIBL. Hammerich (1929), Picard (1988), Shields (1988), Richard (1992).

117. Orde del TEMPLE

117.1. *Regula Ordinis Templi* (1128) [SMC]

- Llatí > francès > català
- La *Regla* francesa data del segle XIII i està composta de set seccions; la primera inclou la traducció de la *Regula* primitiva (1128).

117.1.1. *Regla de l'orde del Temple* (anònim, s. XIII^{ex}, posterior a 1268 (Upton-Ward 2003: xii), anterior a 1308).

- El manuscrit conservat a l'ACA possiblement va ser utilitzat pels mestres del Temple d'Aragó i Catalunya, i va ser compilat a Ultramar (Terra Santa o Xipre) (Upton-Ward 2003: xii), probablement per un dels mestres següents: Arnau de Castellnou (1267-1278), Pere de Montcada (1279-1282) o Berenguer de Santjust (1283-1290). És incomplet: només conté parts de quatre de les seccions (no inclou la primitiva *Regula*), i reordena les clàusules per temes (Upton-Ward 2003: xi). La traducció devia ser més completa: un inventari de 1308 porta un llibre amb l'incipit «A[...] primera lo pròlec de la Regla de la pobra cavalleria del Temple», i acaba «dar-lis conseyl de lurs malalties» (ACA, Cancelleria, Reg. 291, f. 158v; Rubió i Balaguer, Alòs-Moner & Martorell 1907/1987: 13).

MS. Barcelona, ACA, Manuscrits Varia 9 (ms. 3344, segons Upton-Ward 2003), s. XIII^{ex}. | ED. MOD. Upton-Ward (2003). | BIBL. Sans i Travé (1996: 165-167).

118. THOMAS WALEYS (OP)

118.1. *Expositio super libros Agustini De ciuitate Dei* (llibres I-X) (1332)

- Llatí > francès > català > castellà

118.1.1. *Exposició sobre lo llibre «De ciuitate Dei» de sant Agustí* (llibres II-X) (anònim, posterior a 1383 – s. XVⁱⁿ)

▪ Traducció de la versió francesa de Raoul de Presles (1375). Presles, que fingeix fer el comentari, el pren de Waleys amb alguns materials del comentari de Nicolau Trevet (Wittlin 1978: 535-536). La versió catalana va ser traduïda al castellà per Gómez García del Castillo el 1434 (Wittlin 1978).

MSS. Barcelona, Seminari 71 (llibres II-V), ff. 1-253v, s. XVⁱⁿ (Manid 1851); Barcelona, Seminari 72 (llibres VI-X), ff. 1-133v, s. XVⁱⁿ (Manid 1852). | ED. MOD. Alabart (1911-1922). | BIBL. Wittlin (1978; pàgina per a la datació: 537).

119. TITUS LIVI

119.1. *Ab urbe condita* (finals s. I aC – 17 dC)

• Llatí > francès > català

119.1.1. *Primera Dècada / Història de Roma* (anònim, s. XIV^{ex}) [MF]

▪ Traducció de la versió francesa de Pierre Bersuire (OSB), de 1354-1358, que utilitza el comentari de Nicolau Trevet (1323). Només es conserven els llibres 1-7 de la traducció catalana, però segurament també es va traduir la tercera dècada (llibres 21-30), com suggereix un inventari de 1504. El 1383 l'infant Joan va demanar al duc Joan de Berry un exemplar de la versió francesa; sembla que aquest és la font de la traducció catalana, ja que el primer llibre de la traducció coincideix amb un dels manuscrits que havien pertangut al duc de Berry (Ferrer 2010b).

MS. Londres, BL, Harley 4893, ff. 1-245, s. XIV^{ex}-XV^{1/4} (Manid 1624). | ED. MOD. (fragment): Ferrer (2010b: edita el llibre I). | BIBL. Wittlin (1963-1968), Ferreres (1990), Ferreres (1991), Ferrer (2010b).

TOMÀS CAFFARINI (OP) → 107.1 i 17.1.4.

120. TOMÀS DE KEMPIS (OSA)

120.1. *Imitatio Christi et de contemptu mundi* (1424-1441) [SMC]

• Llatí > català

• Ja des de l'edat mitjana l'obra va ser atribuïda a diversos autors: a sant Basili, a sant Bernat, a Gerard Groote i a Ludolf de Saxònia. Una de les més difoses ha estat l'atribució a Jean Gerson († 1426). Dels vora 800 manuscrits conservats, una trentena l'atribueixen a Giovanni Gersen, abat de Santo Stefano a Vercelli (1220-1245). La hipòtesi més seguida és l'atribució a Tomàs de Kempis, basada en un manuscrit autògraf de 1441 (Brussel·les, Bibliothèque Royale, Albert I, 5885-61) (Delaissé 1956).

Per a les diferents atribucions, vegeu Ampe (1973), que arriba a una altra conclusió, i Martinelli (1975).

120.1.1. *Imitació de Jesucrist* (Miquel Peres, ca. 1482)

IMPR. Barcelona, Pere Posa, 21-VI-1482? (Manid 1616): Barcelona, BC Inc. 98-8^{au}, ff. 1-108v; València, Nicolau Spindeler ?, 16-II-1491 (catàleg BC i Arronis 2007, amb bibliografia) / 1493 (García Craviotto 1989-1990: I, ítem 3023) (Manid 1919): Barcelona, BC 11-VI-41 (1), ff. 2-108; Barcelona?, Joan Luschner, després de 1500 (Manid 1594): Ripoll, Biblioteca Lambert Mata R. 814, ff. 2-104v; Barcelona, Carles Amorós, 1518 (Manid 2339): Barcelona, BC 11-VI-22, ff. 1-92. | ED. MOD. Miquel i Planas (1911). | BIBL. Riquer (1964: III, 484), Ferrando (1983: 195-199), Hauf (1990: 46-47, 304-310, 344), Arronis (2007: 35-36, 42-43).

TOMMASO D'ANTONIO DA SIENA (OP) → 107.1 i 17.1.4.

TURPÍ → 0.25.

120bis. UBERTÍ DE CASALE

120bis.1. *Arbor vitae crucifixae Jesu* (1305) [LC & MF]

• Llatí > català

• No hi ha una traducció catalana pròpiament dita d'aquesta obra. És influent, però, en la *Contemplació de la Santa Quarantena* de fra Joan Eiximeno (vegeu el Cens provisional d'adaptacions, s.v. Ubertino). L'*Arbor* inclou un capítol (IV,22: «Ihesu vita privatus») d'exclamacions sobre cada una de les parts del cos mort de Crist. Aquest fragment d'Ubertí (junt amb el capítol 85 de les *Meditationes vitae Christi*, → 26.4), però en forma de plany de la Verge, inspira el capítol 125 del llibre IX de la *Vita Christi* de Francesc Eiximenis, el text del qual es troba també dins una compilació anònima copiada al manuscrit 451 de la Biblioteca de Catalunya (ff. 66v-67v), del segle XV (ed. Hauf 1986: 120-122). També hi ha unes anònimes *Exclamacions sobre la passió de Crist* (ms. 473 de la Biblioteca de Catalunya, ff. 94v-98v) que apliquen aquest esquema a la Passió de Crist, afegint-hi altres components com ara la declaració de les set paraules. Quan fa referència a les parts del cos, el text d'aquestes *Exclamacions* coincideix literalment amb el capítol 125 de la *Vita Christi* d'Eiximenis, i l'amplifica. Per a aquest text, vegeu Cabré & Ferrer (en premsa). Les *Exclamacions* estan copiades per la mateixa

mà a continuació de les *Revelacions* d'Àngela de Foligno, copiades a Sant Jeroni de la Murtra el 1489 (→ 10.1.2).

121. VALERI MÀXIM

121.1. *Dictorum factorumque memorabilium libri novem* (27-35 dC)

- Llatí > català > castellà (versió 121.1.1)

- Llatí > català > aragonès (versió 121.1.2)

121.1.1. *Llibre de Valeri Màxim* (Antoni Canals OP, 1395)

- Traducció adreçada al cardenal i bisbe de València Jaume d'Aragó. Se'n conserva l'exemplar que Jaume d'Aragó va regalar als consellers de la ciutat de Barcelona (Barcelona, AHCB, 1G ms. 36, de 1395; cf. Miquel i Planas 1914b: I, 1-5). També es conserva la còpia d'aquest exemplar que els consellers van encarregar el 1408 perquè no es fes malbé l'exemplar original (AHCB, 1G ms. 35; Miquel i Planas 1914b: I, xxiv; Escayola 2003-2004). La traducció incorpora el comentari de fra Luca (OP) (Avenoz 1994), escrit entre 1327 i 1347, a qui Martínez (2007b: 251) identifica amb Luca Mannelli. Riquer apuntava que Canals hauria pogut utilitzar el manuscrit llatí 7540 de la Biblioteca Nacional de Madrid o el seu arquetip: el manuscrit de Madrid porta l'escut de Jaume d'Aragó i miniatures molt semblants al manuscrit català de 1395 (1964: II, 446-447) i és glossat amb el comentari de fra Luca (Avenoz 1997: 90). La versió de Canals va ser traduïda al castellà per Juan Alfonso de Zamora abans de 1427 (Morrás 1996: 21; Avenoz 1997); per al traductor castellà, vegeu Alvar & Lucía (2009: 238-242). El rei Martí tenia un «Valero Maximo en castellà» (Massó Torrents 1962 [1905]: 437, ítem 169); Avenoz creu que es tractava en realitat d'una versió aragonesa (1998: 244-246; cf. 121.1.2).

MSS. Barcelona, AHCB, 1G ms. 35 (L-35), ff. 1-224v, abans de 1408 (Manid 1874); Barcelona, AHCB, 1G ms. 36 (L-36), ff. 2-148v, 01-XII-1395 (Manid 1880); Barcelona, BC 356, ff. 2-185v, s. XV^{1/4} (Manid 1875); El Escorial R.I.11, ff. 1-243, s. XV^{1/2?} (Manid 1876); Madrid, BNE 8242, ff. 1 + 1-240v, 04-v-1401 (Manid 1881); París, BnF, Esp. 10, ff. 1-172v, s. XV^{2/2}, falten els primers capítols i els últims (Manid 1877); Perpinyà, Médiathèque, ms. 27, ff. 1-185, 1395 – s. XVⁱⁿ (Manid 1945); València, BU 285, ff. I-IIv + 1-159, s. XV (Manid 1878); Vic, Episcopal 187, ff. 1-6v, s. XV, fragment (Manid 1882); Vic, Episcopal 233, ff. 8-254v, s. XV^{2/4}-XV^{3/4?} (Manid 1879); Vic, Episcopal 234, f. 251, s. XV^{med} (Manid 1531). | ED. MOD. Miquel i Planas

(1914b). | BIBL. Riquer (1964: III, 445-450), Avenoza (1994), Avenoza (1997), Avenoza (2000), Escayola (2003-2004), Martínez (2007b).

121.1.2. *Valeri Màxim* (anònim, abans de 1395, perduda)

▪ Sabem que va existir aquesta versió perquè ho afirma Antoni Canals (Miquel i Planas 1914b: I, 13). S'ha suposat que seria la font d'una versió aragonesa de la qual es van extreure els *Rams de flores* (Cacho 1999-2000) (→ 74.2). | BIBL. Guardiola (1998: 55-56), Cacho (1997: 162), Cacho (1999: 399), Cacho (1999-2000: 260-261).

122. VEGECI

122.1. *Epitoma rei militaris* (383-450)

• Llatí > francès > català (versió 122.1.1)

Llatí > català (versió 122.1.2)

• Per a la transmissió de l'obra en general i les traduccions medievals a diverses llengües, incloent-hi les franceses, les catalanes i la versió castellana d'Alfonso de San Cristóbal (s. XIV^{ex}-XVⁱⁿ), vegeu Allmand (2011, especialment pp. 148-185).

122.1.1. *Art de cavalleria / Del mester d'armes e de l'art de cavalleria* (Jaume Castellà, ca. 1380 – ca. 1400)

▪ El text s'interromp a mitja frase del llibre IV cap. 44 (f. 63r: «per los colps de les pedres, oltra açò deuen haver grans falcs»; cf. lat. *falces*); manquen, doncs, dos capítols i mig. L'obra va ser traduïda del francès, segons diu la rúbrica; al pròleg traduït s'afirma que aquesta versió francesa era un encàrrec de Carles d'Anjou (1298-1328), primogènit de Robert de Nàpols (Badia 1983-1984: 210). Aquesta versió francesa no es conserva i, en tot cas, el text català no sembla correspondre a cap de les traduccions franceses medievals conservades de l'obra de Vegeti (Badia 1983-1984: 210-212, Matilló 1988: 10-19, i Allmand 2011: 177). La datació es fonamenta en la identificació hipotètica del traductor amb Jaume Castellà, camarlenc de Violant de Bar (Badia 1983-1984: 209-210).

MS. Palma de Mallorca, Biblioteca March 96-V3-2, ff. 1-63, s. XV^{1/2}? (Manid 1883). | ED. MOD. Alomar (1986), Matilló (1988: annex; ed. llibre I). | BIBL. Badia (1983-1984), Alomar (1992), Matilló (1988), Reeve (2000: 338-339), Allmand (2011: 175-179).

122.1.2. *Art de fait d'armes* (anònim, s. XIV^{ex}-XVⁱⁿ)

▪ Manquen al manuscrit els primers 14 capítols del llibre I i els tres últims, i els 9 darrers del llibre IV. Com que és acèfal, no se'n pot saber el títol, però el traductor

tradueix *res militaris* amb les expressions «feit de cavalleria», «doctrina de cavalleria» i «art de fait d'armes» (Allmand 2011: 176), que fem servir per distingir aquesta versió de l'anterior. Fins fa poc es tractaven els dos manuscrits conjuntament; Matilló (1988: 7) ja suggeria que la versió del manuscrit Zabálburu era diferent de 122.1.1, i ara ho ha afirmat Allmand (2011: 175). Per a la datació d'aquesta traducció anònima només comptem amb la del manuscrit segons el catàleg.

MS. Madrid, Biblioteca Francisco de Zabálburu 11-141 [1655], ff. 1-67v, s. XIV^{ex}-XVⁱⁿ (Manid 2392). | ED. MOD. Ø | BIBL. Matilló (1988), Reeve (2000: 338-339), Allmand (2011: 175-179).

123. VICENÇ DE BEAUVAIS (OP)

123.1. *Speculum historiale* (1244-1259)

- Llatí > català

- El *Speculum historiale* és la tercera part de l'obra enciclopèdica *Speculum maius* i la més difosa durant l'edat mitjana (les altres dues són *Speculum naturale* i *Speculum doctrinale*). Es coneixen diverses fases de redacció de l'obra. Després de la mort de Beauvais, s'hi va afegir una quarta part, *Speculum morale* (finals del segle XIII). Vegeu Paulmier-Foucart & Duchenne (2004).

123.1.1. *Compendi historial* (Jaume Domènec OP, 1363-1384; continuat per Antoni Ginebreda OP a partir de 1385) [MT]

- El *Compendi* és una compilació d'història universal basada en el *Chronicon* de Guillem de Nangis (mort el 1300), que li ofereix l'estructura cronològica general, i completada amb materials procedents del *Speculum historiale*, sovint de naturalesa no estrictament historiogràfica i difícils d'emmarcar en el marc cronístic anterior –per exemple, florilegis d'autors clàssics i vides de sants–, de finalitat didàctica i exemplificant pensada per a «los simples clergues e los lechs» a qui l'obra es destina. Entre les fonts menors hi ha Josefus, Pere Comestor, Godofrè de Viterbo, Martí de Troppau i Rodrigo Ximénez de Rada. Inclou una harmonia evangèlica del mateix autor, en què els episodis de la vida de Jesús s'integren en el marc cronològic general del *Compendi* i es completen amb apòcrifs. Comprèn quatre parts i arriba fins a l'any 626, però és inacabat: segons el pròleg a la tercera part, havia d'arribar «tro al present temps» (Badia 1983-1984: 195), i cartes de 1386 i de 1406 parlen dels «quatre volums del *Compendi istorial* que mestre Jacme Domenge ha compost al molt alt senyor rey en Pera» (Rubió i Lluch 1908-1921: I, 336, i II, 406). El 1363, a Perpinyà, el rei Pere

ordena a fra Jaume Domènec, inquisidor de Mallorca, que tradueixi «les històries que frare Vicent [...] recita en los seus llibres historials» (*Compendi*, ms. de Barcelona, biblioteca privada, ff. 15v-16). En una carta de 1363, el rei demana una còpia d'un «librum omnium ystoriarum» per tal que Domènec «translatari faciat ad opus nostri ystorias in eodem libro insertas» (Rubió i Lluç 1908-1921: II, 148). L'autor hi treballava el 1372 (Rubió i Lluç 1908-1921: I, 321, nota 1), s'hi refereix el 1379 en les seves genealogies dels reis de França, Navarra i Aragó (López Elum 1975: 54) i cobra diverses quantitats pels serveis, inclosos els encàrrecs historiogràfics, que duia a terme per a la Corona com a mínim des de 1362 (Vielliard 1930: 25-26; Vincke 1941: núm. 101; Puig 2003). Jaume Domènec va morir abans d'acabar el *Compendi*, el 1384. L'any següent, el rei va encomanar-ne la continuació a Antoni Ginebreda (Rubió i Lluç 1908-1921: II, 328-329, doc. 363 entre altres); sembla que Ginebreda no s'hi va dedicar amb prou intensitat —si és que mai hi arribà a treballar, perquè als manuscrits no n'ha quedat constància— i Pere III —que es feia llegir diàriament un fragment del *Compendi*— l'amenaçava un any després a passar l'encàrrec a algú altre (Rubió i Lluç 1908-1921: I, 342, doc. 381, i 336; Riera i Sans 1987: 201). El 1406, el dominic Pere Riba recorda al rei Martí que uns anys enrere havia projectat una taula del *Compendi* que finalment no va tirar endavant (Rubió i Lluç 1908-1921: II, 406 i cf. I, 435). El *Compendi* va tenir una certa difusió al segle XV: apareix en inventaris de biblioteques (Miret i Sans 1909b i 1910, Batlle 1932, Junyent 1943, Madurell 1974, Riera i Sans 1987, Hernando 2002: 269, 290, 357); és una de les fonts de l'anònim de la *Crònica de 1425* (Coll 1971-1972), i se n'extracta un fragment amb la correspondència d'Alexandre i Díndim, rei dels bramans, editat per Ivars (1928) sense identificar-ne l'origen (→ 0.5.1). Per a la figura de Jaume Domènec, les seves obres històriques i la documentació coneguda, vegeu Vincke (1941), Käppeli (1944 i 1970-1993: II, 319), Badia (1983-1984: 194-197), Sierra Robles (1996) i Puig (2003).

MSS. Barcelona, biblioteca privada (microfilm a la BC) (Manid 2587), enquadernat en 2 vols. de [330] i [315] ff., s. XV, copiats entre 26-v-1454 i 11-i-1455, el primer amb il·lustracions: contenen la primera i la segona part del *Compendi* (Toldrà), al XVIII es conservaven al convent dominic de València, van formar part de la biblioteca de Chester Beatty, adquirits el 1991 per un col·leccionista particular de Barcelona; Madrid, BNE 11518, ff. 1-432, s. XIV^{ex}-XVⁱⁿ (foliació i datació: Toldrà) (Manid 1366): conté la tercera i la quarta part del *Compendi*, probablement es conservava al convent del Carme descalç de Barcelona; París, BnF, Esp. 186, ff. 1-350v, 17-v-1742 (Manid

1990): conté la segona part del *Compendi*; Madrid, BNE 7811, ff. CCCCLXVv-CCCCLXVIII: fragment de la segona part. | ED. MOD. (fragments): Ivars (1928, edita el fragment de BNE 7811). | BIBL. Villanueva (1803-1852: IV, 141-142 i XVIII, 222-224), Morel-Fatio (1892: 41), Massó (1906: 573-574), Miret i Sans (1909b i 1910), Vieliard (1930), Domínguez Bordona (1931: 80-81), Batlle (1932: 241), Bohigas (1941a: 77-78), Vincke (1941), Junyent (1943: 75), Käppeli (1944 i 1970-1993: II, 319), Coll i Alentorn (1971-1972: 45), Kraus (1974: 92-93, 151), Madurell (1974: 45), López Elum (1975), Badia (1983-1984: 194-197 i n. 10), Rubió i Balaguer (1984 [1949]: 136-137), Badia (1986), Riera i Sans (1987a), Bover (1991), Sierra Robles (1996), Esponera i Callado (2003: 384), Puig (2003), Riera (2010: XX).

124. WALTER BURLEY

124.1. *Liber de vita et moribus philosophorum* (1317-1320)

- Llatí > italià > català
- No es considera de Walter Burley, sinó d'un autor italià anònim.
- Incorpora el *De remediis fortuitorum* atribuït a Sèneca.

124.1.1. *Vida de filòsofs / Sentències preclares de filòsofs antiquíssims* (Bonanat Surer, 01-I-1499) [MF]

▪ Traducció de la versió italiana anònima del *Liber de vita et moribus* impresa a Venècia el 1480 i en anys successius. Aquesta versió italiana impresa incorpora, entre altres materials, fragments procedents de la traducció llatina de les *Vides dels filòsofs* de Diògenes Laerci feta per Ambrogio Traversari el 1433.

MS. Florència, Riccardiana 2069, ff. 3-77v, s. XVI^{1/2} (Manid 2421). | ED. MOD. Ø | BIBL. Ferrer (2011).

WALTER MAP

→ *Lancelot propre* 0.29.

→ *Queste du saint Graal* 0.41.

→ *Estoire de Merlin* o *Merlin en prose*. Martí I tenia un volum en pergamí que incloïa aquesta segona part de la Vulgata artúrica junt amb les *Prophecies de Merlin*, tot en francès (→ 0.40.1). S'ha suposat que era el mateix *Merlí* que apareix en la documentació de Joan I el 1383 i el 1391 (Cingolani 1990-1991: 75-76), però aquesta última referència es comprova pocs dies després en un document del 28 de novembre de 1391 en llatí (Hernando 1995: 574, doc. 400): «quendam librum in

pergamenis conscriptum vocatum *Lo libre de Merlín*, el qual Miquel Gombrau, cambrer del rei, ha rebut de Pere Palau, arxiver. És possible, doncs, que existís una traducció catalana de l'*Estoire de Merlin*.